

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CERCETAREA ISTORICĂ ÎN LUMINA ULTIMELOR DOCUMENTE DE
PARTID

IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN MĂRTURII STRĂINE

UN CĂLĂTOR AMERICAN DESPRE ROMÂNIA LA 1877: EDWARD KING
ION STANCIU

OFITERI ENGLEZI DIN PERIOADA RĂZBOAIELOR NAPOLEONIENE
DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE (1802-1813)

PAUL CERNOVODEANU

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DIN 1806-1812 VĂZUTE
DE OFITERII SUPERIORI RUȘI A. de LANGERON ȘI P. V. CICEAGOV

GEORGETA PENELEA

CĂLĂTORIILE DUCELUI DE RICHELIEU PRIN MOLDOVA

ANDREI PIPPIDI

MISIUNEA SECRETĂ A UNUI COLONEL PRUSIAN LA POARTĂ ȘI
DRUMURILE SALE PRIN ȚĂRILE ROMÂNE (1790-1792)

MARIA HOLBAN

„MOLDOVA LA 1787” ÎN VIZIUNEA CONTELUI D'HAUTERIVE

N. MUNTEANU-BREASTA

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

7

TOMUL 41

1988

IULIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P. O. Box 12—201. Telex 10376 prsi r — București, Calea Grivitei nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 41, Nr. 7

Iulie 1988

SUMAR

Cercetarea istorică în lumina ultimelor documente de partid 645

IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN MĂRTURII STRĂINE

ION STANCIU, Un călător american despre România la 1877 : Edward King	649
PAUL CERNOVODEANU, Ofițeri englezi din perioada războaielor napoleoniene despre țările române (1802—1813)	659
GEORGETA PENELEA, Țările române în timpul războiului din 1806—1812 văzute de ofițerii superiori ruși A. de Langeron și P. V. Ciceagov	673
ANDREI PIPPIDI, Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova	683
MARIA HOLBAN, Misiunea secretă a unui colonel prusian la Poartă și drumurile sale prin țările române (1790—1792)	697
N. MUNTEANU-BREASTA, „Moldova la 1787” în viziunea contelui D’Hauterive	709

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Programul celui de-al XVII-lea Congres internațional de științe istorice — Madrid 1990 ; Ședințe de comunicări la Institutul de Istorie „N. Iorga” — colectivul de istorie universală (Ileana Căzan-Neagu) ; Notă despre <i>Istoria românilor din Dacia Traiană</i> , vol. V—VI, ediția I. Vlădescu (Nicolae Stoicescu)	721
---	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

RĂZVAN THEODORESCU, <i>Civilizația românilor între medieval și modern</i> , vol. I—II, Edit. Meridiane, București, 1987, 276 p. + 228 p. (Florin Constantin)	729
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, <i>Relații româno-engleze (1914—1933)</i> , Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1986, 184 p. (Gheorghe Pașcalău)	730
V. I. ROUTENBURG, <i>Italianski gorod ot rannego svednepekovia do vozrojenia. Ocerki</i> , Izdatelstvo „Nauka”, Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1987, 176 p. (Ludovic Demény)	734
JACQUES LE GOFF, <i>Les intellectuels au Moyen Âge</i> , II ^e édition, Éditions du Seuil, Paris, 1985, 231 p. (Eugen Denize)	737

REVISTA DE ISTORIE

TOME 41, N° 7
Juillet 1988

SOMMAIRE

La recherche historique à la lumière des derniers documents du parti 645

L'IMAGE DES PAYS ROUMAINS PAR TÉMOIGNAGES ÉTRANGERS

ION STANCIU, Impressions d'un voyageur américain sur la Roumanie en 1877: Edward King	649
PAUL CERNOVODEANU, Considérations d'officiers anglais pendant la période des guerres napoléoniennes concernant les pays roumains (1802—1813)	659
GEORGETA PENELEA, Les pays roumains pendant la guerre de 1806—1812 vus par les officiers supérieurs russes A. de Langeron et P. V. Tchitceagof	673
ANDREI PIPPIDI, Les voyages du duc de Richelieu en Moldavie	683
MARIA HOLBAN, La mission secrète d'un colonel prussien à la Porte Ottomane et son voyage à travers les pays roumains (1790—1792)	697
N. MUNTEANU-BREASTA, „La Moldavie en 1787” dans la vision du comte D'Hauterive	709

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Le programme du XVII ^e Congrès international des sciences historiques — Madrid 1990; Séance de communications à l'Institut d'histoire „N. Iorga” — le collectif d'histoire universelle (<i>Ileana Căzan-Neagu</i>); Note sur <i>Istoria românilor din Dacia Traiană</i> (L'histoire des Roumains de la Dacie Trajane), vol. V—VI, édition I. Vlădescu (<i>Nicolae Stoicescu</i>)	721
---	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

RĂZVAN THEODORESCU, <i>Civilizația românilor între medieval și modern</i> (La civilisation des Roumains entre le médiéval et le moderne), vol. I—II, Edit. Meridiane, București, 1987, 276 p. + 228 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	729
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, <i>Relații româno-engleze (1914—1933)</i> (Relations roumano-anglaises (1914—1933)), Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1986, 184 p. (<i>Gheorghe Pașcalău</i>)	730
V. I. ROUTENBURG, <i>Italianski gorod ot rannego svednevekovia do vozrojdenia. Ocerki</i> , Izdatelstvo „Nauka”, Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1987, 176 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	734
JACQUES LE GOFF, <i>Les intellectuels au Moyen Âge</i> , II ^e édition, Éditions du Seuil, Paris, 1985, 231 p. (<i>Eugen Denize</i>)	737

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 7, p. 643—740, 1988

CERCETAREA ISTORICĂ ÎN LUMINA ULTIMELOR DOCUMENTE DE PARTID

Document programatic de inestimabilă valoare teoretică și practică, abordînd în mod științific un spectru larg de probleme, *Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la unele probleme ale conducerii activității economico-sociale, ale muncii ideologice și politico-educative precum și ale situației internaționale* prezentată în ședința Comitetului Politic Executiv din 29 aprilie 1988 se înscrie ca un eveniment politic de mare importanță în viața partidului, a întregii țări.

Analizînd cu înalt spirit de răspundere modul cum au fost puse în practică, la o jumătate de an, hotărârile înaltului forum al comuniștilor din decembrie 1987, Conferința Națională precum și noile orientări din viața internațională unde s-au făcut pași importanți pe linia instaurării unui climat de destindere în relațiile dintre state, cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu reprezintă un însuflețitor program de acțiune pentru partid, pentru întregul popor.

Pentru cercetarea istorică, componentă importantă a frontului ideologic, profund implicată în activitatea politico-educativă, de formare a omului nou, expunerea secretarului general al partidului cuprinde orientări și sarcini de cea mai mare importanță pentru drumul ascendent al României socialiste spre comunism. De altfel, analizînd în prima parte a expunerii activitatea de conducere și planificare economică, tovarășul Nicolae Ceaușescu cerea, pornind de la rolul determinant al științei în societate, participarea organelor și organismelor științifice începînd cu Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnologie la elaborarea planurilor și programelor de dezvoltare. „De asemenea — arăta în continuare conducătorul partidului nostru — apare necesar ca Academia Republicii Socialiste România, academiile de specialitate și institutele centrale și, în general, institutele de cercetare să participe mai efectiv la activitatea de conducere a ministerelor, a centralelor, a diferitelor unități economico-sociale, așa fel încît nu numai să afirmăm, dar să și punem în practică în toate domeniile implicarea activă a științei, a cercetării în întreaga dezvoltare — inclusiv la elaborarea și realizarea planurilor, a politicii generale de dezvoltare a patriei noastre”.

În lumina acestor aprecieri, știința în ansamblul ei va trebui să se implice mai profund în viața socială, economică și politică să-și mărească substanțial aportul la progresul general al țării. Știința trebuie să fie în anii noștri — ani ai revoluției științifico-tehnice, ani ai prefigurării orientărilor de perspectivă ce scrutează orizonturile secolului următor — nu numai o forță de producție de înaltă eficiență ci și o forță implicată direct în procesul decizional de elaborare a directivelor de dezvoltare ale societății noastre.

Această reclamă creșterea exigenței, lărgirea continuă a orizonturilor cercetării științifice pentru a răspunde corespunzător multiplelor

sarcini pe care societatea noastră în dinamismul ei revoluționar i le trasează în permanență. Științelor sociale în rîndul cărora o pondere însemnată o are istoria, le revin în condițiile sporirii în general a rolului științei noi atribuții în cadrul activității ideologice și politico-educative, activitate amplu analizată în expunerea secretarului general al partidului. „Am înaintat mult în domeniul dezvoltării forțelor de producție, al dezvoltării generale — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — dar nu în aceeași măsură am asigurat ridicarea nivelului politico-ideologic, al conștiinței revoluționare”.

Fundamentată pe concepția revoluționară despre lume și viață, materialismul dialectic și istoric, principiile socialismului științific, punînd în practică tezele și orientările din Programul ideologic al partidului, activitatea politico-ideologică de formare a conștiinței revoluționare a omului nou se preciza în continuarea Expunerii „trebuie să se transforme într-o adevărată forță motrice a înaintării întregului nostru popor pe calea socialismului și comunismului”.

În activitatea ideologică, în științele sociale trebuie să se promoveze noul și să se abordeze deschis problemele ideologice noi, dezvoltarea concepției revoluționare despre lume și viață, să crească rolul practicii în elaborarea orientărilor de viitor ale societății.

Trebuie în continuare să se acorde importanță studierii contradicțiilor în socialism și a modalității înlăturării lor. O altă idee care va trebui aprofundată de cercetarea științifică — inclusiv istorică — este aceea că „procesul revoluționar nu s-a încheiat odată cu instaurarea puterii democratice a clasei muncitoare sau cu făurirea socialismului, ci el continuă și va continua, reprezentînd garanția dezvoltării continue a socialismului și trecerii la făurirea comunismului”. Sînt orientări metodologice de o mare valoare științifică reflectînd o profundă cunoaștere a mecanismelor sociale din societatea noastră, sînt rodul unei experiențe politice și revoluționare a unei vieți închinată din cea mai fragedă tinerețe triumfului socialismului în România.

Cercetarea istorică va trebui să reflecte, aprofundînd studiul epocii socialiste, superioritatea acestei orînduiri, a marilor ei realizări, expresie a justiției liniei politice a partidului nostru, a modului strălucit în care acesta își îndeplinește rolul de centru vital al națiunii noastre.

Istoria va trebui să studieze în detaliu modificările produse în structura socială și de clasă din țara noastră, procesul revoluționar de apropiere și omogenizare a claselor și categoriilor sociale, proces ce va avea la bază cele mai noi cuceriri ale științei, tehnicii și culturii ce va duce în viitor la formarea poporului „unic muncitor, constructor conștient al destinelor sale, al celei mai drepte orînduiri din cîte a cunoscut omenirea — comunismului”.

Istoricii vor trebui să combată și în continuare cu hotărîre manifestările de misticism, obscurantism, concepțiile retrograde, rămășițe ale trecutului, manifestările și concepțiile naționalist-șovine, punînd în adevărata sa lumină justa politică națională a partidului nostru.

Această ultimă apreciere are o importanță deosebită în condițiile în care mai sînt voci peste hotare, uneori chiar foarte apropiate de granițele noastre, care denigrează politica partidului și statului nostru în acest domeniu, readucînd în actualitate teorii antiștiințifice condamnate și în

trecut de istorie și a căror combatere rămâne o sarcină permanentă a științei noastre istorice.

Știință cu valențe educativ patriotice, istoria va trebui și în viitor să contribuie la educarea și formarea omului nou în spiritul dragostei pentru marile fapte ale trecutului și ale prezentului să facă să sporească răspunderea sa de a face totul pentru întărirea independenței și suveranității sale.

Totodată îndemnul președintelui țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu de a dezvolta continuu spiritul de colaborare și solidaritate internațională cu toate popoarele lumii care se pronunță pentru pace și progres, pentru libertatea și independența fiecărui popor va fi receptat de slujitorii muzei Clio știut fiind că istoria dintotdeauna a fost o punte de legătură între popoare.

Analizînd evenimentele, tendințele din viața internațională, președintele României socialiste cu excepționala sa putere de înțelegere a fenomenelor contemporane evidențiază poziția de principiu a țării noastre în problemele majore cu care este confruntată omenirea în prezent.

O idee forță a partidului nostru repetată de nenumărate ori la tribuna unor înalte foruri de partid, Congrese sau Conferințe naționale, diverse reuniuni și întâlniri internaționale este aceea că în conformitate cu „concepția revoluționară socialismul se înfăptuiește în mod diferit de la o țară la alta, într-o etapă sau alta, a dezvoltării societății că legile obiective și principiile socialismului științific se aplică diferențiat de fiecare partid la condițiile și realitățile din țara respectivă”.

Referindu-se la o serie de zone fierbinți ale globului, Afganistan, Orientul Apropiat, Kampuchia, Nicaragua, conducătorul statului român a subliniat din nou poziția României față de aceste probleme, poziție decurgînd din cunoscutele principii ce orientează activitatea externă a partidului și statului nostru, subliniind în context o altă idee forță pusă în lumină de istorie, dreptul popoarelor de a-și hotări singure soarta. Această teză este în strînsă corelare cu aceea, că în lumea contemporană un rol important revine clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității că masele și popoarele sînt adevărate făuritoare ale întregii dezvoltări, ale istoriei omenirii.

În lumina acestor teze și orientări, rod al gândirii profund novatoare revoluționare a secretarului general al partidului, sarcinile istoriografiei noastre impun o permanentă lărgire și diversificare a cercetării istorice.

Ele se vor reflecta atît în marile sinteze de istorie românească și universală care de mai mulți ani constituie sarcini prioritare în domeniul nostru de cercetare.

Continuînd cercetarea în direcții ca : unitatea, libertatea și independența de-a lungul istoriei materializate într-o serie de lucrări de mare valoare științifică : *Independența României, Nașterea Română, România în anii primului război mondial, Istoria militară a poporului român etc.*, cercetarea istorică românească va aprofunda noile teze și orientări din Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu, va răspunde prin lucrări de înaltă ținută științifică la mesajul adresat de conducătorul partidului nostru cercetării științifice ca aceasta să-și sporească aportul la complexul proces de făurire al societății socialiste multilateral dezvoltate.

Va trebui ca în lumina recenteii Expuneri a conducătorului partidului nostru să se adîncească și să se diversifice cercetările românești de istorie universală, cercetări în care România are o strălucită tradiție.

Document reflectînd înaltă răspundere pentru destinele patriei, pentru viitorul poporului român Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu reprezintă un model de analiză lucidă, responsabilă, în spiritul materialismului dialectic și istoric a problemelor majore ale contemporaneității.

Subliniind importanța epocii contemporane pentru prezentul și viitorul umanității — expunerea pledează direct pentru a se acorda, în cercetarea istorică, o pondere tot mai mare a studiului acestei perioade, incontestabil cea mai dinamică din istorie.

Prin bogăția de idei, prin modul deschis de abordare a problemelor puse în discuție, acest important document programatic va deschide indiscutabil noi orizonturi în cercetarea istorică, va determina un aport mai mare al acesteia atît pe linia învățămîntului cît și al activității politico-ideologice, va contribui ca istoria să-și îndeplinească exemplar marile sale responsabilități sociale.

IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN MĂRTURII STRĂINE

UN CĂLĂTOR AMERICAN DESPRE ROMÂNIA LA 1877: EDWARD KING

ION STANCIU

În volumul ei din mai 1878, revista „Lippincott's Magazine of Popular Literature and Science”, unul din numeroasele periodice cu apariție lunară publicat în acea vreme în Statele Unite, la Philadelphia, oferea cititorilor săi, împreună cu alte texte, în ton cu profilul ei eclectic, și unul intitulat *In Rumanian Land* sau, în traducerea ce i se poate da, *Pe meleaguri românești*.

Era desigur vorba, cum vor fi dedus imediat și cei care au văzut pentru întâia oară acest titlu, despre o relatare de călătorie. Avea, ca întindere, 16 pagini, era ilustrată cu câteva imagini și reprezenta, în realitate, așa cum stătea scris pe foaia ei de titlu, doar „prima contribuție” (first paper) dintr-o relatare care promitea, deci, să continue și în numărul său numerele următoare. Pe ultima pagină a textului se afla și numele autorului, Edward King. Existența acestei relatări a fost semnalată în literatura noastră de specialitate, în 1977, de dr. Cornelia Bodea, într-un context în care s-a insistat îndeosebi asupra împrejurărilor generale în care Edward King a cunoscut România. Știm, astfel, din semnalarea respectivă, că E. King a întreprins călătoria sa în România în 1877¹, lucru ce se poate afla și din textul relatării lui apărute în „Lippincott's Magazin”. King era corespondent al ziarului „The Boston Morning Journal” și în această calitate a scris în mai multe rânduri despre români, despre țara lor și, cu multă admirație, despre eroismul armatei române înaintea Plevnei².

Edward King a fost, într-adevăr, alături de Januarius Aloysius MacGaham și Carroll Tevis, unul din corespondenții americani care în 1877 au venit în Balcani pentru a observa direct și a raporta apoi asupra evoluției crizei orientale, ce atrăgea din nou atenția publicului occidental. În corespondențele lor speciale transmise de la fața locului citeodată atât pentru ziarele britanice cât și pentru cele americane, cei trei au avut prilejul să scrie de mai multe ori și despre România sau chiar numai despre ea.³ Veritabili reprezentanți ai jurnalismului de tip modern, ei nu au rămas deci numai la constatarea vitejiei românilor în lupta lor pentru independență. Descoperind semnificația acestei neașteptate realități, în spatele fațadei unui conflict „clasic”, între două imperii, cel otoman și cel al țărilor, tentați să lărgească cercul investigațiilor și să culeagă infor-

mații mai precise pentru cititorii lor, corespondenții americani au ajuns astfel să descopere România însăși, o țară și o națiune tânără, necunoscută atât lor cit și publicului de peste Atlantic.

Dorința de a face cunoscute aceste lucruri cititorului american este evidentă ca și scopul relatării de călătorie pe care King o publica în mai 1878. Ea apărea, cu alte cuvinte, în urma corespondențelor lui publicate mai înainte în presă, reamintind de România într-un moment în care războiul se terminase dar situația din Balcani mai reținea încă atenția, nefiind pe deplin clară încă, din cauza crizei intervenite după aceea între marile puteri europene.

Înainte de a ne opri asupra conținutului relatării, vom mai remarca, de asemenea, că dacă acum conferea amintirilor sale despre România forma unor impresii de călătorie, King nu abandona fără compensații genul corespondenței. Mai mult chiar decât aceasta din urmă, în care accentul cade pe informația descoperită, relatarea de călătorie, formă mai veche dar așa de apreciată în secolul trecut, îi permite comunicarea descoperirii însăși, ca experiență trăită. Ea poate fi împărtășită de autor cititorilor lui prin bogăția impresiilor și reflexele proprii, care dobîndesc astfel, în acest gen, o putere de atracție deosebită și un rost aparte. După mărturia foarte sugestivă ce o făcea, cu mai mulți ani înainte lui King și tot în legătură cu România, un alt american, doctorul James O. Noyes, el însuși corespondent de presă, care publicase cel dintîi, în 1856, o carte cu amintiri de călătorie pe meleagurile noastre, relatarea unei peregrinări poate căpăta, prin bogăția observațiilor, mai mult decât valoarea unei simple și reci constatări. „Ceea ce privește umanitatea — scria în acest sens Noyes în cartea sa — ne privește pe toți și a ști credințele și sentimentele celor apropiați nouă, a afla cu ce cîntece, tradiții și cu ce distracții se amuză unul pe altul ne interesează mai mult decât detaliile seci ale guvernului sau simple impresii ale unui călător în trecere”.⁴

Privită astfel, relatarea lui King din 1878 despre călătoria sa din anul anterior ne dezvăluie nu numai realitatea în sine ci, într-o măsură foarte mare, și ceea ce autorul însuși a găsit în ea nou, interesant și demn de curiozitatea cititorului american.

Ca și Noyes la un moment dat, a cărui carte pare să o fi cunoscut, King își începe relatarea cu descrierea călătoriei sale de la Dunăre, pornind probabil din Giurgiu, pînă la București. „Miez de noapte. Un han singuratic pe vîrfurile unei înălțimi, în România, la poalele căreia se întinde o pădure. Către est, un platou larg, impresionant prin vastitatea lui. Ici colo, punctînd întunericul pe care l-am lăsat în urma noastră, focuri de popas cu fețe aspre așezate în jurul lor... Miez de noapte și sîntem flămînzi și obosiți. Așa că dăm un strigăt lung. Nici un răspuns”,⁵ citim în primele rînduri, care introduce cititorului în atmosfera în care micul grup de călători, în drum spre capitală, se văd nevoiți să înfrunte nu numai noaptea, lipsa merindelor ci și singurătatea locurilor care capătă, astfel, un aspect straniu. Găsim aici aceeași notă exotică, pe care călătorul occidental o caută și o găsește ușor, într-un peisaj ce-i este puțin familiar. Nelipsite aproape sînt, și la King, unele elemente caracteristice, puternic îngroșate în descriere: pustietatea, întîlnirea unui grup de țigani, primirea plină de suspiciune cu care călătorii străini sînt întîmpinați, în sfîrșit, la un han, în plină noapte, interiorul sărăcăcios și primitiv chiar al acestuia, în con-

trast cu ceea ce oaspeții și-ar dori să găsească aici, dar pe care trebuie să-l accepte pentru o noapte, înainte de a pleca mai departe. ⁶

Cum avem să aflăm ceva mai târziu, călătoria avea loc, mai precis, în primăvara lui 1877 ^{6b1s} și sărăcia hanului ca și a satului din apropierea lui nu era străină nici de trecerea armatelor rusești spre Dunăre, cum aveau să constate călătorii în dimineața următoare, urmărind desfășurarea vieții în jurul lor. Ghidul grupului crede chiar nimerit să spună că „acesta e sfârșitul pământului” și, privind la sat, prin mintea autorului trece un moment gândul că „m-am trezit în Africa”. Îi sugerau acest lucru în primul rând acele „colibe joase acoperite cu paie, cu vîrfuri rotunde, cu uși mici și rareori cu geamuri” pe care le putea vedea în jur, lipsa oricărei clădiri publice precum și înfățișarea oamenilor, nu numai prost îmbrăcați ci și complet neștiutori de ceea ce se întâmpla dincolo de limitele satului lor.

„Aceasta este, totuși — aflăm mai departe — doar o regiune în mod excepțional decăzută. Am trecut, de asemenea, prin sate curate și mindre, unde casele mici, cu berze gălăgioase clămpănind pe acoperișuri, erau grupate într-un mod pitoresc, unde turlele bisericilor ortodoxe se înălțau spre cer iar școlile primare erau găzduite în clădiri decente. Fete frumoase, în costume vesele, se adunau la fintini și bărbați voinici, conducind boi înjuțați la carele încărcate cu recolte de pe pământuri bogate, își scoteau căciulile și ne salutau cu respect” scria King, amintindu-și desigur de satele întâlnite mai târziu, în alte regiuni, adăugînd imediat că „aici însă, în acest pămînt ars, devastat, pirlit de soare”, lucrurile stăteau altfel atît în privința oamenilor cît a peisajului. ⁷

În cîmpia toridă dintre Dunăre și București, țărani i se par, de pildă, puțin înclinați spre spiritul comerțului, pe care-l înțeleg, scrie autorul, „foarte vag”, cum constată el însuși din încercarea nereușită de a se țîrgui asupra unui frumos covor lucrat de mînă, pe care nu-l poate obține pînă la urmă pe prețul dorit. De aici concluzia că, în general, această atitudine refractară a țaranului ar putea fi „fără îndoială atribuită independenței ce i-a intrat în caracter odată cu adoptarea noii organizări politice excesiv de liberale a țării”. ⁸

Și totuși, „poate cea mai remarcabilă trăsătură a României este enorma diferență între satele și orașele sau orașele ei”, adaugă autorul. Căci, continuă el, dacă Louis Blanc „spune că în Franța este un abis între satși oraș, acesta pare cu certitudine să fie cazul și în principatul Walahiei”. Orașele sînt pline de activitate, iar anumite genuri de comerț manifestă o reală energie în timp ce la cinci mile în afara oricăruia oraș această situație i se pare cu totul diferită. „Românii pe care i-am întîlnit nu mi-au putut explica adevăratul motiv al acestui fapt”, scrie King, adăugînd în continuare că „ei vorbesc pe un ton descurajat despre povara războiului și despre progresul lent al educației, ca o consecință a sărăciei țării. Dar nu trebuie să se creadă că România este indiferentă la cauza educației naționale”, subliniază el imediat, menționînd apoi prevederea constituției țării privind obligativitatea instrucției primare” oriunde există școli”, descriînd dificultățile aplicării ei, din cauza sărăciei, la sate, prezentînd în cîteva cuvinte structura școlii românești, organizată „ca în Franța”. ⁹

King admitea apoi că „la nivelul cel mai înalt (al școlii-n.n.) românii au numeroase instituții care ar suporta o comparație favorabilă cu unele similare de pe alte meleaguri”. ¹⁰

În continuare King observă că „hanul, minăstirea și coliba săteanului fiind singurele adăposturi pentru călător de-a lungul marilor cîmpii sau prin munții accidentați ai principatului, nu este de mirare că atunci cînd el ajunge în capitală la București” îi atribuie acesteia toate titlurile extravagante pe care ea le-a primit în cursul ultimei generații, precum „Orașul plăcerilor”, „Parisul orientului”, „Paradisul drumeților”, etc”.¹¹ Cu această concluzie, care-l pregătește pe cititor să considere încheiată partea cea mai dificilă a călătoriei, atenția lui va fi orientată, brusc, spre apariția surprinzătoare a capitalei. Înainte de a menționa aici cum îi apare aceasta călătorului american, vom mai adăuga că textul la care ne-am referit pînă acum mai era ilustrat cu trei imagini inedite, și anume una pe pagina de titlu, cu explicația „infanterie românească”, reprezentînd 3 dorobanți în patrulare, o alta cu doi „țărani români”, în preajma unui car iar cea de a treia cu tinără țărăncă „vînturînd grîu”.

Surpriza produsă de București reține aproape cu totul, în paginile următoare, interesul călătorului american și acest lucru i se pare explicabil. „După luni de obositoare rătăcirii în Turcia europeană, observă King, cel care ajunge pe străzile bine întreținute și frumoase ale părții noi a Bucureștiului, aflîndu-se din nou orbit de strălucirea uniformelor și înconjurat de dovezile luxului și modei, este uluit și încîntat. El ca și cumai da dintr-un deșert mohorit direct într-o grădină plină cu flori alese și frumoase, cu riulețe care murmură și fintini susurînd”.

Cum King s-a apropiat de oraș și a pătruns în el venind din cîmpie, spre înserat, „pitorescul și magia schimbării erau amîndouă sporite” și nu e de mirare că acestea iau în descrierea lui aproape proporțiile pătrunderii într-un oraș de basm oriental. Imaginile care-i însoțesc pe călători de la periferia capitalei pînă la un bulevard, din centrul ei, accentuează, gradat, această impresie, culminînd cu înfățișarea... ”hotelului ca un palat, care formează un contrast curios cu hanul înaintea ușilor căruia am strigat cu putere cîteva nopți mai înainte”.

„Românii sînt foarte mîndri de capitala lor, care este orașul cel mai important din principatele dunărene”, observa apoi King, adăugînd că el „are o istorie interesantă. Belgradul este doar un biet sat în comparație cu *Bucuresei* (pronunță Boucourecht, dacă vrei să-ți reprezînți exact numele românesc al orașului)”, insista în continuare călătorul american, adresîndu-se cititorului, pornind de la presupunerea că acesta auzea pentru prima dată de capitala României. King relatează apoi două dintre legendele care circulau în legătură cu numele și trecutul capitalei. Una, arată el, era legată de o veche luptă, „în care Mircea cel Bătrîn i-a înfrînt pe otomani într-un teribil măcel și i-a obligat pe supraviețuitori să fugă”, după care, punînd pe același loc temelile așezării, aceasta și-a cîștigat numele de la marea bucurie cu care s-a serbat atunci victoria. Dar „această legendă fiind cumva confuză”, King adaugă că alți români cred că denumirea capitalei vine de la urmașii „unui păstor de demult, numit Bucur...”.¹³

Incursiunea în trecutul capitalei, astfel începută, continuă apoi cu mențiunea aprecierii lui Macarie, patriarhul Antiohiei, care la mijlocul secolului al XVII-lea estimase populația Bucureștilor la 100 000 de locuitori, cu o scurtă înșirare a loviturilor primite de oraș de atunci, de pe urma moliștilor, a războaielor și ocupațiilor străine, mai ales din secolul XVIII, dar după care orașul a găsit totuși puterea să se refacă și populația lui să creas-

că la 250 000 de persoane. Subliniind efectul înspăimântător al ciumei din 1813¹⁴, King adăuga, de pildă, și faptul că „turcii, austriei și rușii se instalaseră la București aproape ca acasă în secolul al XVIII-lea”, ceea ce, găsea el, „poate scuza ceva din extrema suspiciune pe care românii de astăzi o simt față de străini când își amintesc cât de nefericită a fost experiența lor în legătură cu străinii”. Și, imediat, King exemplifică, scriind că „atunci când rușii au intrat la început în țară, în 1877, numeroși dintre locuitorii mai în vîrstă au oftat și au exclamat : „Ce o să mai pierdem și de data asta ?”¹⁵.

Cititorul american era în continuare informat asupra modalităților de transport care legau România de țările vecine și de apusul Europei. Pe cea mai directă rută, 4 zile de călătorie cu un tren expres, la un preț de 100 de dolari, legau Parisul de București, preciza King. El găsea apoi prilejul să prezinte puternica simpatie de care se bucura Franța în România, ca și influența limbii și culturii franceze, deși observa că, mai recent, de când țara avea un prietător german, se puteau remarca și unele preferințe spre limba germană¹⁶.

După alte câteva considerațiuni asupra rolului și situației populației evreiești în România¹⁷, King revenea la impresia ce i-o făcuse capitala, care-i sugerează o interesantă comparație. „În mijlocul verii, sînt multe caracteristici în viața Bucureștiului, scrie el, care amintesc americanul New Orleans. Ambele sînt orașe de șes ; ambele permit vizitatorului să înțeleagă pe deplin vraja de nedescris a ciudatului crepuscul sudic și farmecul după amiezilor liniștite ; ambele au o imensă populație hoinară”, mai scrie el, socotind că negrilor din marele port din sudul Statelor Unite le-ar corespunde, aici, țiganii rătăcitori care, eliberați din robie doar cu 20 de ani în urmă, preregrinau din loc în loc sau trecuseră chiar în Austria, după declanșarea războiului, în 1877. Pe aceștia, în care călătorul american vede, cu cunoscuta slăbiciune a occidentalului, „un copil al orientului”, King îi observă la București scaldîndu-se în apa Dîmboviței sub privirile îngăduitoare ale locuitorilor¹⁸. De altfel, una din imaginile reproduse în text, câteva pagini mai departe, reprezintă popasul unei cete de țigani nomazi, cu corturile lor¹⁹.

În legătură cu Dîmbovița, King avea să afle că bucureștenii îi arătau acesteia o prețuire puțin obișnuită. El reproduce chiar, în traducere, cunoscutele versuri populare care circulau despre Dîmbovița („Dîmbovița apă dulce/cine bea nu se mai duce”), în care călătorul vede expresia unei mîndrii adînci, care, crede King . . . „ar fi frumoasă dacă apa ar fi mai limpede . . .”²⁰.

În privința credințelor populare, reprezentativă i se pare însă călătorului american „legenda Meșterului Manole, a soției și a prietenilor lui, care este foarte veche și care, mulțumită talentului lui Vasile Alecsandri, un excelent poet local, este astăzi una din nestematele tinerei literaturi române”²¹. Cititorul american putea parcurge apoi o prezentare, pe scurt, a conținutului legendei, care pare să-l fi impresionat în chip deosebit pe King, căci el intervine aici și cu detalii privind mănăstirea de la Curtea de Argeș. King a vizitat monumentul, de vreme ce se pronunță asupra lui socotindu-l „în întregime unic” în privința înfățișării, a tehnicii de construcție, pe care o explică, în câteva cuvinte. Arabescurile în piatră le găsește „delicate, originale și grațioase” dar, puțin mai jos în textul său, soco-

tește, dimpotrivă, un „barbarism” faptul că minunatul monument a trebuit să suporte scrijeliturile vizitatorilor lui, ce și-au însemnat numele pe ziduri ²².

King dedică legendei Meșterului Manole o întreagă pagină din textul relatării sale și, lucru interesant, reproduce din ea chiar trei pasaje, în traducere, desigur pentru a comunica cât mai mult din ideea ca și din expresia poetică ce l-au încântat la această legendă ²³. Revenind apoi din nou la impresiile sale asupra capitalei, King descrie pe rînd atracțiile și curiozitățile orașului privindu-le așa cum le văzuse el însuși, mergînd pe Calea Mogoșoaiei, ce i se înfățișează cu principalele hoteluri, cu cafenelele, cu „un frumos teatru (*Teatru Naționalu*)”, cu palatul princiar și cele câteva clădiri ministeriale ²⁴. Tot aici află „aproape toate rezidențele consulare și dilpomactice”, căci „Bucureștiul a fost întotdeauna considerat un important punct pentru menținerea de agenți diplomatice” ²⁵. Aceștia dau, prin prezența lor, nu numai o strălucire în plus înaltei societăți bucureștene ci în același timp, observă călătorul american, ei asigură și jocul complicat al influențelor străine în zona Dunării de Jos, mai ales cînd e vorba de cele ale Angliei și Rusiei ²⁶.

King nu pare însă să prefere, în relatarea sa, aspectele politicii internaționale în dauna celor ale vieții comune, ci dimpotrivă. Pe acestea din urmă le găsește mai grăitoare iar Podu Mogoșoaiei îi oferea foarte mult din ceea ce consideră caracteristic pentru capitală și pentru România. La celălalt capăt al Podului Mogoșoaiei remarcă, de pildă, existența mării zone de promenadă a orașului, „acest frumos parc, cu frumoase alei ce-l străbat”, care „a fost numit „chaussée Kisselef”; pînă și numărul mare al trăsurilor i se pare puțin obișnuit, observînd că „Bucureștiul are, îmi vine să cred, la fel de multe trăsuri ca New York-ul, fiindcă se găsesc la toate ocaziile, sute dacă este nevoie” ²⁷.

În mulțimea celor pe care călătorul îi surprinde în timp ce el însuși privește orașul, întrebîndu-se, la un moment dat, dacă s-ar putea să mai existe „în Europa un bulevard unde se pot vedea așa de multe și curioase chipuri ca pe Podul Mogoșoaiei”, King stăruie apoi asupra înfățișării provincialilor mai înstăriți. Ei „au o mare satisfacție venind la București o dată sau de două ori pe an”, unde . . . „în procesiune vizitează magazinele pe Podul Mogoșoaiei” ²⁸. E un prilej pentru King să descrie îmbrăcămintea tipică a acestora, a femeilor și tinerelor fete. Observă apoi, în general, că societatea românească e liniștită, puțin violentă, căci „crima nu este frecventă în România: desre cazuri de asasinare aproape că nu se aude în orașele mari” și brigandajul turbură tot mai puțin viața chiar și în regiunile mai îndepărtate ²⁹.

„Robustul și simplul soldat român este o apariție familiară pe Mogoșoaia”, observă de asemenea King. „Nu este elegant și căciula națională, la care ține așa de mult, nu-i atenuază înfățișarea sa natural greoaie. Dar este bun la inimă, și niciodată nu ar exista o defăimare mai ticăloasă decît aceea de a-l denunța drept laș. El și-a demonstrat curajul în mai multe rinduri în fața Plevnei”, amintește King ³⁰.

Pe Calea Mogoșoaiei, același soldat îi apare călătorului străin în toată simplitatea lui firească, în vreme ce alături, constată King, atrag privirea procesiunile scînteietoare și numeroase ale soldaților din garda princiară sau ale frecventelor fanfare militare care prin muzica lor prefe-

rată îi amintesc ceva similar din Statele Unite. „La început mi s-a părut că printre muzicanți ar putea fi un tambur major American dar n-am putut descoperi nici unul”, scrie King, considerînd că „poate românii au găsit că melodiile simple, care le plac atît de mult soldaților noștrii, corespund în chip foarte asemănător propriilor lor obiective militare”³¹.

Uniformele poliției și ale unor oficiali se apropie foarte mult de cele franțuzești, observă în continuare King³². El remarcă imediat că, în privința ofițerilor români, care la începutul campaniei, în 1877, erau priviți de sus de cei ruși, impresia celor din urmă avea să se schimbe repede. Cînd ofițerii ruși au descoperit că eleganții tineri au putut să lupte la fel de bine ca mustățile lor răsucite, s-au arătat încîntați”³³.

„Acum, că România și-a cîștigat independența, armata ei va deveni probabil de o importanță mai mare decît oricînd pînă atunci,” scrie în acest context King. El crede totuși că „este un lucru nefericit că o țară așa de mică este nevoită să mențină o armată comparativ mare,” în loc să utilizeze cele 40—50 de mii de oameni ai ei în dezvoltarea manufacturilor, în exploatarea „minunatelor resurse minerale și agricole ale uneia din cele mai bogate regiuni...”. În acest fel, i se pare lui, România... „ar putea curînd ocupa un important loc în Europa”³⁴. King prezintă pe scurt apoi diferitele genuri de trupe ce compuneau structura armatei române, menționînd aici rolul „*dorobants*”-ilor și al „*calarasilor*”, observînd că un aspect major vine să explice grija deosebită acordată totuși forței militare a țării. „Cei 5 milioane de români din principat știu, de asemenea, că exista încă 3 sau 4 milioane de același singe cu ei, răspîndiți în Ungaria, Transilvania și Bucovina și poate ideea de a-i aduce, într-o bună zi, pe frații lor de aiurea sub vechiul steag îi face să mențină în formă armata, cheltuînd chiar în anii obișnuiți, ca în 1872, pînă la 15 milioane de franci, și numai 5 milioane pentru agricultură, comerț și lucrări publice”³⁵.

Dezvăluînd, astfel, în cîteva cuvinte amploarea aspirațiilor naționale ale românilor dar și sacrificiile impuse de acestea, King revine, în finalul relatării, la ceea ce constituie, cum ne putem da seama, firul principal al acesteia, și anume impresiile sale despre București. Explică, în ultimele pagini sistemul împărțirii capitalei în cele 4 sectoare, de culori diferite, stăruie asupra cîtorva faimoase monumente de cult ale orașului și face o nouă incursiune, în istoria țării, incursiune scurtă și ea, dar urmare evidentă a impresiei pe care a făcut-o asupra sa episodul morții tragice, în secolul anterior, a domnitorului Constantin Hangerli, la 1799. Din același motiv scrie King și despre „amintirea unui alt Constantin, care a fost de asemenea decapitat de ferocii săi stăpînitori turci”. Este desigur vorba de Brîncoveanu, dar călătorul american, urmărind să impresioneze, la rîndul lui, pe cititor, nu apelează la istorie decît în treacăt, cum se poate constata, pentru a întreține prin eroii ei atmosfera de exotism pe care o țese în jurul realității. Se referă astfel, la un moment dat, la „Vlad Dracul, un mare conducător și luptător în trecutul Walahiei”, personaj care... „se spune că odată a făcut să fie trași în țeapă 25 000 de prizonieri turci”. Evident, este vorba despre o exagerare dar și de o confuzie de nume, căci King pomenește anul 1456³⁶ și personajul despre care scrie este Vlad Tepeș și nu Vlad Dracul, tatăl acestuia. Mențiunea poate fi privită însă ca o posibilă mărturie a atracției timpurii pe care a prezentat-o încă din

secolul trecut pentru americani personalitatea marelui voevod român, care tindea să capete, se pare, încă de atunci un contur distorsionat.

Ultimele rînduri ale relatării, readucînd cititorii în actualitate, oferă apoi, din tabloul zilnic al vieții capitalei, o altă scenă ce-i amintește lui King de țara sa, și auume larma obișnuită care însoțește distribuirea, pe străzi, a presei bucureștene. Subliniind regimul liberal al presei din România vremii, unde „totul și toate fac obiectul unei largi critici, și unde la orice oră a zilei se pot auzi băieții strigînd *Présa! Românul! România Liberă!* . . .” King remarcă faptul că populația fiind în mare măsură analfabetă, mulți priveau însă ziarul ca „un lucru dintre cele mai de prisos”³⁷.

În acest punct, relatarea lui King se întrerupe într-un chip care indică limpede că ea avea să continue. Din păcate, din motive a căror explicație nu ne stă la îndemînă, în numerele următoare al lui „Lippincott's Magazine” nu mai apare însă o asemenea continuare.

Relatările de călătorie, atîtea cîte King a publicat totuși, oferă astfel cititorului american un tablou sugestiv, dacă nu întreg, asupra celor văzute de el, la cel dintîi contact cu realitatea din România anului 1877. Sînt desigur relatări tîrzii, de la care nu putem aștepta prea multe noutăți, sub raportul informației, în legătură cu realitatea respectivă. Interesul lor rezidă însă în principal în chipul în care ele reflectă ecourile unui asemenea contact, între un călător venind din îndepărtata lume americană și România, într-un moment semnificativ, în care cea din urmă, afirmîndu-și independența, atrăgea atenția lumii din afară asupra ei, se cerea înțeleasă și se impunea ca o națiune tînără, cu aspirații manifeste.

Relatarea lui King rămîne grăitoare, prin urmare, pentru imaginea inedită pe care el o transmite cititorului american, adăugînd o dimensiune suplimentară percepției pe care acesta începea să o aibă, în secolul trecut, auzind tot mai frecvent despre meleagurile noastre.

NOTE

¹ Vezi C. Bodea, *Unitatea națională și independența României oglindite în memoratistica și presa americană*, în „Revista de istorie” t. 30, nr. 5, 1977, p. 857.

² Ibidem. Mai aflăm, de asemenea, din acest studiu că dr. C. Bodea a abordat activitatea lui King în legătură cu România, în toate aspectele ei, într-un material special, aflat în manuscris. Din *National Encyclopedia of American Biography*, vol. XXIV (New York, 1935, p. 274—275) aflăm că E. King începuse să lucreze pentru „The Boston Morning Journal” în 1870, fiind corespondent al acestuia în Europa în vremea războiului franco-prusac. Între 1875—1878 este corespondentul aceluiași ziar în Balcani, după care, din motive financiare, avea să fie rechemat în Statele Unite. Născut în 1848 la Middlefield, în Massachusetts, King a murit în 1896 (Ibidem).

³ Vezi, de pildă, în acest sens, tot de C. Bodea, „The New York Times” about Romania's Struggle for Independence, în „Revue des études sud-est européenne, XV, nr. 3, 1977, p. 413—429.

⁴ Vezi, pentru o scurtă prezentare a lucrării lui Noyes apărute la New York în anul menționat, sub titlul *Romania: the Border Land of the Christian and the Turk*, Paul Cernovodeanu și I. Stanciu, *Imaginaea Lumii Noi în țările române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă în 1859*, Edit. Academiei, R.S.R., București, 1977, p. 147—154. Pentru citatul utilizat vezi Noyes, *op. cit.*, în prefața lucrării.

⁵ „Lippincott's Magazine”, vol. XXI, May, 1878, p. 536.

⁶ Ibidem, p. 536—537.

⁶ Ibidem, vezi p. 541.

⁷ Ibidem, p. 538.

- ⁸ Ibidem, p. 539.
⁹ Ibidem.
¹⁰ Ibidem.
¹¹ Ibidem, p. 539—540.
¹² Ibidem, p. 540.
¹³ Ibidem.
¹⁴ Ibidem, p. 541.
¹⁵ Ibidem.
¹⁶ Ibidem.
¹⁷ Ibidem, vezi p. 541—542.
¹⁸ Ibidem.
¹⁹ Ibidem, p. 545.
²⁰ Ibidem, p. 542.
²¹ Ibidem, Vezi, de asemenea, p. 543 ; In text, Basil Alexandir.
²² Ibidem, p. 544.
²³ Ibidem, p. 544—545.
²⁴ Ibidem, p. 545.
²⁵ Ibidem.
²⁶ Ibidem, p. 546.
²⁷ Ibidem.
²⁸ Ibidem.
²⁹ Ibidem.
³⁰ Ibidem, p. 547.
³¹ Ibidem, p. 547—548.
³² Ibidem, p. 548.
³³ Ibidem.
³⁴ Ibidem.
³⁵ Ibidem, p. 551.
³⁶ Ibidem.
³⁷ Ibidem.

IMPRESSIONS D'UN VOYAGEUR AMÉRICAIN SUR LA ROUMANIE EN 1877 : EDWARD KING

Résumé

Edward King, l'un des correspondants américains de presse venus dans la Balkans pour relater les opérations militaires pendant la guerre de 1877—1878, a été également l'auteur de notes de voyage en Roumanie, publiées après son retour dans les Etats-Unies dans la revue „Lippincott's Magazine of Popular Literature and Science”. Parues dans le numero de mai 1878 de cette revue de Philadelphie, les impressions recueillies par Edward King en 1877, pendant son séjour en Roumanie, portent notamment sur les aspects qui a frappé l'auteur, en tant qu'Américain et qui, destinés au lecteur américain devaient communiquer à celui-ci l'image de la Roumanie au seuil d'une nouvelle période, inaugurée par la victoire dans guerre d'indépendance, King relate ainsi des épisodes de son voyage vers Bucarest, décrit le monde du village roumain, tel qu'il l'a connu, insiste sur les hommes et les contrées, sur la capitale de la Roumanie avec ses contrastes, avec ce qui lui était propre, avec son passé. C'est une relation succincte que King n'a plus continué, malgré la promesse faite au commencement du texte. Il en ressort néanmoins l'image d'une Roumanie qui impressionne le voyageur americain et qui aurait enrichi également la perception du lecteur américain sur notre pays au moment de la parution de ce texte.

OFIȚERI ENGLEZI DIN PERIOADA RĂZBOAIELOR NAPOLEONIENE DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE (1802—1813)

PAUL CERNOVODEANU

Importanța pe care o au mărturiile călătorilor străini pentru istoria patriei noastre constituie — astăzi — un adevăr incontestabil căci multe din aceste texte — publicate în număr apreciabil mai ales în ultimele decenii — au aruncat lumini revelatoare asupra unor situații insuficient ilustrate de izvoarele interne, mai ales pentru epocile mai vechi.

Îmi propun, în cele de față, să prezint câteva extrase comentate din mărturiile unor ofițeri englezi mai puțin cunoscuți¹, privitoare la diferite aspecte socio-economice, politice și culturale pe care l-au surprins în țările române în perioada atât de agitată pe plan european a războaielor napoleoniene, în contextul implicării tot mai adânci a Angliei în „problema orientală”, după izbucnirea revoluției franceze și a înaintării din ce în ce mai vizibile a Imperiului țarist spre Balcani².

Astfel în iunie 1802 țările române au primit vizita medicului militar William Wittman, membru al Colegiului regal de Chirurgie din Londra, activând în cadrul corpului de artilerie. El fusese afectat misiunii militare britanice trimisă în Imperiul otoman la sfârșitul anului 1798, sub conducerea generalului George Frederick Koehler, spre a instrui cadrele armatei turcești în urma invaziei și expediției lui Bonaparte în Egipt³. O parte din membrii ei în frunte cu comandantul au părăsit Anglia în decembrie 1798, îndreptându-se spre Constantinopol prin statele germane, Boemia, Austria, Ungaria, Banat, Transilvania, Țara Românească⁴ și Bulgaria, în timp ce doctorul Wittman s-a îmbarcat cu restul ofițerilor la bordul corăbiei „Charon”, în aprilie 1799, spre aceeași destinație, prin Oceanul Atlantic și Mediterana. După o călătorie de aproape două luni chirurgul militar și tovarășii săi de drum au ajuns la 14 iunie la Constantinopol, unde se reuni astfel întregul corp al misiunii militare britanice. Din diverse pricini, Wittman a fost reținut în capitala Imperiului otoman, făcând diferite observații asupra epidemiilor ce bîntuiau în Turcia și în special a celor de ciumă; în aceeași măsură fiind pasionat de meteorologie, a ținut un jurnal foarte precis al datelor meteo înregistrate în timpul șederii sale în Levant. La Buyukdere, unde își avea reședința, Wittman a avut prilejul să se întâlnească cu Thomas Thornton, cunoscutul comerciant englez, care i-a făcut multe destăinuri asupra regimului fiscal opresiv la care autoritățile otomane supuneau pe creștinii din Imperiu⁵. La 13 iunie 1800 chirurgul Wittman s-a îmbarcat pentru Siria poposind la Iaffa la 2 iulie în tabăra marelui vizir Iusuf pașa unde se afla și corpul ofițerilor britanici sus amintiți. Medicul militar participă la operațiile întreprinse împotriva

trupelor franceze, după ce Bonaparte părăsise Orientul, pînă în decembrie 1800. S-a străduit zadarnic să stăvilească epidemia de ciumă izbucnită în rîndul trupelor otomane, cărora le-a căzut victimă la 29 decembrie însuși comandantul misiunii britanice, generalul Koehler. Sub conducerea lt. colonelului Charles Holloway, care a preluat comanda ofițerilor britanici, Wittman se deplasează în martie 1801 în Egipt, unde se efectuau operații de curățire împotriva rămășițelor trupelor franceze învinse ce urmau a fi ambarcate — prin grija englezilor — și expediate spre patrie. Medicul militar s-a deplasat în luna iulie 1801 la Cairo, vizitînd și piramidele de la Gizeh. La 27 august s-a întîlnit cu compatrioții săi naturalistul Edward Daniel Clarke ⁶ și medicul John Marten Cripps cu care fiind întovărășiți și de orientalistul diplomat austriac Joseph von Hammer ⁷, au vizitat piramidele de la Saccara și Valea „mumiilor” din Egiptul de Sus.

Odată cu reîmbarcarea forțată a francezilor și sfîrșitul operațiilor militare din Orientul apropiat, s-a încheiat și misiunea ofițerilor britanici instructori ai armatei otomane. Membrii misiunii s-au despărțit, lt. colonelul Holloway îmbarcîndu-se primul spre patrie la 3 februarie 1802. Wittman a părăsit Egiptul la 24 martie, prin Alexandria, efectuînd o călătorie de agrement în arhipelagul grecesc pînă la 18 mai cînd sosește la Constantinopol. După un scurt popas, a luat, la rîndul său, drumul spre patrie, îmbarcîndu-se la 23 mai la bordul unui vas cu destinația Varna. De acolo a pornit la 26 mai pe uscat pînă la Rusciuk (Russe) unde a poposit la 1 iunie ⁸.

El a fost precedat de superiorul său, lt. colonelul Holloway, care străbătuse în grabă Țara Românească și trecînd Carpații ajunsese la Sibiu de unde a trimis o scrisoare lordului Grenville la 5 iunie 1802; în cuprinsul ei, precizează că „... trecînd prin București ..., am găsit <pe> locuitori <cuprinși> de cea mai mare neliniște și frică ca urmare <a faptului> că trupele rebele <aflăte> sub comanda lui Pazvantoglu și partizanii săi invadaseră această provincie, unde au comis mari excese ⁹ și se spunea că se află în marș spre a jefui și distruge Bucureștii, ceea ce a provocat o spaimă așa de grozavă, încît am puține îndoieli că 20.000 de persoane au fugit din acest oraș la 27 mai (zi în care am plecat și eu) ¹⁰ cu tot ceea ce au putut să-și ia din avutul lor; cei mai bogați <s-au refugiat> la Brașov, unde unii dintre ei ajunseseră chiar înainte să-l părăsesc și am înțeles că se refugiaseră cu toții înlăuntrul hotarelor <Imperiului roman> german pentru a fi apărați; am motive întemeiate să cred că <aici> s-a trecut la mobilizarea de trupe, dar în ce scop, n-ași putea să spun” ¹¹.

Între timp, la 1 iunie, medicul Wittman ajunsese la Rusciuk, iar în acest port dunărean, a aflat de la negustorul grec Kiriaki Polizu ¹² știri alarmante. În jurnalul său de drum, chirurgical militar arată că Polizu „a fost nevoit să fugă din București, împreună cu cei mai însemnați locuitori <ai orașului>; consuli <puterilor străine> și alții ca urmare a înspăimîntătoarei amenințări” ce o constituia pentru țara pîrjolită „apropierea trupelor lui Pazvantoglu. Domnul țării ¹³ mai rămăsese, încă, acolo cu puțini dintre curtenii săi dar consuli socotiseră mai înțelept să plece la Brașov” ¹⁴. Însoțit de Polizu, doctorul Wittman a vizitat pe dragomanul domnului Țării Românești, aflat în drumul său spre Constantinopol, care i-a înmînat o scrisoare pentru kapukehaiaua din Giurgiu „așezat pe malul apusean al Dunării” unde „se opresc călătorii veniți de la Rusciuc

spre a-și procura harabale și tot ceea ce le trebuie pentru călătoria lor prin București către Viena”. Seara, călătorul a fost pus în mare incurcătură „la aflarea știrii sosite din București, potrivit căreia domnul și oamenii săi au luat-o la fugă la vestea apropierii și amenințărilor lui Pazvantoglu”. Această nefericită întâmplare a silit pe Wittman să-și schimbe planurile de călătorie și deoarece „în cursul dimineții de 2 <iunie> a sosit de la Viena un vas cu marfă și mai mulți pasageri germani cu destinația Galați în Moldova”¹⁵, chirurgul militar englez a fost povățuit de negustorul Polizu să se imbarce la bordul lui, dindu-i și scrisori de recomandare către consulii rus¹⁶ și habsburgic¹⁷ din Iași.

Vasul a părăsit Rusciukul în după amiaza zilei de 4 iunie^{17bis} dar din pricina vremii proaste a aruncat ancora la țarm în apropierea așezării pînă a doua zi după amiază. De abea atunci, profitînd de un curent prielnic, vasul, folosind douăsprezece visle, și-a continuat cu adevărat drumul. Wittman este primul englez — după Newberie în 1582 — care a călătorit pe Dunăre și descrierea periplului său pînă la Galați prezintă astfel mult interes. „În dimineața următoare — scrie autorul — am purces la drum înainte de ivirea zorilor și la <ora> trei după amiază am trecut la Turtucaia¹⁸, un orașel foarte romantic așezat pe malurile Dunării. Dealurile din apropierea orașului sînt acoperite cu vii, presărate printre arbori stufoși; în partea dinspre miază noapte și răsărit se înalță păduri ce se întind pe cîteva mile¹⁹, cu un aspect foarte plăcut și pitoresc. De partea cealaltă a orașului, se află șapte mori de apă, fiecare din ele sprijinită pe cîte două bărci ancorate pe fluviu, din care într-una este așezată moara, în timp ce cealaltă sprijină roata așezată în centru, între cele două <ambarcațiuni>. Cu acest prilej am văzut pentru prima oară mori de acest fel; dar mi s-a spus că <ele> erau folosite pretutindeni de-a lungul Dunării. Cînd ne-am depărtat la vreo trei-patru mile²⁰ de oraș, vasul nostru a eșuat pe una din insulițele care se află înșirate în număr mare de-a lungul fluviului și din pricina acestui accident am fost reținuți <pe loc> timp de aproape o oră. În imediata noastră apropiere, de partea cealaltă a fluviului, am zărit un sat în flăcări și am presupus că i s-a dat foc de către una din bandele de tilhari²¹ de care țara este bîntuită. La <ora> șapte și jumătate seara am ancorat pe malul apusean al Dunării și aproape în fața Silistrei. Vremea a devenit între timp rea și neplăcută...

Am ridicat ancora la 7 <corect 6 iunie>, puțin timp înainte de amiază... și am trecut, nu după mult timp, de oraș și fortăreață. Cea din urmă și întăriturile care au fost înălțate în pripă sînt de mică importanță. Orașul, ridicat pe malul răsăritean al Dunării, este de o întindere neînsemnată și se află așezat în mijlocul unui ținut frumos și roditor, dar deluros. Morile folosite de locuitori funcționează după același sistem ca și cele de la Turtucaia. La Silistra nu sînt mai puțin de 14 moschei, dar casele sînt prăpădite, ca și cele din cea mai mare parte a orașelor din Turcia. Dealurile înconjurătoare sînt acoperite de vii frumoase și de o mulțime de pomi pierduți printre ele spre a împodobi privelește. Ziua s-a arătat foarte înăbușitoare, cu vînt puțin sau deloc; dar o furtună cu tunete și fulgere ivindu-se spre seară, am ancorat la apusul soarelui pe malul apusean al fluviului. Pe la ora trei după amiază am zărit alt sat în flăcări și îndată ce am aruncat ancora, în fața ochilor noștri s-a înfățișat o privelește jalnică. Un mare număr de bărbați, femei și copii, victimele nefericite ale focului la care am fost

martori, erau îngrămădiți la malul apei și-și căraseră cu ei puținul avut pe care apucaseră să-l strângă, constînd îndeosebi din harabale, vite și oi.

După ce am petrecut o noapte cu vreme foarte rea, am ridicat ancora la 8 <corect 7 iunie> înainte de a se lumina de ziuă ; dar puterea vîntului a crescut atît de mult încît am fost siliți, puțin timp după aceea, să ancorăm pe malul răsăritean al Dunării. La Silistra am luat la bord trei turci ca paznici <înarmați> ; numărul nostru s-a ridicat acum, așadar, la 25 de indivizi, constînd din greci, nemți, italieni, englezi, turci și români. Ultimii, doisprezece la număr, alcătuiau echipajul și deoarece vasul nostru nu era înzestrat cu pinze, trudeau din greu vîsbind și cîrmind în drumul lor. Construcția acestor vase, care navighează pe Dunăre cu călători și mărfuri, este într-un fel ciudată. Au o lungime cam de o sută douăzeci de picioare ²² și o lățime de 18, cu un acoperiș de scînduri de vreo 20 de picioare în lungime la mijloc, ce se aseamănă cu construcția unei case și sub care sînt adăpostite mărfurile cele mai de preț și călătorii. Sub acest acoperămînt călătorul se simte mai degrabă ca într-o casă sau baracă decît pe un vas ; deasupra se înalță un soi de terasă de vreo șapte metri pătrați, ce se aseamănă cu un fel de chioșc și care, deoarece îngăduie o priveliște foarte limpede a ambelor maluri ale fluviului, oferă seara un loc ferit foarte plăcut. Aceste vase, care sînt atît de mult încărcate încît se afundă adînc în apă ca și șlepurile noastre grele, vin de la Viena cu bunuri de orice fel pentru Galați și Iași în Moldova. Ele sînt prevăzute în spre proră cu douăsprezece visle de mărime mijlocie ; două foarte mari, care mi se par de o lungime ca de patruzeci — cincizeci de picioare <chiar> la proră, și alte două, de același fel, la pupă, spre a răspunde rolului unei cîrme, asigurînd direcția vasului. Fiînd lipsite de catarge și pentru a asigura manevrarea lor <vasele> sînt mereu ancorate lîngă țarm, cînd suflă un vînt mai tare, ca și în timpul nopții²³.

Pe malul apusean al Dunării țara e formată din șesuri frumoase, în timp ce în partea răsăriteană țărmurile ei sînt mărginite de un lanț de dealuri roditoare, acoperite cu pilcuri de arbori. Acest fluviu are, spre maluri un număr însemnat de insulițe unde s-au plantat pomi cu aspect foarte plăcut. Cea mai mare întindere <a insulelor> nu depășește o milă și jumătate.

Timpul a fost atît de prost pe 8 <7 iunie> încît am fost ținuți <pe loc> pînă la<ora> șapte și jumătate seara cînd ancora a fost ridicată. Am zărit curînd după aceea o parte din fugarii care fuseseră atacați de tîlhari, îngrămădiți pe malul răsăritean al fluviului ; la ora opt și jumătate am trecut prin fața Rasovei ²⁴ un orașel așezat pe același mal.

Am ancorat la miezul nopții și ne-am odihnit pînă la trei dimineața cînd ne-am continuat drumul în josul Dunării pe cea mai plăcută vreme de închipuit, dar cu gînduri triste iscate de starea mizerabilă a locuitorilor pe care i-am văzut împrăstiați de fiecare parte a țărmurilor ei. La ora șapte și jumătate dimineața am trecut de „Sooda”²⁵, un sătuc așezat pe un deal pe țarmul răsăritean al fluviului ; la opt și jumătate am depășit un alt sat de pe același țarm, numit Chichirgeaua ²⁶. La ora zece am ajuns la Hirșova, un orașel de pe aceeași parte a fluviului, unde am coborît la țarm spre a ne procura provizii și vin. În apropiere de acest loc, pe un deal stîncos, se înalță o mică și neînsemnată fortăreață așezată la malul fluviului, care a fost atacată acum vreo unsprezece ani de ruși ; urmele acelor fortificații <militare> prin care fortăreața a fost complet încercuită le-am

văzut împrăștiate pe dealurile din împrejurimi. Se spune că în atacul lansat de ruși la Hirșova, turcii au pierdut optzeci de mii de oameni ²⁷. La <ora> șapte seara am trecut de un sat, pe malul apusean, numit de către turci „Bourocksen” ²⁸ și am aruncat ancora un ceas mai târziu. În acea zi am observat în calea noastră că fluviul avea câteva coturi iuți și neașteptate și că în unele locuri era foarte strîmt.

La 9 <iunie>, la patru dimineața, am ridicat ancora și curînd după aceea am eșuat. Navigația pe fluviu în această porțiune este într-adevăr foarte mult incurcată din cauza insulitelor presărate peste tot iar la strecurarea printre ele ești tras de curent, așa încît manevrarea vasului nostru, construit într-un chip atît de deosebit, reclamă multă grijă și atenție, spre a ocoli porțiunile de uscat la diferitele cotituri. La ora cinci și jumătate dimineața am trecut de un sătuc de pe malul apusean iar la șapte am ajuns în fața Brăilei, un oraș plăcut așezat pe același țărm al fluviului de partea cealaltă fiind ancorate cîteva vase din Marea Neagră. Am fost întîrziați două ore de persoana care a fost trimisă în amintitul port cu „pașuș”-ul de trecere, ceea ce ne-a împiedicat de a ajunge la Galați înainte de ora douăsprezece. Cu toate că mă aflam la o așa mare depărate de patrie, gîndul că mă găseam acum într-o țară locuită de creștini, m-a alinat cu o liniște de care am fost atîta vreme lipsit. De îndată ce am aruncat ancora, am debarcat cu bagajul meu și m-am dus la consulul imperial ²⁹, domnul Mangoli, unde am luat prînzul și nu mai puțin am fost uimit, după amiază, la sosirea unui curier englez, d. Duff, care se afla pe drumul său de la Constantinopol la Viena. Mi-a făcut o mare mulțumire îngăduindu-mi să-l însoțesc în dimineața următoare. Galați este așezat pe teritoriul Moldovei și este locuit cu precădere de pămînteni. Este înconjurat de șes la fel ca și malul opus. Într-adevăr, în timpul ultimelor noastre două zile de navigație, la fiecare parte a fluviului pămîntul înfățișa puține ridicături” ³⁰.

Și apoi Wittman continuă, descriind drumul său prin Moldova: „Procurîndu-ne trei harabale și doisprezece cai pentru călătoria noastră am părăsit <orașul> Galați la <ora> cinci în dimineața <zilei de> 10 <iunie> și la șapte și jumătate am sosit la satul Pechea ³¹, primul popas, parcurgînd o distanță de aproape douăzeci de mile. Caii din partea locului sînt mărunți, dar sprinteni și pe timpul unor asemenea călătorii sînt ținuți tot timpul în galop. Am părăsit zisul sat, ale cărui case sînt foarte curate, la opt și puțin după zece am ajuns la Corni ³², al doilea popas. Ținutul prin care treceam era plin de dealuri pieptișe, cu pămînt bogat, deși prea puțin folosit pentru arătură. Unde se depuneau eforturile convenite în această privință, <țărani> izbuteau să obțină o recoltă din diferite soiuri de grîne. Am părăsit acest sat la <ora> zece și jumătate și am trecut <pe un drum> printr-un ținut plăcut plin de stejari pitici, care ne-a dus la Rădești ³³, unde am sosit la douăsprezece și jumătate. Am ajuns la următorul popas Birlad, un oraș foarte arătos, la ora trei și am mers pînă la „Colina” ³⁴, unde am ajuns la șase seara și am luat de-ale gurii la stația de poștă. Apoi ne-am îndreptat spre Vaslui, unde am ajuns la ora nouă și în sfîrșit am ajuns la Uncești ³⁵ la miezul nopții, fericiți de a ne odihni după un drum atît de îndelungat și obositor.

La 11 <iunie> la <ora> patru dimineața am părăsit Uncești și am sosit la Scînteia ³⁶, după un ceas. Am fost reținuți acolo cîtva timp din

pricină că unul din cai s-a rătăcit, <depărtându-se> de stația de poștă și asta ne-a împiedicat să ajungem la Iași, capitala Moldovei, ... pînă între orele opt și nouă. Am tras la casa consulului imperial ³⁷, unde am luat prinzul. În apropierea amintitului oraș ținutul este nespus de romantic.

Am părăsit Iași la <ora> trei după amiază și la patru și jumătate am sosit la Larga ³⁸, unde după un scurt popas, am pornit din nou la drum și am ajuns la Șipote ³⁹ la șapte seara. Drumul mergînd de la Iași pînă la acest sat este foarte plăcut, printre dealuri frumoase” călătorul socotind însă că nu sînt suficient cultivate. „Ținutul este deschis — continuă Wittman — și în întregime lipsit de copaci și tufișuri. Către următoarea stație de poștă, Stroiști ⁴⁰, ne-a condus un drum foarte bun, ajungînd la nouă seara și am plecat mai departe la Botoșani, unde am sosit la miezul nopții și ne-am odihnit pentru cîteva ore.

În dimineața <zilei> de 12 <iunie>, la ora patru, ne-am îndreptat spre Dorohoi, o țință care ne-a luat mai mult de două ore, drumul fiind foarte îngreunat de ploile abundente ce căzuseră cu o zi mai înainte“. Călătorul remarcă în localitățile străbătute și pe locuitorii evrei. Femeile lor „poartă un curios acoperămint de cap, cu cîte o perlă mare ca podoabă atîrnînd de o parte și de alta a feței. De la Dorohoi am plecat, după un scurt popas, către Herța ⁴¹ și apoi la stația de poștă de lângă Cernăuți, unde locuiește directorul carantinei. Aici se află carantina ⁴² unde sînt inspectate pașapoartele și bagajele înainte de intrarea călătorilor în <Imperiul romano->german” își încheie Wittman relatarea privind țările române ⁴³.

Impresiile de călătorie ale chirurgului militar englez prin țările române, deși fugare, mai ales în ceea ce privește Moldova, nu sînt lipsite de interes. Wittman are meritul nu numai de a fi descris destul de atent periplul său pe Dunăre de la Ruscuiuc la Galați, dar să se fi arătat și ca om de suflet, deplîngînd suferințele țăranilor dobrogeni și a celor din Bărăgan, năpăstuiți de raidurile pazvangiilor, ce-i făceau să-și părăsească satele sărăcicioase, incendiate cu sălbăticie de năvălitori. Cu toate că a străbătut Moldova în goană, grăbit să ajungă cît mai repede la Viena iar de acolo în patrie, medicul englez a fost totuși în măsură să descrie ținuturile străbătute, admirînd rodnicia pămîntului și frumusețea locurilor, fără a face însă undeva vreun popas mai îndelungat.

Ultimul ofițer de care doresc să mai amintesc este căpitanul scoțian John Mac Donald Kinneir (3 febr. 1782 — 11 iunie 1830) ⁴⁴ din regimentul 24 de infanterie cu sediul la Madras, în India. În 1808—1809 a fost atașat misiunii lui John Malcom în Persia, iar în 1810 s-a întors în Anglia străbătînd regiunea Mesopotamiei, Asia Mică și făcînd escale în Spania și Portugalia. Ordonîndu-i-se să se întoarcă la postul său, John Mac Donald Kinneir și-a schimbat planurile; inițial avusese de gînd să viziteze țările pe care armatele lui Napoleon ar fi trebuit să le străbată spre a ataca pe englezi în India, dar dezastrul suferit de acesta în campania din 1812 în Rusia, l-a determinat să-și modifice ruta. El s-a îmbarcat la Harwich pentru Gottenburg la începutul anului 1813, în tovărășia viitorului colonel și ambasador al Angliei în Persia, Sir Neil Campbell (1776—1827), spre a merge la Constantinopol prin Suedia și Rusia, dar retragerea lui Napoleon oferindu-i un drum mai scurt, s-a îndreptat spre Dresda, unde se afla cartierul general al țarului Alexandru I, iar de acolo

a luat drumul Vienei la 10 aprilie 1813. De aici a călătorit spre Constantinopol străbătînd Austria și Ungaria și apoi a intrat în Banat. În regiunea de graniță, părăsind orașul Szeged, ofițerul scoțian a fost mirat să audă „localnicii în curtea unui han vorbind latina ⁴⁵, dar am aflat în urma unei cercetări — mărturisește dînsul — că aceasta e limba uzuală a țărănilor, care pretind că scoboară din romani, avînd un aer mai îndrăzneț și mai războinic . . . Păturile cele mai sărace ale țărănimii poartă o piele de oaie aruncată pe umărul stîng în loc de șubă; pletele lor, lungi și fluturînde, atîrnă peste urechile și fruntea lor . . .”⁴⁶. De la Mokrin călătorul a parcurs „rapid cele trei stații de poștă” spre a ajunge la Timișoara, „de-a lungul cîmpiilor bogate și roditoare ale Banatului, pline de sate, biserici și terenuri cultivate . . . Timișoara, capitala provinciei Banat, este după D’Anville ⁴⁷, vechiul Tibiscus în Dacia, unde a fost exilat Ovidiu ⁴⁸ și care a fost subjugat de armatele lui Traian” afirmă Kinneir. „Locuitorii se laudă a fi scoborîtori din soldații romani . . . Fortăreața a fost construită de turci, de la care a fost cucerită de prințul Eugen ⁴⁹; cu toate că fortificațiile au avut de suferit, fiind <lăsate> să cadă în ruină, <ele> ar putea fi totuși reparate destul de ușor și puse într-o puternică stare de apărare. Locuitorii, al căror număr este, se spune, de șase sau șapte mii de suflete, au un teatru și sînt de altfel foarte veseli; cîteva case sînt frumoase și arsenalul ⁵⁰ cuprinde o imensă cantitate de muniții de război ca și mai multe piese bune de artilerie.

21 mai <1813>. Mă hotărisem mai întii să iau drumul Orșovei preferîndu-l celui mai direct al Sibiului, deoarece doream să vizitez cîteva băi romane și ruinele podului lui Traian, despre care se spune că ar fi în vecinătatea celui dintii dintre aceste orașe. Pe la <orele> trei după masă, pe cînd ieșeam din Recaș ⁵¹, sat mic la o depărtare de douăsprezece mile, nu mică mi-a fost surpriza să întîlnesc femei ale căror trăsături și îmbrăcăminte aveau o asemănare izbitoare cu acele ale hindușilor ⁵². Seara a fost minunată, și în timp ce ne îndreptam spre <stația> de poștă din Chizătău ⁵³, soarele, apunînd, răspîndea o tentă purpurie asupra acestui bogat și înfloritor ținut pe care-l străbăteam; numeroasele sate erau ascunse în livezile de pomi fructiferi ce le înconjurau și panorama se încheia la poalele unor munți care mărginesc cîmpiile spre sud-est. Locuințele însă nu erau așa de curate și nici așa de bine construite ca acelea <ce se întîlnesc> de cealaltă parte a Timișoarei, dar drumul era foarte bun, iar caii, cu toate că de o micime neînchipuită . . . ne-au cărat însă cu iuteala de opt mile pe oră.

De la Chizătău la Lugoj, orașel așezat pe marginea unui rîu, drumul trecea printr-un șir neîntrerupt de sate și grădini; era tîrziu cînd am sosit <acolo>” . . . După un incident avut cu șeful stației de poștă, care l-a îndrumat într-o direcție greșită, ofițerul scoțian a revenit la Lugoj, apoi „am părăsit din nou această localitate și după ce am mers treisprezece mile printre șiruri de arbori foioși meniți să apere călătorul împotriva unui soare arzător, am sosit în sătucul Sacu ⁵⁴, unde am schimbat caii și mi-am continuat drumul pînă la Caransebeș, veche stațiune romană în Dacia, așezată la poalele unui lanț muntos . . .

A șaptea stație <de poștă> era la Slatina-Timiș ⁵⁵, sat așezat într-o vale frumoasă, udată de un riuleț, la intrarea unui defileu și avînd <împrejurimile> pline de turme de oi și cirezi de vite <aflăte la păscut>. În curînd

intrară în defileul Teregova⁵⁶, strimtoare care poate să aibă șase sau șapte mile lungime; de ambele părți munții se ridică drept în sus la o înălțime considerabilă; defileul era așa de strimt, încît nu putea trece decît o singură trăsură și cum nu exista parapet, cea mai mică mișcare greșită ne putea arunca în prăpastia și riul de dedesupt. Era <ora> zece și jumătate noaptea înainte de-a ajunge la stația de la Teregova, sat în munți, unde șeful de poștă, ce trimisese toți caii de poștă la Orșova pentru o treabă de a sa, îi înlocui cu patru boi, care ne-au dus pînă la Cornea⁵⁷, la o distanță de douăsprezece mile, în două ceasuri și jumătate.

23 mai. Următoarea stație se afla la Mehadia, unsprezece mile mai departe; înainte era o stațiune romană, dar astăzi <nu e decît> un sat ruinat, așezat lîngă un torent, într-o vale adîncă, înconjurată din toate părțile de munți înalți. De acolo se mai socotese 11 mile pînă la Orșova, care se fac de-a lungul unui riu și printr-un defileu muntos. Cam la jumătate de drum și la aproape o milă de izvor, (în cîmpie), la stînga, se află băile⁵⁸, foarte mult frecventate de locuitorii orașelor învecinate, ce vin aici să bea apă minerală. În dreapta se află ruinele unui apeduct săpat în stîncă și menit a duce apa la Orșova, unde am sosit pe înserate. Neexistînd în acest oraș nici han, nici cafenea, am fost silit să caut un adăpost la d-nii Tucker & Co, negustori, pentru care aveam <scrisori de> recomandare de la Viena”. Călătorul face apoi deplasare în insula Ada Kalé urmată de o scurtă incursiune pe malul sîrbesc, spre a vedea un drum roman bine păstrat și o inscripție săpată în stîncă de împăratul Traian. Se lansează și în cîteva considerații privind regimul politic al Serbiei sub dominația otomană. Apoi revine la noi:

„*25 mai.* Am părăsit Orșova în această zi și după un drum de vreo patru mile am ajuns la bariera <constînd> dintr-o lucrătură în parma-lic, care despărțea „ca hotăr Banatul de către Oltenia...⁵⁹ Am trecut printr-o poartă într-o cîmpie întinsă unde se zărea o colibă și vreo douăzeci pînă la treizeci de cai <aflați> la păscut; au fost aleși patru din ei și înhămați pe loc la trăsură cu frîngii <la gît> în loc de hamuri. Pentru o nimica toată de 50 de piaștri, am obținut o poruncă pentru a dobîndi cai <de schimb> pînă la Craiova și <cu> vizitiul aflîndu-se în șa, alergăm în galop mare la stația cea mai apropiată. Drumul pînă la Cerneți⁶⁰, cam de vreo unsprezece mile, merge de-a lungul Dunării; dar este așa de strimt, încît trăsura noastră nu era despărțită de prăpastie decît la o distanță de cîteva picioare și partea dinspre munte fiind mai înălțată decît cea din spre apă, am fost chiar în primejdie de a fi aruncați în apă. Părăsirăm malul fluviului și coboram cu repeziciune un teren în pantă care ducea pînă la orașul Cerneți, cînd un bolovan așezat în mijlocul drumului lovi una din roțile trăsorii și ne izbi într-o clipă de coasta muntelui. Lovitura a fost așa de violentă încît roțile dinainte s-au desfăcut și caii continuînd să alerge, înaintam claie peste grămadă pînă cînd ne-am oprit într-o tufă de mărăcini. Rivoir (valetul meu) se lovi foarte rău la un picior iar eu la un braț, dar din fericire am scăpat fără altă vătămare și trăsura, cu toate că rău avariata, a fost, în curînd, pusă în stare să ne ducă pînă la București. Ne-am oprit într-un sat unde am făcut cunoștință cu căpetenia locului, grec de origină, care mi-a pregătit o cameră de dormit în casa sa și s-a purtat cît se poate de cuviincios ...

Orașul Cerneți a fost <odinioară> o stațiune romană, numită Termes ⁶¹. Se mai văd și astăzi în apropiere resturile a două poduri care treceau peste Dunăre, construite, unul de Traian, iar celălalt de Septimiu Sever ⁶², la o milă distanță în josul fluviului. Când apele sînt scăzute, se văd stîlpii acestor poduri, iar o mare parte din castrele ⁶³ ce apărau împrejurimile <podului> lui Traian și care au fost restaurate de Justinian ⁶⁴ mai există și azi pe fiecare mal al fluviului, ce are aici o lățime de opt sute de pași.

În dimineața <zilei> de 26 <mai>, mi-am luat rămas bun de la Cerneți și călătorind tot așa de repede ca și în ziua trecută, am străbătut un ținut muntos, acoperit de stejari pitici și de peri sălbatici, dintre care cei mai mulți erau încărcăți cu fructe, pînă <ce am ajuns> la un bordei de lemn, ridicat în mijlocul unei poieni unde pășunau patruzeci-cincizeci de cai, sau mai bine zis căluți. Din acest loc pînă la Craiova mai erau șaiszeci și șase de mile <de străbătut> printr-aceiași ținut păduros și pustiu ; cu cinci mile înainte de a ajunge în oraș, am trecut cu bacul rîul Jiu, după ce am mers toată ziua cu unsprezece pînă la douăsprezece mile pe oră, lucru destul de extraordinar, avînd în vedere aspectul pitic al cailor, care nu capătă decît arareori vreun grăunte de orz.

27 mai. M-am dus fără vreo ceremonie <anumită> la casa banului ⁶⁵ din Craiova unde mi s-a pregătit de îndată o cameră și mi s-au servit cafea și biscuiți cu răcoritoare, din partea fiului său ⁶⁶, căruia îi adusesem o scrisoare de recomandare. Acest tînăr, dintr-o familie boierească din Țara Românească, avea ca soție o femeie frumoasă ⁶⁷, de care era peste măsură de gelos. De la o astfel de gazdă nu trebuia să mă aștept la prea multă ospitalitate“ mărturisește Kinneir ; „de altfel mi-a arătat atîta răceală și nepăsare” — scrie el — „încît i-am părăsit casa spre a mă duce să locuiesc la caimacam ⁶⁸, <un> grec cultivat, care vorbea franceza și engleza. Înainte de a-i părăsi casa, m-a prezentat soției sale, o femeie foarte frumoasă și încîntătoare ⁶⁹. Era îmbrăcată cu o blană de hermină brodată bogat ; un păr de toată frumusețea îi cădea despletit pe umeri și pe gît și un șal roșu desfășurat cu grație se juca pe un piept ascuns doar în parte.

30 mai. Craiova, care se numără printre orașele de seamă ale Țării Românești, a fost ars în parte acum cîțiva ani de către Pazvantoglu ⁷⁰, pașă răzvrătit al Vidinului și apare ca un mare sat neregulat, construit din lemn, în mijlocul unei pustietăți . . . Căpetenia sa este un grec dintr-o familie constantinopolitană ⁷¹ care, în dimineața zilei cînd am părăsit acest oraș, s-a înfățișat la mine cu mai multe medalii pe care le culesese din mijlocul ruinelor unor clădiri vechi, dintr-un loc numit Caracal, pe marginea Dunării. Porunca pentru a avea cai de aici la București m-a costat șaptezeci de piaștri sau trei lire și zece șilingi și șefii de poștă au stăruit să-mi pună șase cai la trăsură, cu toate că <aceasta> ar fi putut să fie trasă cu ușurință de unul singur ; ca deobicei, niște funii înlocuiau hățurile iar cei trei surugii ai mei purtau o cămașă albă, o pereche de ȋtari și o căciulă din blană de miel. Am părăsit Craiova pe la ora șapte dimineața și la zece fără un sfert am atins chiar Oltul, sau fluviul de aur <vechiul Aluta>, numit așa după grăunțele acestui metal ce sînt strînse

cîteodată din albia sa și care sînt aduse, zi-ce-se, din munții Transilvaniei. Distanța era de treizeci și trei de mile.

Am mers la galop cea mai mare parte a călătoriei, peste un strat de iarbă mărunț . . , parte printr-o pădure, parte printr-o cîmpie bogată și deschisă ; peste tot se vedeau păduci, trandafiri, peri rămuroși, printre viță de vie sălbatică și flori diferite. Stațiile de poștă erau foarte mici și construite din lemn, așezate în pădure, unde un număr oarecare de cai erau întreținuți fără nici o cheltuială, deoarece găseau hrana într-o pășune sălbatică din care este plină toată țara. De la malul Oltului am străbătut, cu aceeași iuteală, douăzeci și șapte de mile de drum pînă la un sat < construit > din lemn, numit Slatina, așezat într-o cîmpie ce se întinde de la Craiova spre București și Dunăre și cu toate că este cum nu se poate mai nimerită pentru cultivarea grîului, rămîne în mare măsură nelucrată și nepopulată ; războaiele dintre turci și ruși au contribuit la această pustiire. Se socotesc cam nouăzeci de mile de la Slatina la București, prin aceleași pustietăți singuraticе, pînă la vreo șase — șapte mile înainte de acest ultim oraș, unde turlele, cupolele și minaretele (!), înălțîndu-se deasupra grădinilor, îi dau înfățișarea unui oraș persan”, relatează Kinneir răpit pe aripile unei fantezii exotice, comparînd Bucureștii cu așezările din Persia și India pe unde peregrinase.

„Am intrat în capitală pe la <ora> opt dimineața și deoarece nici el, nici valetul meu nu cunoșteam limba română, m-am dus la un negustor francez pentru care aveam, din fericire, o scrisoare de recomandare. Ne-am făcut rost de o locuință în casa unui ofițer austriac, unde, în scurt timp după sosirea mea, am primit vizita consulului Rusiei⁷², însoțit de d. Gordon⁷³, un vechi prieten pe care-l întilnisem cu doi ani înainte, într-un chip asemănător, într-un sat aproape de Magnesia⁷⁴, în Asia Mică. Am luat masa împreună cu consulul și seara l-am însoțit, pe el și pe soția sa, la „Prado”-ul Bucureștilor, un loc mare, descoperit”, unde a întilnit figuri ale protipendadei, „coborîte din trăsuri pline de praf, pentru a-și bea cafeaua și a se plimba pe malurile unei bălți⁷⁵ . . . Cîteva din aceste calești se aflau într-o stare și mai jalnică decît aceia a trásurilor noastre de piață, în timp ce altele, prin aurăriile cu care erau acoperite, îți reaminteau caretele de la curtea lui Ludovic al XIV-lea. Cea mai mare parte a boierimii din Țara Românească care alcătuiește, după cum am auzit, o clasă urită și decăzută nu are nici o ocupație și trăiește doar din venitul moșiiilor ei, din care unele aduc <ciștig> de pînă la o sută de mii de piaștri pe an. <Boierii> nu pot să-i sufere pe ruși, care i-au despuiat de cîteva din privilegiile de care li mai lăsaseră să se bucure turcii⁷⁶ și de aceia își păstrează portul grecesc⁷⁷, lăsîndu-și doar soțiile să adopte moda franceză. După legiuirile Țării Românești, localicii nu pot să fie cîrmuiți nici de vreunul dintre ai lor, nici de către un turc ; de aceia prințul sau domnul este întotdeauna ales de către Sultan din <rîndurile> familiilor grecești din Constantinopol ; acesta, după o domnie de cîteva ani, este nu arareori decapitat sau mazilit. Pămîntul Țării Românești, o parte a Daciei romane, este roditor, dar provincia este puțin populară și <aflată> cu desăvîrșire într-o situație vrednică de plîns ; locuitorii atribuie această stare de lucruri dărilor excesive strînse de ruși⁷⁸ și plîngerile lor nu sînt, poate, cu totul lipsite de dreptate. București, capitala țării, este un oraș mare, așezat într-o cîmpie foarte întinsă și se spune că ar avea vreo sută de mii de locui-

tori⁷⁹; casele sînt construite din lemn sau din paiantă, cu cîte o curte sau grădină <în față>, după obiceiul oriental. Ulițele sînt podite, ca și în orașele din Rusia”. Kinneir se referă apoi la populația cosmopolită a Capitalei, unde în afara localnicilor, trăiesc destui alogeni „ce au aici locuri afectate cultelor lor și care... se bucură de o libertate necunoscută în multe altele din statele cele mai civilizate ale Europei.

Am rămas cîteva zile la București și cum trăsura mea nu-mi mai slujea la nimic, am dăruit-o domnului Gordon, în schimbul șeilor sale, hățurilor și a altor <lucruri> și însoțit de tatarul pe care el l-a adus de la Constantinopol, am pornit la drum în după amiaza zilei de 6 iunie.

Căruțele românești de care m-am slujit pînă la Giurgiu, pe malul Dunării, erau construite în întregime din lemn, în alcătuirea lor nefiind folosit nici fierul, nici pielea; aveau aproape trei picioare în lungime și două în lățime. Diametrul roților, care erau în număr de patru, nu trecea de două picioare și jumătate. Cu trei din aceste căruțe, fiecare trasă de cîte patru cai, plecînd la ora trei după amiază <din București>, am sosit la ora opt și cîteva minute <seara> la Giurgiu, după ce am străbătut <o distanță> între cincizeci și șaiszeci de mile pe <stratul> de iarbă verde ce acoperă tot drumul. Am petrecut toată noaptea într-o cafenea murdară din Giurgiu, orașel situat pe un braț al Dunării, care poate să aibă vreo trei sferturi de milă lățime în acest loc. A doua zi dimineața am trecut <fluviul și am sosit> la Rusciuk, orașel întărit în Bulgaria, ars de Kutuzov în ultimul război”⁸⁰. Aici își încheie căpitanul scoțian relatările sale despre țările române⁸¹.

Deși impresiile de călătorie ale lui John Mac Donald Kinneir privind Banatul și Țara Românească sînt creionate în fuga condeiului, totuși ele reflectă cu acuitate anumite realități surprinse pe pămîntul nostru. Astfel ofițerul scoțian se arată convins de originea latină a țărănilor băștinași români întîlniți la hotarele Banatului și descrie cu suficientă exactitate portul lor. Totodată el critică tarele regimului fanariot aflat în ultimii ani de existență în principatul muntean și-și manifestă antipatia față de moravurile și viața trîndavă a protipendadei.

În concluzie, deși aparțin unor militari de carieră, trecînd — cu alte rosturi prin țările române — în împrejurări de criză determinate de campaniile lui Napoleon Bonaparte în Levant și pe cuprinsul continentului european, totuși, datorită mediului social cultivat din care provin și experienței acumulate în Orientul Apropiat și India, relatările ofițerilor din armata britanică a vremii, deși — relativ — sumare, surprind în mod corect și în linii esențiale starea de lucruri existentă pe atunci în Principatele sfîrșitului epocii fanariote și în Transilvania sau Banat, aflate sub ocupația habsburgică, anticipînd ceea ce alți compatrioți ai lor, aparținînd atît lumii literare și artistice cît și cercurilor științifice sau diplomatice, vor analiza și adînci mai tîrziu, cu mai mult temei, în epoca regulamentară și în perioada revoluției din 1848—1849

NOTE

¹ În cadrul selecției efectuate m-am orientat asupra textelor ce n-au cunoscut o traducere românească, fiind doar amintite și sumar analizate de istoricii britanici E. D. Tappe și Trevor J. Hope.

² Pentru cadrul general al situației din sud-estul Europei în această epocă a se vedea cartea mea *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*, Cluj, Napoca, 1986, p. 19–34.

³ Pentru precedenta misiune a lui Koehler în Imperiul otoman vezi Trevor J. Hope, *George Frederick Koehler, James Bland Burges et les relations anglo-turques de 1791 à 1793* în „Revue roumaine d'histoire”, XIII (1974), nr. 1, p. 95–114.

⁴ Amănunte asupra călătoriei lui Koehler în țările române și a scrisorilor sale expediate din Timișoara, Sibiu și București, la 11, 21 februarie și 3 martie 1799 către Secretarul de stat al afacerilor externe, lordul Grenville, la Trevor, J. Hope, *British Army Officers in the Danubian Lands, 1799–1802* în „Revue des études roumaines” Paris, XV (1975), p. 97–112. Independent de ofițerii din misiunea Koehler, provinciile Dobrogea, Țara Românească, Transilvania și Banatul au mai fost străbătute între 29 noiembrie și 10 decembrie 1801 și de către un alt militar britanic, în drumul său de întoarcere către patrie, anume colonelul lord William Bentinck, al cărui jurnal de drum prin țara noastră, recent descoperit, a fost publicat tot de către Trevor J. Hope, *The Journey of an English Aristocrat through the Balkans in 1801; The Travel diaries of Colonel, Lord William Bentinck, M. P.* în „Revue des études sud-est européennes”, XII (1974), no. 4, p. 561–576. O foarte sumară prezentare în românește a acestui material se datorează aceluiași autor în revista „Secolul 20”, nr. 213–214–215/10–11–12, 1978, p. III–V, iar descrierea făcută monumentului roman „Tropaeum Traiani” de la Adamclisi a fost tradusă și comentată de către Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane*, București, 1984, p. 24–25.

⁵ După cum se știe Thornton a dedicat un capitol întreg situației din Moldova și Țara Românească în apreciația sa monografică *The Present State of Turkey...*, London, 1807, p. 394–436, analizat, mai recent, de Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II 1789–1821, București, 1986, p. 48–113.

⁶ Clarke, împreună cu Cripps, au sosit cu o lună înainte de Wittman în călătoria lor de înapoiere spre Anglia prin Țara Românească, Transilvania și Banat efectuată între 16 aprilie și 7 mai 1802, conform mărturiilor celui dintâi publicate în cartea sa *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa* (ed. a IV-a), vol. VIII, London, 1818, p. 250–330. Vezi și Marcu Beza, *Călători englezi despre români* în „Convorbiri literare”, XLIX (1915), nr. 1 (ian.), p. 34–38.

⁷ Autorul celebrei *Geschichte des osmanischen Reiches* (10 volume, Pesth, 1828–1835), activând în tinerețe și în calitate de consul al Imperiului habsburgic la Iași între 20 iunie 1806 și 30 mai 1807.

⁸ După propriile mărturii ale lui Wittman din lucrarea sa *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and across the Desert in to Egypt during the years 1799, 1800 and 1801...*, London, 1803, p. 2–5, 27–28, 108, 118, 150, 195–196, 317, 333–342, 424, 463–467.

⁹ Despre tulburările provocate în principatul muntean și la sud de Dunăre de către răzvrătitul pașă de Vidin, în afara rapoartelor diplomatice străine publicate îndeosebi în colecția Hurmuzaki (vol. XVII, XIX² și IV seria nouă), vezi și cronicile interne ale lui Dionisie eclesiarhul, Naum Rîmniceanu, Zilot Românul și Dionisie Fotino.

¹⁰ Într-adevăr la 15/27 mai 1802, autoritățile, boierii, negustori Instăriți, consuli străini și alți locuitori au părăsit Capitala, bejenind spre Transilvania (D. Fotino, *Istoria generală a Daciei...*, trad. de G. Sion, vol. II, București, 1859, p. 199–200).

¹¹ Tr. J. Hope, *British Army Officers...*, p. 112. Asupra atitudinii guvernanților habsburgici față de Pazvantoglu vezi, mai ales Harold Heppner, *Pazvantoglu – ein Prüfstein der Habsburgischen Südosteuropapolitik im Jahre 1802* în „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 38 (1985), p. 347–355.

¹² Vestit negustor cu o casă centrală de afaceri la Viena și sucursale la Sibiu și București, având și rosturi diplomatice, îndeplinind funcția de consul al Prusiei în Principate la 1792, cf. Olga Cicanci, *L'activité commerciale de Kiriaki Polizu dans les Principautés Roumaines vers la fin de l'époque phanariote (d'après les archives de l'église grecque de Vienne)* în vol. *Symposium, L'Epoque Phanariote 21–25 Octobre 1970*, Thessaloniki, 1974, p. 401–411.

¹³ Mihai Suțu, domn al Țării Românești (8 oct. 1801 – 19 mai 802).

¹⁴ W. Wittman, *op. cit.*, p. 467–468.

¹⁵ *Ibidem*, p. 468–469.

¹⁶ Vasili Feodorovici Malinovski, consul al Rusiei la Iași (30 iul. 1800 – 16 oct. 1802).

¹⁷ Ludwig Timoni, consul imperial la Iași (ante 18 iun. 1793 – 7 sept. 1804).

¹⁸ Corect 3 iunie. Călătorul greșește enumerarea zilelor până la 9 iunie, dată trecută din inadvertență de două ori, după care revine la datarea corectă.

¹⁹ Azi Tutrakan, oraș în R. P. Bulgaria.

²⁰ Mila terestră, unitate de măsură engleză, echivalentă cu 1609,31 m.

²¹ Mila nautică, unitate de măsură engleză, echivalentă cu 1852 m.

²¹ De fapt bande de cîrjalii și pazvangii ce pustiau principatul muntean și sudul Dobrogei în această perioadă.

²² Unitatea de măsură egleză echivalind cu 30,5 cm.

²³ Descrierea amănunțită și precisă a vaselor ce asigurară ruta Viena — Galați își găsește o perfectă ilustrare în planșele însoțind memorialul de călătorie pe Dunăre al lui Nikolaus Ernst Kleeman la 1768 în ediția olandeză *Dagverhaal der reize. Gedan in de Jaaren 1768, 1769 en 1770 van Weenen door Belgrado, Kilianova ...*, Haarlem, 1774, p. 24) și cea germană (*Tagbuch der Reisen*, Prag, 1783, p. 32).

²⁴ Sat și com., jud. Constanța.

²⁵ Pronunțindu-se în engleză „Suda”. Identificare foarte problematică cu Seimeni, sau poate Topalu, sat și com., jud. Constanța.

²⁶ Sat dispărut, la vărsarea în Dunăre a riului omonim (jud. Constanța).

²⁷ Răsunătoare victorie a rușilor, în 1773, sub comanda mareșalului P. A. Rumianțev, în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774. Data indicată de Wittman (1791) este greșită, autorul confundind sus amintitul război cu cel austro-ruso-turc din 1778—1791.

²⁸ Poate Gura Gîrluței, sat, com. Berteștii de Jos, jud. Brăila?

²⁹ Corect vice consul.

³⁰ W. Wittman. *op. cit.*, p. 469—474.

³¹ Sat și com., jud. Galați.

³² Idem

³³ Sat, com. Bălăbănești, jud. Galați.

³⁴ Neidentificabil.

³⁵ Sat, com. Zăpodari, jud. Vaslui.

³⁶ Sat și com., jud. Iași

³⁷ Ludwig Timoni.

³⁸ Azi Larga-Jijia, sat, com. Movileni, jud. Iași.

³⁹ Sat și com., jud. Iași.

⁴⁰ Sat, com. Lunca, jud. Botoșani.

⁴¹ Localitate azi în U.R.S.S.

⁴² Stabilită la hotarele Moldovei cu Imperiul habsburgic care cotropise Bucovina.

⁴³ W. Wittman, *op. cit.*, p. 474—476. Călătoria sa pe Dunăre și în Moldova a fost sumar menționată de E. D. Tappe, *Some new English travellers in the Rumanian Principalities in „Revue des études roumaines”*, V—VI (1960), p. 247—248 și amintită doar de Tr. J. Hope, *British Army officers ...*, p. 98 și 109.

⁴⁴ Date bio-bibliografice asupra sa în *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford, 1975, p. 1138.

⁴⁵ De fapt limba română.

⁴⁶ John Mac Donald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814 ...*, London, 1818, p. 4.

⁴⁷ J. B. Bourguignon Danville sau D’Anville (1697—1782), cunoscut geograf francez, autor al unor hărți ilustrînd *Histoire ancienne* și *Histoire romaine* ale lui Charles Rollin (1661—1741).

⁴⁸ Tradiție falsă.

⁴⁹ Eugen de Savoia (1663—1736), cunoscut comandant în armata austriacă, cuceritor al Timișoarei la 18 octombrie 1716.

⁵⁰ Construit într-o aripă a cetății lângă cazarma conservată pînă astăzi ca monument istoric.

⁵¹ Sat și com., jud. Timiș.

⁵² Autorul a întîlnit, probabil, niște țigănci.

⁵³ Sat, com. Belinț, jud. Timiș.

⁵⁴ Sat și com., jud. Caraș-Severin.

⁵⁵ Idem.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ Băile Herculane, azi oraș, în același județ, cunoscută stațiune folosită încă din vremea romanilor.

⁵⁹ John Mac Donald Kinneir, *op. cit.*, p. 5—11.

⁶⁰ Sat component al com. suburbane Simian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți.

⁶¹ Afirmație inexactă. Este vorba, probabil, de castrul roman de apărare de la Drobeta.

⁶² Împărat roman (193—211). Afirmația este inexactă, deoarece podul lui Traian a fost numai reparat nu de Septimius ci de Alexandru Severus (222—235), fără ca acesta din urmă să mai construiască un al doilea, inexistent.

⁶³ Drobeta la nord și Pontes la sud. Vezi amănunte la D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 142—148.

⁶⁴ Justinian I, împărat bizantin (527—565).

⁶⁵ Constantin (Dinu) Filipescu, mare ban al Craiovei (1812 dec. — 1813 iunie).

⁶⁶ Iordache (Gheorghe) Filipescu, mare vornic și mare ban la 1830, candidat la tronul Țării Românești în 1834.

⁶⁷ Ecaterina Filipescu, născută Balș (1784—1842).

⁶⁸ Gheorghe Arghiropol, ispravnic și caimacam al Craiovei (1812 dec. — 1813 iulie).

⁶⁹ Ralu, fca domnitorului Ion Gheorghe Caragea.

⁷⁰ Evenimentul s-a petrecut în decembrie 1800, după relatările lui Dionisie eclesiarhul, *Hronograf 1764—1815* (ed. D. Bălașa și N. Stoicescu), București, 1987, p. 81—82 și n. 196—197, p. 150.

⁷¹ Amintitul Gheorghe Arghiropol.

⁷² Luka Grigorievici Kiriko, consul al Rusiei la București (1795—1816).

⁷³ Thomas Gordon, trimis la București ca emisar de către ministrul britanic la Poartă, Stratford Canning, pentru a urmări desfășurarea tratativelor de pace ruso-turce din 1812.

⁷⁴ Vechi oraș din provincia antică Lydia în Asia Mică, azi Manisa.

⁷⁵ Este vorba, probabil, de grădina și de lacul Hcrăstrău, loc preferat de plimbare al boierimii din acea vreme.

⁷⁶ Observație numai în parte corectă, deoarece mulți reprezentanți ai protipendadei erau foarte ruscifili și se bucurau din plin de beneficiile rezultând din înalta poziție ce o dețineau în societate și de fidelitatea arătată față de autoritățile țariste.

⁷⁷ Din spirit tradițional și mai puțin din înclinații politice.

⁷⁸ Aluzie la cumplitele abuzuri fiscale și jafurile la care s-au dedat trupele de ocupație țariste în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812.

⁷⁹ Aprecieri exagerată, populația nedepășind cifra de 65—70 000 de locuitori.

⁸⁰ Aluzie la operațiile întreprinse de armatele ruse la Dunăre, sub comanda generalului Mihail Ilarionovici Kutuzov în 1811, în timpul ultimelor confruntări militare cu turcii, înainte încheierii păcii de la București (16/28 mai 1812).

⁸¹ John Mac Donald Kinneir, *op. cit.*, p. 11—17; vezi o sumară analiză și la E. D. Tappe, *Some new English travellers...*, p. 251—252.

CONSIDÉRATIONS D'OFFICIERS ANGLAIS PENDANT LA PÉRIODE DES GUERRES NAPOLÉONIENNES CONCERNANT LES PAYS ROUMAINS (1802—1813)

Résumé

Les officiers de l'armée britannique des premières décennies du XIXe siècle, provenant tous d'un milieu cultivé et capables de saisir les réalités existantes pendant leur périple dans le sud-est du Continent et le Levant, dépeignent de manière négative les tares du régime phanariote au cours de sa dernière phase, flétrissant la corruption des princes, les abus de l'administration, les oppressions exercées par les hauts dignitaires, la cruelle exploitation de la paysannerie, le dépeuplement des pays roumains; dans le même temps, ils déplorent le sort des Principautés tant sur le plan extérieur, que sur le plan intérieur, dont les pillages des bandes de Pazvantoglu, le rébelle pacha de Vidine, en 1802, puis les dévastations subies par les pays roumains durant la guerre russo-turque de 1806—1812 et les exactions commises sous l'occupation militaire tsariste et, finalement, la tyrannie et le système d'oppression instauré par la Porte Ottomane en Moldavie et en Valachie. En ce qui concerne la Transylvanie et le Banat, on met en évidence la présence prépondérante des Roumains, leur langue et leur costume populaire, leurs aïeux Daco-Romains.

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DIN 1806— 1812 VĂZUTE DE OFITERII SUPERIORI RUȘI A. de LANGERON ȘI P. V. CICEAGOV

GEORGETA PENELEA

În lungul șir al conflictelor armate ruso-turce, al căror teatru de război au fost țările române, cel din 1806—1812 are o semnificație particulară întrucît la încheierea lui s-au operat cesiuni teritoriale în pagubă lor.

Cei șase ani sub semnul lui Marte, în care elementele constructive lipsesc iar cele distructive fac ravagii cu o înspăimîntătoare forță, se regăsesc parțial înfățișați, între altele, în *jurnalul* generalului Langeron, care participă efectiv la campanie și în *Memoriile* amiralului Ciceagov, numit guvernator al țărilor române și comandant suprem al armatelor ruse de la Dunăre în preziua încheierii păcii.

Andrault de Langeron (1763—1831), ofițer francez, participant la războiul de independență al Statelor Unite, potrivit Revoluției din țara sa, intră, în 1790, în solda Rusiei. Împărtășește soarta armatelor acesteia, fiind înfrînt la Austerlitz (2 decembrie 1805), apoi victorios la Kaltzbach și Leipzig. A intrat în fruntea trupelor rusești în capitala patriei sale la 30 martie 1814; a fost guvernator al Alsaciei și Lorenei, apoi al Odesei și al Noii Rusii. A participat la trei războaie împotriva Turciei, pînă în 1829¹.

Notele sale îmbină rectitudinea spiritului militar cu intransigența galică în dezvăluirea racilelor, pe de o parte ale unei armate în mare măsură improvizată, pe de altă parte ale societății românești de expresie fanariotă. Promotor al ideii imperiale de apreciere a teritoriului românesc exclusiv în funcție de programul de expansiune al Rusiei spre Dunăre, Langeron vede în țările noastre doar un loc pentru desfășurarea operațiilor militare și subsumat o bază de aprovizionare. Cînd aceste două componente sînt afectate, în speță cînd armata rusă cunoaște eșecuri ori cînd manutanțele sînt în lipsă, critica lui devine vitriolată și vino-vații sînt găsiți chiar în ciuda evidenței. În același timp trebuie observat că îndelunga ședere în Țara Românească, funcțiile pe care le-a deținut — la un moment dat are chiar comanda supremă — l-au făcut pe Langeron să fie un bun cunoscător atît al societății românești cît și al mecanismului atît de șubred de funcționare a armatei de ocupație. Cu coeficientul de rezervă ce trebuie avut în vedere la utilizarea oricărui text memorialistic, *Jurnalul* lui Langeron rămîne pentru istoria țărilor române sub ocupația străină, un document de referință.

Pavel Vasilievici Ciceagov (1767—1849) urmează un drum mai puțin obișnuit pentru un ofițer rus. Fiu de amiral, își desăvîrșește la rîndu-i pregătirea de marinar în Anglia. Ajunge căpitan de vas și în această calitate e decorat de țarul Pavel I cu modesta decorație Sf. Ana, clasa a III-a; nemulțumit, demisionează. Țarul îl recheamă pentru a-l numi contraamiral dar în timpul întrevederii își schimbă gîndurile

¹„Revista de istorie”, tom 41, nr. 7, p. 673—681, 1988

și acuzându-l de iacobinism îl închide în fortăreața Petropavlovsk. În 1799 a revocat ordinul, invitându-l pe Ciceagov „să uite ce s-a întâmplat” și i-a încredințat conducerea unei părți din flota Mării Baltice pentru apărarea Kronstadt-ului. În 1802, sub țarul Alexandru I, ajunge ministru al marinei și membru în Consiliul de stat, timp în care în departamentul său a reușit unele îmbunătățiri și modernizări remarcabile. În 1812 a fost numit comandant suprem al trupelor rusești de la Dunăre pentru a grăbi încheierea conflictului. Pacea însă a încheiat-o generalul Mihail I. Kutuzov, pe care trebuia să-l înlocuiască. Mai supărător a fost eșecul său în campania contra lui Napoleon, pe care nu l-a putut împiedica să treacă Berezina. Silit să demisioneze, s-a disculpat neconvingător ² și s-a refugiat în Europa. În *Memoriile* ³ pe care a început să le scrie din 1816 îl acuză pe Langeron de lipsă de cooperare în bătălia de la Borisov (10—12 noiembrie 1812). Animositatea dintre cei doi se regăsește într-o formă acidă și în *Jurnalul* preopinentului său. În 1834 a refuzat să se supună ucazului țarului Nicolae I, care cerea tuturor cetățenilor Imperiului rezidenți în străinătate să se întoarcă, altfel riscuiau confiscarea averii. Ciceagov a devenit cetățean britanic și a murit la Paris.

Memoriile sale, cu referire la răstimpul petrecut în țările române ⁴, trădează efortul de a fabrica imaginea unui personaj integru. „Dușman al arbitrarului”, cum îi place să declare că îl caracterizase Alexandru I, Ciceagov susține că a luat o serie de măsuri menite să reducă corupția și debandada din armată și implicit să micșoreze povara războiului de pe umerii românilor. Fidel aceleiași concepții imperiale, amiralul vede în români o parte a creștinilor din Peninsula Balcanică, atașați prin confesiune Imperiului și a căror unică menire este susținerea acestuia în războiul cu turcii. Măsurile de ordin administrativ pe care le-a luat — și din care multe n-au avut a doua zi — oamenii de care s-a înconjurat, dovedesc o anume credulitate și lipsă de personalitate care pot de altfel explica eșecurile cu care i-a fost presărată viața.

★

Militari de carieră, cu bogate state de serviciu, cei doi ofițeri nu-și pot ascunde resentimentele față de calitatea armatei aruncată în războiul cu turcii și mai ales față de conducătorii ei.

Mai nuanțat și dispunând de informații pe care a avut răgazul să le confrunte și să le verifice, Langeron consideră dintru început războiul „foarte nedrept” și declanșat „cu nedelicatete”, deoarece n-a fost precedat de o declarație; pașalelor turcești de la Nistru li s-a cerut doar drept de trecere și apoi au fost neutralizate. Rușii au fost bine primiți de moldoveni, constată el, adăugând apoi realist că „nu puteau face altfel”. Dincolo însă de acest început puțin onorabil, războiul era indispensabil Rusiei, susține Langeron, căci ea avea nevoie de un larg hinterland protector pentru Odesa, i.e. era necesară cucerirea acestuia de la turci. Cel care instigase efectiv pe ruși să înceapă ostilitățile fusese Constantin Ipsilanti, domnul Țării Românești, declară Langeron, care-i asigurase de epuizarea turcilor (o armată nesemnificativă, hărțuiți de tâlharii care bîntuiau Rumelia), de posibilitatea cooperării cu sîrbii ca și de eventualitatea unei linii neîntrerupte de stăpînire pînă la posesiu-

nile rusești din Iliria. Aceste planuri mirifice captaseră într-atît Cabinetul de la Petersburg, crede Langeron, încît demersul ambasadorului de la Constantinopol, dr. Andrei I. Italiński de a obține satisfacții pe cale diplomatică a rămas infructuos.

Ciceagov vede motivul războiului în creșterea formidabilă a puterii militare țariste (de la 250 000 de oameni sub arme în vremea Ecaterinei a II-a la un milion sub Alexandru I) și în slăbirea Turcicii, sfîșiată de lupte interne; în plus aceasta din urmă îi depusese abuziv pe domnii țărilor române, Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi și se lăsase antrenată de planurile expansioniste ale lui Napoleon. Atare atitudine cerea reparații. Amiralul considera că dacă în fruntea ministerului rus de externe ar fi rămas acel fin diplomat care era principele Adam Czartoriski și n-ar fi fost schimbat cu impulsivul baron Andreas Budberg, lucrurile s-ar fi putut rezolva pe cale amiabilă.

Odată conflictul declanșat, indiferent de cauzele lui imediate, de integrarea acestora într-o strategie politică mai subtilă, se impunea realitatea de la fața locului. Armata adunată în pripă, cu ofițeri de cancelarie puși în disponibilitate, era formată mai ales din voluntari, ale căror îndeletnicii anterioare nu-i recomandau totdeauna pentru disciplina militară, încît Langeron scrie meîndurător: „niciodată n-am văzut o adunătură mai respingătoare”. Dotarea era pe potriua recrutilor: săbii ruginite, halebarde, șulițe. Apoi serviciile topografice rămăseseră inerte încît au trebuit să fie folosite hărți din 1771 întocmite de generalul Bauer; aceasta a făcut ca desorii, la asediul unor cetăți turcești, înfringerea să se datoreze lipsei de cunoștințe asupra configurației terenului. Și Ciceagov, deși avea conducerea supremă, s-a izbit de același immobilism; cînd a cerut hărți la departamentul de resort i s-a răspuns că lipsesc instrumentele cartografice pentru întocmirea lor.

Intendența și spitalele armatei erau la fel de improvizate și mai ales de supuse prevaricațiilor unci cohorte de slujbași. Cum majoritatea soldaților sufereau de friguri, erau necesare mari cantități de chinină. Felcerii o comercializau, administrînd în schimb bolnavilor rume-guș. În plus, dr. bərbier Willie (cel care avea să prilejuiască și moartea țarului) recomandase pentru același boală arsenicul. Langeron constată sarcastic că răul trecea, dar odată cu el trecea pe lumea cealaltă și pacientul. Între 2 mai 1809 și 1 mai 1810 Ciceagov socotește că s-au perindat 100 000 de bolnavi prin spitalele militare a căror întreținere a costat șapte milioane de ruble.

Și totuși aceste racile rămîn minore pe lîngă incompetența ofițerilor, corupția lor totală și lipsa de grijă, decoptrivă pentru propria armată și pentru locuitorii țării ocupate.

Ciceagov, mai puțin și mai deficitar informat, relevă la modul general carențele unor ofițeri, incapacitatea și dezinteresul lor: Cazimir I. Meyerdorf, înfiînt la Izmail, a fost ridiculizat de români prin stîlcirea numelui, *Mergi îndărăt*; Alexandru A. Prozorovski, epuizat de vîrstă și de numeroasele răni, trebuia înviorat în fiecare dimineață cu vin de Madeira și frecționat ca să se destepenască. Această stare explică înfrîngerea de la Brăila, unde a pierdut 10 000 de oameni, în fața cetății apărate de 4 000 de turci. Și Langeron adaugă un fapt care se înscrie, din păcate, într-o linie de conduită prea adesea dovedită: la retragerea din

zona Brăilei, populată „cu cele mai frumoase și mai bogate sate”, Prozorovski a ordonat arderea lor și izgonirea locuitorilor (după ce aceștia în timpul asediului îi aprovizionaseră pe ruși). Tot el și-a cantonat trupele lângă Focșani într-un loc insalubru încît în trei luni a pierdut 20 000 de oameni din efective. În sfîrșit, Kutuzov, comandantul suprem, cel de la care s-ar fi așteptat energie și intransigență la conducerea operațiilor militare, în organizarea armatei și a teritoriului ocupat, ducea o viață de sibarit la București, transformînd orașul „într-o a doua Capua”.

Langeron oferă date mult mai precise, arareori reține acele *les on dit* despre cutare ofițer. Faptele erau însă de o gravitate imposibil de ascuns. Fără a ne propune să prezentăm lista exhaustivă a ofițerilor implicați în delapidări scandaloase, a celor incapabili, din pricina cărora s-au înregistrat eșecuri de necrezut ori să amintim anturajul puțin onorabil al lui Kutuzov — unele repere trebuie relevate pentru a înțelege climatul în care s-a desfășurat războiul și consecințele lui pentru țările noastre.

Aflat o vreme la comanda supremă, fără a avea răgazul să comită greșelile predecesorilor ori ale celor care l-au urmat, cum singur recunoaște, Langeron creionează unele portrete pline de expresivitate ale comandanților ruși din acest război. Așa Ivan I. Michelson îi apare corect, violent, fantast, dezinteresat și brav ca un partizan, nu cumpănit cum ar trebui să fie un general. Mihail A. Miloradovici, care salvase Bucureștii de furia lui Mahmud Tiranul și intrase în capitala Țării Românești ca eliberator, aclamat de mulțime, prin purtarea libertină de mai tirziu și cheltuielile nebunești ar fi meritat să ajungă pe eșafod, crede Langeron, și a fost totuși copleșit de onoruri. În această lume ce amintește de „Revizorul” lui Gogol, Andrei P. Zass, însărcinat cu administrarea vămilor Olteniei, accastă „mină de aur”, i-a întrecut pe toți; ajunsese să-și căpătuiască anturajul și să agonisească pentru sine în două butoaie 60 000 de galbeni care aveau să-i fie confiscate la carantina de la Nicolaev. Chiar cînd un ofițer era cinstit, cum a fost cazul lui Serghei S. Kușnikov, anturajul l-a compromis. Alții, ca Milașevici, au crezut că fac bine urmînd unele practici deja statornicite: el a pretins 20 000 de ducați pentru postul de visticier, pe care i-a depus în tezaurul imperial. „Măsură infamă”, comentează disprețuitor Langeron.

Dar calul de bătaie al memorialistului rămîne Kutuzov, cu exce-sele sale. Avea „mult spirit dar puțin caracter”, încît ce se aștepta de la calitățile sale era paralizat de defecte, scrie Langeron. În atmosfera de intrigă și suspiciune de la București, în care fiecare boier își aducea obolul rușilor, francezilor, fanarioților sau turcilor, pentru o părelnică siguranță socială sau materială, Langeron vede trădători pretutindeni și sprijinitori ai acestora în aceiași proporție. Așa cînd J. Ledoux, cousulul francez, trimite rapoarte guvernului său — interceptate de ruși, sursa informațiilor e bănuît a fi Hagi Moscu, boier pe care Langeron l-ar fi arestat, și care era de conivență cu generalul rus Engelhart. Kutuzov oprește însă orice măsură punitivă „de frică să nu-l jighească cumva pe Napoleon”, susține Langeron fără temeii. Și totuși chiar el admite că generalul Kutuzov a fost singurul care a dat dispoziții salutare și eficiente în favoarea locuitorilor țării: a raționalizat rechizițiile excesive de care în timpul strîngerii recoltelor și a căutat, în măsura în care ordinele

sale nu erau anihilate de complicitatea slujbașilor pămînteni, să disciplineze administrația.

Mai puțin rodnică a fost conducerea lui Ciceagov, succesorul lui Kutuzov. Alexandru I îi înminase un memoriu adresat de locuitorii celor două principate, „exasperați” de „excesele” trupelor de ocupație, cu recomandarea expresă de a asana răul. A făcut-o cu succese anemice. Amiralul constată că „disciplina era atît de slabă încît jaful era la ordinea zilei”. A redus totuși la o treime cererile de furaje, a separat administrația pămînteană de cea militară, a sporit leafa ispravnicilor ca să nu mai fure și a introdus un sistem riguros de supraveghere a vămilor. Cît privește armata, măsurile sînt benigne : crearea de cantonamente salubre, înzestrarea soldaților cu briie duble de lînă, interdicția de a consuma fructe crude și de a se scărda imediat după instrucție ; altele le amintește răutăcios Langeron : a poruncit să se facă platoșe de pînză umplute cu paie ; pe urmă i-a venit ideia să facă, în luna iulie, supă conservată. S-au tăiat 3 000 de boi și bulionul rezultat din fierberea lor s-a alterat. Cît privește stîrpirea hoților, Ciceagov însuși, dezarmat, amintește de un individ din garda sa personală care, prins asupra faptului, s-a făcut peste noapte sudit francez, încît nu l-a mai putut pedepsi.

Dacă aceasta era armata de ocupație, înfățișată chiar de membrii ei, cum erau gazdele ?

Și de data aceasta condeiul lui Langeron este mai elocvent. Descrierea făcută protipendadei bucureștene, acel amestec de români și greci de la curtea lui Constantin Ipsilanti, ca și relațiile, cînd ostile, cînd convenabile cu ocupantul, cuprinde o doză de obiectivitate dar adeseori forma este incisivă în exces. În ansamblu însă tabloul este plin de culoare. Două idei se desprind din spusele lui Langeron, amîndouă putînd fi, credem, supuse cauțiunii : dezorganizarea și corupția armatei rusești și a ofițerilor ei s-ar fi datorat contactului cu boierii români, recunoscuți ca intriganți, venali și proteici. „Armata rusă a trebuit să facă față trădării, bolilor, lipsei de alimente, ruinei tezaurului”, scrie el indignat, într-o țară „care ar fi putut hrăni și întreține întreaga armată și încă să mai verse și bogății în visteria noastră”. Indiscutabil, administrația fanariotă, cu fărădelegile ei, nu era o pildă de moralitate. Dar Langeron consideră a fi de treabă doar pe acei boieri care i-au servit necondiționat pe ruși, ca Varlaam, caimacamul lăsat de Constantin Ipsilanti, care sub nasul turcilor, după propria expresie a memorialistului, a creștat depozite de provizii pentru ruși, încît în timpul lui aceștia „au trăit pe spinarea românilor fără nici o cheltuială a tezaurului imperial”. Și pînă la urmă Langeron va recunoaște, obiectiv, că „și sub administrația sa țara a fost la fel de umilită și de prost gospodărită . . . ca și sub Filipești și acoliții lor”. Prin urmare problema nu se punea atît de partea cui era cineva, ci cît putea face, chiar fiind de bună credință, în condițiile atît de precare ale stării de beligeranță, în care singura lege era abuzul.

Trebuie observat că dacă de partea rușilor Kutuzov este cel mai criticat, atît de Langeron cît și de Ciceagov, cel dintîi reproșîndu-i, puritan, viața așuratică, amiralul acuzîndu-l că în calitate de comandant vedea doar amănuntele, „nu lucrurile în ansamblu” — oia neagră din partea românilor este Constantin Filipescu. Or, aceasta este a doua idee călăuzitoare a *Jurnalului* lui Langeron : împărțirea rigidă a pămîntenilor

în *ulii și porumbei*, după principiul „cine nu este cu noi, e împotriva noastră”. Ura împotriva lui Filipescu îi întunecă judecata și-l numește „cel mai scelerat dintre munteni”, pentru rezistența pe care a organizat-o contra ocupantului. Îl acuză a fi acaparat și exploatat țara, în asemenea hal, încît războiul nu mai avea șanse. De aceea Langeron recunoaște satisfăcut că a contribuit din plin la deportarea lui Filipescu în Rusia⁵.

Nici Constantin Ipsilanti, domnul detronat, nu se bucură de o apreciere mai bună. Langeron îl scoate totuși devotat rușilor chiar dacă e autorul moral al acestui „război funest”. Era desigur o opinie pe care alt observator, rezidentul francez în Principate, Charles Reinhard, o putea amenda⁶. El considera că atât Constantin Ipsilanti cît și Alexandru Moruzi, care domnise în Moldova, erau fideli împăratului francezilor și dispuși să pregătească spiritele în favoarea acestuia.

Unde era adevărul? De fapt climatul politic era mult mai complicat și fidelitatea nu putea fi virtutea capitală într-o societate unde nu totdeauna trebuia să fii ceea ce păreai și vice versa.

Cumpănind mai bine lucrurile, Langeron ajunge la singura concluzie viabilă: ocuparea țărilor române a însemnat tolerarea exploatării boierești și manifestarea corupției generalilor ruși. Prin urmare s-au cumulat două rele. De aceea, atât el cît și Ciceagov sînt de acord că administrația în condominium a fost catastrofală, țara ajungînd pradă „cele mai monstruoase debandade”. Amiralul chiar, înșelat de aparențe, evocă timpurile Ecaterinei a II-a, cînd mareșalii Piotr A. Rumianțev și Grigori A. Potemkin adresau cereri pentru rechiziții Divanelor și acestea le împlineau fără murmur. Un atare procedeu, scrie el, „producecea cel mai bun efect, trupele trăiau în belșug și locuitorii se obișnuiau în fiecare zi să iubească tot mai mult această conducere”. Spre această formulă paternalistă va înclina Ciceagov și în cursul războiului din 1806—1812. Numai că, realist de data aceasta, el convine că atare politică trebuie promovată înainte de secătuirea resurselor țării, înainte ca rușii să-și fi arogat dreptul de a ordona și de a executa, prin care deveneau judecători și parte în toate pricinile.

Langeron arată la rîndu-i că spre a-și salva armata de la foame, rușii au schimbat mereu atât componența Divanului cît și comandanții militari. Rezultatele au fost însă nule căci slujbașii, și de o parte și de alta, nu se gîndeau decît la propriul lor profit. Excedat, el consideră că o administrație de tip francez sau austriac ar fi putut introduce acel dram de ordine indispensabilă, dacă nu pentru protejarea locuitorilor de rînd măcar pentru îndestularea armatei străine. Recunoscînd falimentul ocupației, Langeron observă apoi că sub fanarioți exista totuși o limită de exploatare a țării; ruina totală le-ar fi anulat propriile profituri iar emigrările prea bătătoare la ochi i-ar fi alarmat pe turci. De aceea fanarioții căutau, în speranța unei continuități de domnie, să țină o cumpănă care sub ocupația militară, prin natura ei temporară, dispăruse.

Atît Langeron cît și Ciceagov estimează că s-au scos cca. 200 de milioane de ruble din tezaurul imperial pentru întreținerea armatei staționate „în mijlocul abundenței”. Căci în privința bogăției există un consens, care-i cuprinde nu numai pe observatorii ruși ci în genere pe toți străinii care s-au aflat mai mult sau mai puțin în Principate. Și de data aceasta Ciceagov e mai credul; el asigură că și-a cules informațiile de la persoane

de încredere care dacă puteau fi suspectate de părtinire, aceasta era îndreptată doar către ruși. Or, el crede că e de ajuns ca un cuplu să lucreze la munca câmpului 12 zile pe an ca să poată hrăni o familie formată din cinci persoane. Cum consumul intern era extrem de modest, el sugerează sporirea exportului pînă la 20 de milioane de ruble anual — ceea ce reprezenta o cincime din venitul național al Rusiei.

Mai realist, Langeron consideră că veniturile cele mai sigure rămîneau cele din exploatarea vămilor și a salinelor. În condiții normale cele dintîi puteau aduce 500 000 de ducați anual. Numai tranzitul prin schelele Vidin-Zimnicea putea furniza aproape o jumătate din această sumă; o dovedea afluența de mărfuri depozitate în schelele Dunării imediat după încheierea armistițiilor. Atunci se vindeau în grabă permise de export, se concesiona exploatarea cutărui punct de vamă și în acest adevărat pactol „toată lumea ciștiga. Era o binecuvîntare. Numai țarul pierdea, trebuie să se fi obișnuit”, comentează Langeron filosofic.

Și totuși în provincia „poate cea mai fertilă din Europa” se instalase foamea, constată Ciceagov. În aceeași țară în care în următorii șase ani (1812—1818) Ion Gheorghe Caragea avea să adune 93 de milioane de piaștri, generalul Milodarovici nu găsisse banii trebuincioși ca să întrețină la București 8 000 de soldați, denunță Langeron. Se verifica așa un adevăr elementar: o administrație opresivă era mai bună din anumite puncte de vedere decît anarhia, în timpul căreia „ce nu fusese luat, s-a risipit”.

Coborînd la condiția omului de rînd, „copleșit de corvezi și transporturi, chinuit și jefuit de slujbașii guvernului”, Langeron demască cu același condei transformat în scalpel, sistemul oneros de rechiziții (înzeierea cererilor de la inten dența militară pînă la ispravnici), conivența oamenilor spătăriei și agiei cu hoții pe care erau datori să-i stîrpească, scoaterea la mezat a tuturor slujbelor.

Lauda își găsește arareori loc în comentariile lui Langeron. Cu atît mai prețioasă apare deci, atunci cînd e distribuită, fie și cu parcimonie. În atmosfera de suspiciune care domnea la București între pămînteni și ocupanți, pe lîngă faptul cotidian, palpabil, circulau zvonurile cele mai fantaziste și mai absurde. În cazul capacității doctorilor bucureșteni Langeron poate depune mărturie: chinuit de frigurile care secerau rîndurile armatei, el bravează avertismentele că va fi otrăvit și se adresează cu succes dr. C. Silvestru Filitti și C. Caracaș. Mai surprinzătoare este caracterizarea generală pe care o face boierilor: „au spirit, calități pentru afaceri, sînt buni, dubioși și prea timizi”. Deficiența lor capitală rămîne dominarea și de aici deformarea de către turci. Această motivație nu-l împiedică pe Langeron să susțină în altă parte că ei preferă jugul turcesc influenței rusești.

Concluziile pe care cei doi ofițeri le trag cu referire la încercările de soluționare a conflictului, în speță convorbirile bilaterale de la Slobozia, Giurgiu sau Iași, apoi pacea de la București, oglindesc atmosfera de intrigă, indeciziune, trădare care le-a patronat. Perspectiva din care judecă lucrurile este puțin diferită. Ciceagov, înzestrat cu instrucțiuni de la țarul Alexandru I să încheie pacea cu orice preț și imediat și să realizeze o alianță ofensivă-defensivă, constată că a ajuns prea tîrziu; Kutuzov, după ce păruse că s-a dezinteresat de mersul tratativelor, a precipitat lucrurile dobîndind, în condițiile iminenței conflictului cu Napoleon, care

avea alte dimensiuni, o soluție pentru care rușii s-au simțit „fericiți”. Langeron, martor mai de aproape al procesului sinuos de încheiere a conflictului, asistă la tentative eșuate (despre armistițiul de la Slobozia susține că doar turcii „erau de bună credință în acest adânc machiavellism”), la trădarea dragomanilor și diplomaților care treceau fără prejudiciu de partea unuia sau a altuia din beligeranți. Așa era Ledouix, consulul francez educat la Moscova care transmitea informații turcilor; apoi Fonton și Franchini, dragomani cu tradiție în slujba francezilor apoi a rușilor, a căror atitudine însă se lăsa mai greu deslușită. Pentru Langeron autorii adevărați ai păcii de la București n-au fost diplomații așezați la masa tratatelor, imputerniciții de Alexandru I și de Mahmud al II-lea ci fanarioții care au găsit formula binecunoscută a unor cesiuni teritoriale limitate ca să-și poată păstra în continuare ca fiefuri de exploatare Țara Românească și Moldova. Găsind obiecții pentru felul cum au fost duse tratativele, ca și pentru rezultatele obținute, Langeron admite în cele din urmă că „niciodată un război n-a fost mai prost condus și totuși nu s-a încheiat într-un chip mai fericit și mai neașteptat”.

★

Relatările celor doi ofițeri ruși, îmbinare de prezentare onestă a unor realități contradictorii și de subiectivism generat de însăși poziția lor, constituie documente de indiscutabil interes pentru înțelegerea celor șase ani de istorie românească. Animați de spirit justițiar, atît generalul Langeron cît și amiralul Ciceagov nu ezită să dezvăluie carențele serioase din organizarea armatei țariste. Confrunțați cu administrația pămînteană și cu practicile ei, cei doi ajung la aceeași concluzie: corupția care o mina a favorizat instalarea stării de nesiguranță, anarhie și abuz, proprie unu i teritoriu ocupat. Cumularea acestor factori s-a resfrînt în chip negativ asupra dezvoltării societății noastre constituind un moment de criză în istoria țărilor române.

N O T E

¹ Jurnalul campaniilor din cele trei războaie ruso-turce la care a participat, păstrat în arhiva Ministerului de externe francez, a fost publicat în seria Hurmuzaki; cel pentru anii 1807—1812 se află în vol. III, supliment I, p. 108 și urm.

² *Relation du passage de la Bérézina*, Paris, 1814; versiunea engleză, Londra, 1817.

³ *Mémoires de l'amiral Paul Tchitchegof, commandant en chef de l'armée du Danube, gouverneur des Principautés de Moldavie et de Valachie en 1812*, Paris/București, 1909, ediție de Sc. Gr. Lahovary

⁴ p. 358—396.

⁵ Peste 20 de ani, cînd împrejurări asemănătoare îl vor readuce în țările române, Langeron va fi plăcut impresionat de primirea pe care i-o rezervă fiii proscrisului de odinioară și de faptul că nu-i purtau ranchiună.

⁶ Raport către Talleyrand din 1 august 1806, publicat în Hurmuzaki vol. XVI, p. 725 și urm.

LES PAYS ROUMAINS PENDANT LA GUERRE DE 1806 — 1812
VUS PAR LES OFFICIERS SUPÉRIEURS RUSSES
A. de LANGERON ET P.V. TCHITCEAGOF

Résumé

Le *Journal* de campagne du premier et les *Mémoires* du second contiennent des pages intéressantes sur la société roumaine pendant l'occupation russe. Sévères mais objectifs, les deux auteurs décrivent le manque d'organisation des armées tzaristes, la corruption de certains officiers, les pertes inutiles d'hommes et de matériel. Pour l'aristocratie roumano-phanariote de Bucarest ils ont également leur mot à dire : ils révèlent et soulignent l'esprit d'intrigue et la vénalité de la plupart des boyards, l'épuisement du pays exploité sans merci à l'avantage des boyards de l'endroit et pour la satisfaction des exigences de l'armée d'occupation. On y croyonne quelques portraits d'officiers russes (Miloradovitch, Koutouzof, Prozorovski) et de parsonnalités du monde roumano-phanariote (Constantin Ypsilanti, le prince déchu, C. Philipesco).

Promoteurs de la conception impériale, selon laquelle l'espace roumain n'était qu'un pion sur le grand échiquier du Sud Est européen, les deux auteurs jugent notre pays seulement du point de vue de sa capacité économique destinée en son entier aux armées tzaristes et ses habitants — compte tenu de la communauté de foi — attirés dans le grand front anti ottoman patronné par la Russie dans les Balkans.

CĂLĂTORIILE DUCELUI DE RICHELIEU PRIN MOLDOVA

ANDREI PIPPIDI

În 1920, cînd N. Iorga își ținea cursul la Școala de Război menit să devină acea carte care s-a numit întii *Trecutul românesc prin călători*, apoi *Istoria românilor prin călători*¹, nimeni nu știa probabil cît de bogat va fi materialul adunat în cele din urmă. El n-a încetat să crească de atunci și pînă acum, fiind cuprins, cu puține excepții, „într-o ediție ușor de folosit și realizată cu toate garanțiile rigorii științifice”, după cum remarcă M. Berza la apariția primului volum din cea mai nouă și mai completă culegere a acestor mărturii². Chiar în cursul tipăririi acestei serii care, după douăzeci de ani, este aproape ajunsă la capăt, acțiunea de regăsire și confruntare a relatărilor de călătorie în țările române a continuat, stimulată de eforturile editorilor în frunte cu Maria Holban.

Valoarea textelor care se adaugă mereu fiind inegală, firește, nu avem de fiecare dată satisfacția de a descoperi unul al cărui interes să provină atît din calitatea descrierii, cît și din personalitatea autorului său. Paginile următoare merită atenție din amîndouă punctele de vedere. Este surprinzător că, de mai bine de un secol, de cînd au apărut într-una din cele mai de seamă colecții rusești de documente, ele n-au fost niciodată semnalate. Nu numai că ele prezintă exact și cu simpatie condițiile de viață ale societății românești de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, dar acel care se declară impresionat de civilizația pe care a constatat-o aici, luînd chiar apărarea românilor contra comentariilor răuvoitoare ale altor străini, este însuși ducele Armand-Emmanuel-Joseph de Richelieu (1766—1822), întemeietorul Odessei, apoi, ca președinte al Consiliului de Miniștri (1815—1818, 1820—1821) și negociator la Congresul de la Aachen, eliberatorul Franței de ocupația care urmase înfringerii lui Napoleon.

Viitorul om politic nu avea decît 24 de ani la data primei sale călătorii în Moldova. Părinții lui fuseseră Louis-Sophie-Antoine du Plessis, duce de Fronsac, și Adélaïde-Gabrielle d'Hautefort. Din a doua căsătorie a tatălui său, cu Marie-Antoinette de Gallifet, a avut două surori: Armandine, marchiză de Montcalm³, și Simplicie de Jumilhac. Între ieșirea din școală și plecarea în Italia, unde va vizita Roma, Napoli și Veneția, o luase de soție pe Alexandrine-Rosalie de Rochechouart, în 1782. În toamna anului 1789 este trimis la Viena ca să-l informeze pe Iosif al II-lea despre evenimentele revoluționare din Franța. Cu un an înainte, contele de Chinon — titlu pe care l-a purtat pînă la moartea bunicului său, mareșalul de Richelieu, — ceruse să ia parte la luptele cu turcii, în armata austriacă de la Dunăre⁴. Realizarea acestui proiect devine posibilă acum, cînd tinărul îl întilnește la Viena pe contele Alexandre de Langeron (1763—1831),

care participase la războiul pentru independența Statelor Unite și care, ca emigrant, era pe cale să intre în serviciul Rusiei.

Sosirea celor doi voluntari francezi la Bender, în decembrie 1790, a fost menționată în memoriile compatriotului lor, Roger de Damas (1765—1823), care, fiind de doi ani ofițer în armata rusă, asistase la cucerirea Ocaikovului, îl însoțise pe Potemkin la Iași, cunoscuse taberele de la Orșova și Giurgiu și, întors la Iași, primise comanda unui regiment trimis împotriva turcilor de la Chilia. După luarea ei cu asalt, în octombrie, se pregătea cea a Ismailului, în ajunul căreia „arrivèrent à l'armée le prince Charles de Ligne et MM. de Fronsac et de Langeron”⁵. Cetatea a capitulat la 11/12 decembrie 1790⁶. Între comandanții străini ai trupelor ruse, ca napolitanul Ribas sau un Anhalt-Bernburg care ocupase Cetatea Albă în anul precedent, nu mai era prințul de Nassau-Siegen, căruia i se încredinșase flota Balticii în războiul contra Suediei⁷. Despre acest episod militar a aflat și Byron, care, în poemul *Don Juan*, scria în 1822 :

„The fortress is called Ismail and is placed
Upon the Danube's left branch and left bank,
With buildings in the oriental taste,
But still a fortress of the foremost rank”.

Vitejia gentilomilor francezi îi sugerează aceste versuri :

„Some distinguished strangers in that fray :
The Prince de Ligne and Langeron and Damas,
Names great as any that the roll of Fame has”⁸.

Dintre cei de mai sus, Langeron pare să fi făcut singur drumul de întoarcere la Iași, plecând de la Ismail la 22 decembrie 1790 (după stilul nou, la 2 ianuarie următor), pentru a ajunge, „moitié à pied, moitié traînant moi-même ma voiture, après le plus horrible des voyages”⁹, la 31 decembrie/10 ianuarie. Ceilalți au călătorit împreună : „Les premiers jours de janvier 1791, nous quittâmes Bender pour aller à Jassi”¹⁰. Amintirile contelui de Damas pot fi precizate prin acelea, paralele, ale lui Richelieu. Plecarea de la Ismail a avut loc la 30 decembrie, cea de la Bender la 4 ianuarie și sosirea la Iași după numai două zile, deci înaintea lui Langeron. Au rămas pînă la 14 ianuarie în capitala Moldovei, de unde și-au continuat drumul spre Viena.

Richelieu s-a grăbit să scrie pentru prieteni povestirea acestor aventuri, intitulată *Journal de mon voyage en Allemagne*. O copie manuscrisă s-a găsit mai târziu între hîrțile vicontelui Joseph Lainé (1767—1835), de mai multe ori ministru în timpul Restaurației¹¹. Parțial, relatarea asediului cetății Ismail a fost publicată din 1827 într-o bizară biografie romanțată a lui Richelieu¹². Textul întreg n-a fost cunoscut bine nici în Franța, deși a fost editat în 1886, la începutul noii orientări politice care a dus la alianța franco-rusă, de către A. A. Polovțov, viitor secretar de stat la Ministerul de Externe, într-o culegere de documente care cuprinde cele mai importante surse ale biografiei lui Richelieu¹³. De acolo reproducem paginile ce urmează, adăugîndu-le notele necesare :

„Nous avancions pourtant à force de peines, et après avoir passé le Dniester à Galitch, nous nous restaurâmes par un fort bon dîner pris dans la petite ville de Stanislaw chez un traiteur que je recommanderai à tous

ceux qui feront la même route. La poste de Zniatim est encore une dépendance de la Galicie ; mais peu après on entre dans le pays que l'empereur Joseph a enlevé aux Turcs¹⁵. C'est cette très petite province que l'on nomme Bukovine ; presque tous les anciens habitants s'en sont retirés, et ils ont été remplacés par des émigrants venus de différentes parties de l'Allemagne, de manière que Czernowitz est une véritable colonie allemande entre la Pologne et la Moldavie¹⁵. C'est ici que finit véritablement l'Europe, car les moeurs et les usages des provinces que nous allons parcourir ont beaucoup plus de ressemblance avec ceux de l'Asie.

De Czernowitz à Khotin il n'y a que dix lieues, et dans toute autre circonstance, j'aurais été tenté d'aller voir cette forteresse, l'une des barrières de l'empire ottoman, mais le temps ne nous le permettait pas ; il fallait faire une diligence extrême, et aussitôt après avoir soupé nous nous remîmes en route ; à deux lieues de Czernowitz, on rencontra la limite des deux états où est établi le bureau des douanes, et ensuite on entre en Moldavie. Cette partie jusqu'à la seconde poste est fort couverte de beaux bois ; dans les intervalles on rencontre ça et là quelques terres cultivées, mais en petit nombre. L'on change de chevaux au bourg de la Hertza, où l'on ne trouve déjà plus aucune trace de nos usages. La construction des maisons, des meubles, des habillements, la langue, tout est changé. On parle en Moldavie un langage connu sous le nom de *lingua franca*. Dans toutes les provinces ottomanes, le costume des femmes est l'habit grec, et celui des hommes le même que chez les Turcs, à l'exception qu'ils ne portent pas le turban, qui est remplacé par un bonnet de fourrure assez semblable au bonnet polonais. Il y a dans chaque bourg ou village un chef qu'on nomme *capitan-is-prawnik* ; celui de la Hertza, chez qui je passai un jour à mon retour, est, ainsi que presque tous les habitants de ces contrées, on ne peut plus hospitalier. Il nous reçut sur un grand sopha qui est le meuble usité dans ce pays et c'est, grâce à la quantité de coussins dont il est accompagné, le siège le plus commode. Il nous donna à dîner du pilaw, ragoût oriental au riz avec une poule, qui est ordinairement très bon, et il n'oublia rien pour nous bien régaler, pas même une pipe et d'excellent tabac, ce qui est dans ce pays de première nécessité. Cet homme, qui me parut avoir un sens très droit, parlait passablement l'italien, ce qui me donna la facilité de causer avec lui. On rencontre dans nos contrées policées peu de gens faisant l'hospitalité d'une manière plus désintéressée.

De la Hertza on va à Dourougoy, autre bourg, autour duquel on aperçoit quelques maisons soignées. Ce sont les habitations des boyards, ou gens plus considérables du pays. Elles sont toutes bâties de la même manière, les toits sont très plats, elles sont isolées au milieu d'une espèce de jardin lors même qu'elles sont situées dans les villes ; toutes ont un péristyle sous lequel on peut prendre le frais assis sur des carreaux que l'on place sur des bancs ou sofas de pierre disposés à cet effet. Je m'arrêtai quelques moments à Dourougoy chez un homme qui nous donna du lait et nous prêta obligeamment sa maison pour y prendre notre repas avec des provisoirs que nous avions apportés. Notre hôte était un Grec de Salonique, venu depuis longtemps dans ce pays à la suite d'un hospodar, je ne sais lequel. La Porte, dont la Moldavie est une province tributaire, envoie pour la gouverner un prince grec qui porte le titre d'hospodar. Celui-ci, une fois son tribut payé, jouit d'un pouvoir illimité, mais il n'ose

en abuser de peur que les plaintes portées contre lui à Constantinople n'engagent le Grand-Seigneur à lui envoyer demander sa tête. L'autorité qu'il exerce est, comme on le voit, très précaire. Ses revenus consistent en une capitation assez légère que ses sujets sont obligés de lui payer. C'est pour recueillir ces deniers et pour veiller à rendre la justice que sont établis ces capitaines-isprawnik, dont j'ai parlé. Quoique les impôts soient peu considérables, ils composent cependant un assez gros revenu à l'hospodar qui a, du reste, peu de dépenses à faire. Les soldats de sa garde, composée d'Arnauts, ou Grecs de Dalmatie, sont payés par la Porte, et il ne peut d'ailleurs entretenir des troupes ; bien plus, aucun Moldave, de quelque état qu'il soit, ne peut porter aucune arme. Il est vrai qu'en temps de paix, aucun Turc armé ne peut entrer ni en Moldavie, ni en Valachie, province gouvernée par le même régime ; il faut en excepter cependant les capigi-bachi ou officiers chargés de l'exécution des volontés du Grand-Seigneur. Depuis la guerre, les Russes ont occupé toute la Moldavie et, malgré la conformité de religion, ils sont bien loin de sympathiser avec les gens du pays qui regrettent le gouvernement turc et soupirent après le moment où ils se trouveront comme avant la guerre. Quelque mal qu'on puisse dire et avec raison du despotisme turc, une remarque très singulière, mais qui s'est faite partout, c'est que non seulement les musulmans, mais même les sujets de la Porte, ne peuvent s'accoutumer à vivre sous un autre gouvernement, quelqu'avantage qu'on leur fasse pour les retenir. Je ne chercherai pas à expliquer cette bizarrerie, je me contente de la rapporter ; elle est faite pour étonner et peut donner matière à bien des réflexions. Cette digression m'a un peu écarté de ma route dont je me hâte de reprendre la description.

De Dourougoy on va à Bautusch, assez jolie petite ville et, après Jassy, une des plus considérables de la Moldavie. Il y a de jolies maisons de boyards, et l'aspect en est assez riant ; elle est à peu près à moitié chemin de Czernowitz à Jassy, à 25 lieues de l'une et de l'autre. Nous ne nous y arrêtâmes que pour changer de chevaux et nous en partîmes tout de suite. Le pays devient de plus en plus désert, quelques traces très rares de culture et très peu d'habitations. Nous arrivâmes à Jassy (après avoir passé à Larga, où s'est donnée, la guerre dernière, la bataille de ce nom, gagnée par le maréchal Roumianzow ¹⁶) le samedi 20, après neuf jours et dix nuits du voyage le plus rude et en même temps le plus rapide. Comme je ne passai cette fois que 24 heures à Jassy, et qu'à mon retour j'y restai six jours, je mets à parler de cette jolie ville lorsque j'y reviendrai. Nous nous arrêtâmes le temps nécessaire afin de nous restaurer et nous reposer un peu, et pour donner la facilité au comte de Langeron qui partait devant et portait nos lettres au prince Potemkin de gagner un peu d'avance. Le prince de Ligne m'avait donné une lettre pour le prince Potemkin avec qu'il est extrêmement lié depuis le séjour qu'il a fait à l'armée dusse ¹⁷. D'ailleurs, venant avec le prince Charles, j'étais à peu près sûr d'être bien reçu ; sans cela, une arrivée aussi brusque aurait pu ne pas avoir un grand succès ; mais les motifs que je viens d'énoncer me donnant une pleine confiance, je me remis en route le 21 pour me rendre à Bender où était le quartier-général.

Le pays jusqu'à quelques lieues de cette dernière ville est à peu près comme avant Jassy. On passe le Pruth sur un pont de bateaux, et

peu après on grimpe une montagne couverte de beaux bois, mais d'une raideur et d'une longueur désespérantes pour les voyageurs pressés. Il y a encore quelques habitations et quelque culture jusqu'à sept ou huit lieues de Bender où l'on entre dans des déserts qui s'étendent jusqu'à la mer Noire et au Danube. Ces déserts forment ce qu'on appelle la Bessarabie, jadis habitée par les Tartares nogaïs, aujourd'hui presque entièrement dépourvue d'habitants et inculte. J'arrivais à Bender le 22, vers les cinq heures après-midi ; j'allai descendre chez le comte Roger de Damas, assez connu pour sa bonne conduite et ses succès dans ce pays ¹⁸. Je ne pourrai jamais assez me louer de lui à tous les égards, mais surtout à cause des conseils qu'il n'a cessé de me donner de la manière la plus franche, la plus amicale, conseils auxquels je dois les avantages et les agréments dont j'ai joui dans ce pays. J'eus en descendant de voiture l'alarme la plus vive : j'apprends par le valet de chambre de Damas que la campagne est finie et qu'il part à l'instant pour la France. Que l'on juge de notre désespoir, et qu'on imagine la situation la plus pénible où l'on puisse se trouver ; on n'aura encore qu'une faible idée de la nôtre. Le comte de Damas survint au milieu de nos tristes réflexions et confirma encore par son récit et l'inutilité de notre voyage et par conséquent notre désespoir ; cependant, un rayon d'espérance vint nous tirer de ce découragement. Il nous dit qu'à l'instant on venait de l'informer qu'il était possible que l'on fit une tentative sur Ismaël. Cette lueur d'espoir, toute faible qu'elle était nous rendit un peu de calme et de courage, et nous nous disposâmes à nous rendre chez le prince Potemkin qui était informé de notre arrivée.

Le prince Potemkin occupait à Bender la maison du pacha. Nous entrâmes à travers un portique et une salle qui était remplie d'officiers de tous grades qui ne sont admis en sa présence qu'à de certaines heures. Nous fûmes introduits sur le champ.

.....

Nous arrivâmes, le comte de Damas et moi, le 1-er janvier 1791 pour dîner, à Bender, où nous précédâmes de quelques heures le prince de Ligne à qui nous voulions faire préparer des logements. La douleur que lui avait causé sa blessure pendant la route l'avait forcé de s'arrêter dans un village à quelques lieues de cette ville pour y prendre du repos. Le prince Potemkin nous reçut avec infiniment d'obligeance et de bonté. Quoique ses chevaux fussent mis depuis plusieurs jours, son voyage n'était rien moins que probable, et nous l'en dégoûtâmes tout à fait, en lui disant combien était hideux le spectacle de cette malheureuse ville et de ses environs ¹⁹. Il se détermina donc à retourner à Jassy où il devait passer une partie de l'hiver avant que d'aller à Pétersbourg. Il partit en effet le 4 de grand matin, et nous le suivîmes le soir, reprenant la même route que nous avions faite six semaines avant. A douze lieues de Jassy, ennuyé des lenteurs de notre voyage, je pris les devants et j'arrivai à cheval dans cette ville le 6 au soir. En approchant de cette capitale de la Moldavie, je fus frappé d'une lueur qui semblait s'élever de la ville et dont j'ignorais la cause ; je m'aperçus en entrant que c'était une illumination en l'honneur du prince à qui on donnait une fête pour célébrer son arrivée. J'ai annoncé que je donnerai une courte description de cette jolie ville, et je me hâte de remplir ma promesse.

La ville de Jassy, capitale de toute la Moldavie, est agréablement située sur le revers de deux collines ; elle est assez grande, fort peuplée et très vivante. Les rues sont larges et plus propres que celles de la plupart des villes de ces contrées ; elles sont pavées de planches et, dans celles qui sont habitées par des marchands, il y a des arcades fort commodes pour les gens de pied. La plupart de ces maisons sont bâties de bois et d'un seul étage ; mais celles des boyards, gens les plus considérables du pays, sont construites en pierre. L'architecture en est aussi agréable que la distribution commode. L'escalier est ordinairement en dehors et conduit à un péristyle qui est extérieur et soutenu sur des colonnes. Une vaste salle occupe toute la largeur du bâtiment, les deux extrémités sont garnies de fenêtres auprès desquelles des sofas, ou, pour me servir de l'expression du pays, des divans offrent le siège le plus commode ; comme ces fenêtres sont situées ordinairement l'une au nord et l'autre au midi on choisit l'un des deux divans suivant la saison ²⁰. Les autres appartements n'ont guère d'autres meubles que ces sofas où les hommes et les femmes passent la plus grande partie de leur temps étendus, les jambes croisées à la manière des Turcs. Les femmes sont fort recherchées dans leur parure ; mais nos yeux, lorsqu'ils n'y sont pas accoutumés, trouvent peu de charme à ce genre d'habillement qui ne marque point la taille et qui donne à la femme qui en est revêtue une tournure lourde et peu agréable. Le bonnet, garni de plumes ou de fleurs, qu'elles mettent sur leurs cheveux sans poudre me paraît à tous égards de meilleur goût ²¹. La plupart de ces dames sont des Grecques de Constantinople, ou au moins ont été dans cette ville ; elles mettent autant de prétention à connaître cette capitale que nos dames de province à avoir fait un voyage à Paris. Quelques-unes parlent français et italien et quoique leur éducation ait été peu soignée, il en est dont la conversation n'est pas désagréable. Ces deux langues sont plus répandues parmi les hommes, et il n'est pas rare d'en trouver à qui notre littérature n'est pas étrangère ²². En général, les boyards, que j'ai vus et avec qui j'ai pu m'entretenir, m'ont paru très éloignés de l'état d'ignorance et de stupidité auquel les Russes affectent de faire croire qu'ils sont réduits, pour justifier sans doute la hauteur et les mauvais traitements qu'ils leur font essuyer et qu'ils ne semblent mériter en aucune manière.

Le prince de Ligne, qui a résidé plusieurs mois parmi eux, où il commandait un corps d'Autrichiens, en porte précisément le même jugement. Les Moldaves ne parlent jamais du séjour qu'il fit parmi eux, qu'avec un plaisir et des regrets très vifs ; ces sentiments font autant d'honneur à la conduite qu'il a tenue, qu'ils en font peu à ceux qui l'ont remplacé. J'assistai à plusieurs assemblées et à des bals qui furent donnés par les principaux boyards ; on n'y danse que des danses du pays, ou des danses grecques. Les premières ne sont composées que d'un grand cercle d'hommes et de femmes mêlés ; les mouvements de la tête et des bras y jouent un rôle aussi important que celui des pieds. Les airs sont peu agréables et n'ont d'intéressant que leur originalité. Les danses grecques sont infiniment plus piquantes, et on y reconnaît distinctement celles que l'on voit sur les bas-reliefs antiques ²³. La manière de vivre des Moldaves est au reste la même que celle des Turcs, à un peu plus d'activité près ; leurs mets et le goût pour le tabac et le café sont exactement les mêmes, et cette conformité de mœurs et d'usages est très digne de remarque entre deux peuples

dont la religion est si différente. Ils ont aussi bien que les Turcs un besoin de propreté qui leur fait rechercher infiniment l'usage des bains. Ces bains sont totalement différents de ceux dont nous nous servons ; ce sont plutôt des étuves dans lesquelles on reste le temps suffisant pour que la sueur coule abondamment de tous les pores ; alors on vous lave avec de l'eau que l'on a soin de faire devenir moins chaude par degrés, puis l'on vous étend sur un lit où vous êtes massé par des hommes ou par des femmes à votre volonté ; puis après vous avoir donné une tasse de café et une pipe, on vous laisse vous livrer paisiblement au sommeil doux et léger dont vous ne manquez jamais de jouir après un bain semblable.

La ville de Jassy est très commerçante. On y trouve en abondance toutes les marchandises de l'orient, et le commerce qui se fait avec la Pologne et l'Allemagne est aussi fort considérable. Avec un régime moins arbitraire et un peu plus d'encouragement de la part du gouvernement, les provinces de Moldavie et de Valachie deviendraient extrêmement productives, car leur sol est fertile et pourrait aisément suffire à une population quadruple de celle qu'elles ont aujourd'hui. Je ne serais point étonné qu'ainsi que le bruit s'en est généralement répandu en Europe l'année dernière, le prince Potemkin n'ait eu l'idée de se faire céder ces deux provinces et d'en composer une souveraineté indépendante, que l'Impératrice lui aurait donné pour lui et sa postérité ; mais ce projet est aujourd'hui traité de chimère, et l'on sent que les puissances alliées des Turcs ne consentiront jamais à un pareil arrangement qui, au reste, à mon avis, serait très avantageux à ces deux provinces ²⁴.

Nous restâmes à Jassy sept jours qui se passèrent en fêtes et divertissements de toutes espèces. Le prince Potemkin nous combla de marques de bonté et d'intérêt. Je reconnus pendant ce séjour la vérité de la plupart des traits que j'ai indiqués, comme faisant la base de son caractère. Le prince mit à nous retenir les instances les plus aimables, mais l'état où nous avons laissé la France engageait le comte de Damas et moi à nous rapprocher pour être à la portée d'en savoir des nouvelles, et le désir de se rapprocher de son père pressait aussi le prince Charles de hâter son départ. Nous le fixâmes donc irrévocablement au 14, et nous exécutâmes ce projet le soir de ce jour, non sans avoir promis de revenir faire la campagne prochaine, si nos affaires particulières ou les circonstances où se trouverait notre pays, nous le permettaient. Notre retour ne fut ni aussi rapide, ni aussi fatigant que l'avait été notre premier voyage et nous arrivâmes à Vienne le 25 janvier, après 74 jours d'absence".

Iată deci că, deși fără nici o intenție literară, autorul „jurnalului de călătorie” (redactat *post festum*) a reușit să dea culoare și viață imaginii moravurilor din vechea Moldovă. În afecțiunea lui față de locuitorii răzbat bunele amintiri despre ospitalitatea cu care a fost primit în casele boierești cu geamlie, înconjurate de largi grădini, din Dorohoi sau Botoșani. Descoperind aici baia de aburi, e încântat de curățenia pe care, spre deosebire de părerea cea mai răspândită, nu ezită s-o interpreteze drept un semn al Asiei. Arbitrarul și indolența pe care le constată, caracteristici mai puțin laudabile ale aceluiași climat oriental, sînt recunoscute ca rezultate ale regimului la care au fost supuse Principatele. De aceea, prevede schimbarea acestor condiții de guvernare, dezvoltarea viitoare a economiei (producție agricolă și comerț), creșterea populației, independența

politică și chiar unirea Moldovei cu Țara Românească. Opinia aceasta, la care au contribuit și reminiscențe ale observațiilor prințului de Ligne, Richelieu și-a format-o desigur stînd de vorbă cu boierii, de cultura și inteligența cărora s-a putut convinge. Ei i-au mărturisit adevăratele lor sentimente față de ocupația străină, pe care nu le-ar fi apreciat exact ținînd seama de iluminările și serbările în onoarea „cneazului”.

Această cunoaștere a năzuințelor obștești, inspirate de conștiința identității naționale românești, s-a răsfrînt asupra acțiunii de mai tîrziu a oaspetelui nostru. Fiindcă ducele de Richelieu a avut ocazia de a reveni în Moldova, după ce devenise unul dintre demnitarii Imperiului rus. Înapoiindu-se în Franța în 1791, a plecat iarăși în Rusia, cu autorizația Adunării Naționale ²⁵. Trimis în 1793 de Ecaterina a II-a cu o misiune la prințul de Condée, la Coblenz, a trecut de acolo în Anglia și a luat parte, în statul major al ducelui de York, la luptele din Flandra contra armatei republicane franceze. Nu avem însemnări ale lui despre călătoriile următoare : în Polonia, în Danemarca, în Siberia chiar. Comanda un regiment la Novgorod cînd, la încheierea păcii de la Amiens (martie 1802), se întoarce în patrie, dar e imediat expulzat, ceea ce-l obligă să revină în Rusia, unde a rămas și după radierea sa de pe lista emigraților (1803). Creatorul Odesei își va aminti cu mîndrie că, dintr-un port de pescari a cărui populație de ruși, greci, armeni, evrei, turci și tătari nu depășea 4—5 000, a făcut, în unsprezece ani de administrație, un oraș înfloritor, cu 35 000 de locuitori ²⁶. În 1805 a fost numit guvernator general al guberniilor Herson, Ekaterinoslav și Taurida, funcție în care Langeron avea să-i succeadă în 1815.

La izbucnirea unui nou război ruso-turc, ducele de Richelieu avea sub ordinele sale trupele care au ocupat, fără nici o rezistență, Cetatea Albă și Chilia, în decembrie 1806. Pentru a spori aceste efective, a organizat un regiment de voluntari, în mare parte români, cum o arată numele comandantului lor, un maior Corbea, al cărui strămoș, cărturarul Teodor, îl urmărea în 1711 pe Toma Cantacuzino în Rusia. Odată cu această încredere în calitățile elementului militar românesc merită relevat și faptul că o parte din cei chemați la arme în același timp în Țara Românească au cerut, după desființarea detașamentului lor, să li se permită „să se ducă la Odessa, la ducele de Richelieu” ²⁷.

Langeron menționează în memoriile sale o vizită a lui Richelieu la Iași, în februarie 1807. Unul dintre însoțitorii săi, Louis-Victor-Léon de Rochechouart, venit în Rusia din armata portugheză, își amintește : „j'accompagnai le duc de Richelieu à Jassy, capitale de la Moldavie ... Une invitation de la part du Divan de cete principauté lui avait été adressée et présentée par une députation composée de trois boyards les plus distingués du pays et membres du Divan, pour le prier d'honorer leur capitale de sa présence auguste, expression textuelle du message écrit en français” ²⁸. Cu acest prilej ducele a ținut să revadă Ismailul, trecînd prin Fălciu și Chilia. Rochechouart s-a convins că „la Moldavie est un pays charmant” : o va vizita și în martie 1812, conducîndu-l pe diplomatul suedez Horn de la Petersburg la Constantinopol ²⁹.

A doua călătorie a lui Richelieu în Moldova este mai puțin cunoscută decît cea dintîi, dar a avut consecințe mai importante. Într-adevăr, avînd o experiență a contactelor cu românii care le lipsea altor consilieri ai țarului, nobilul francez a ajuns să fie consultat cu privire la stabilirea

frontierei între Rusia și Imperiul otoman. Fixarea limitelor acestei zone de mare interes militar, atât defensiv, cât și ofensiv, îl preocupa mai demult pe Alexandru I, ca și colonizarea teritoriilor din nordul Mării Negre pentru succesul căreia preceptorul său, elvețianul La Harpe, îi recomanda exemple din Kentucky și Tennessee ³⁰. Încă din 1804, ministrul său de externe, Adam Czartoryski, îi înfățișase eventualele revendicări în Sud-Estul Europei, Austria urmînd să primească Țara Românească, împreună cu Croația, Bosnia, Herțegovina și Serbia, pe cînd Rusia și-ar fi rezervat Moldova, Kotor, Corfu, Constantinopolul, și Dardanelele ³¹. În 1807, condițiile viitoareii păci au făcut obiectul unui raport al lui Richelieu adresat ministrului de război, la care contele Viktor Pavlovici Kociubei, fostul ambasador la Poartă din anii 1794—1798, îi răspundea : „Vous m'avez enfoncé le poignard dans le coeur en m'apprenant par votre rapport au ministre de la guerre l'évacuation probable de la Moldavie. J'espérais, après avoir vu le traité de Tilsit, que nous serions au moins dédommagés sur la Turquie” ³².

În acel moment, amîndoi corespondenții erau convinși că negocierile cu Poarta impuse de Franța nu-i vor acorda Rusiei nici o compensație teritorială : „Il est, à ce que je crois, indubitable que notre armée doit sortir de la Moldavie et d'après cela je vous conseille, mon cher Duc, de ne pas négliger d'attirer chez nous le plus que vous pourrez de Bulgares etc.” Kociubei, avînd în vedere atragerea coloniștilor bulgari în Basarabia, adăuga : „Quant à la possibilité que ce superbe mais malheureux pays nous appartienne un jour, il paraît que c'est une chance un peu éloignée et qu'elle est dépendante de différentes circonstances qui ne relèvent pas de nous seuls” ³³. Totuși, în cursul tratativelor ruso-otomane, aceleași concesii cerute Porții au mai fost aduse în discuție. Caulaincourt îi raportează lui Napoleon de la Petersburg, la 29 ianuarie 1808 : „M. de Richelieu est arrivé de Crimée. Il est venu tout de suite chez l'ambassadeur de France. Il parle beaucoup de la Valachie et de la Moldavie et presse l'empereur de garder ces provinces” ³⁴. Armistițiul de la Slobozia, încheiat în martie, prevedea pentru trupele ruse obligația de a se retrage din Principate în termen de o lună, dar Moldova a continuat să fie ocupată. Cum observa Champagny, ministrul de externe al Franței : „Il y a trente ans que M. de Roumianzoff a rêvé cette acquisition ; c'est le triomphe de son système ; là est sa réputation et son honneur” ³⁵.

Între timp, lui Richelieu i se încredințează o nouă misiune militară : în 1810 era la Suhumi, luînd în stăpînire Abhazia. În anul următor, într-un memoriu către țar, îl roagă pe acesta să pună capăt cît mai repede războiului cu turcii, din cauza căruia șase divizii sînt imobilizate pe malul Dunării și o treime din efectivul lor este anual exterminată de boli, în timp ce Rusia rămîne expusă unui atac pe Vistula. De aceea, stăruie pentru retragerea pe linia Siretului : „Triste avantage d'acquérir la Valachie dévastée, en se donnant une frontière militaire très mauvaise et aigrissant les Turcs à jamais” ³⁶. Deși Richelieu îi arătase țarului că reducerea pretențiilor oferea avantaje („En gardant la Moldavie et les places, Votre Majesté sauve l'honneur de ses armes, acquiert une belle province, accomplit les plans de l'Impératrice Catherine”) și-l prevenise chiar că o întîrziere ar putea duce la pierderi mari („Aujourd'hui vous pourrez avoir le Sereth. Qui sait si dans deux ans vous pourrez défendre le Dniester ?”),

Alexandru nu accepta sfatul : „Je vous demande un peu s'il y a décence et possibilité, dans le siècle où nous vivons, de nous en retourner derrière le Dniester ? Cela n'est pas possible”³⁷. În realitate, fiind mai interesat de câștigurile pe care Rusia le-ar fi obținut pe cale pașnică, prin dezvoltarea legăturilor comerciale între Odessa și Principate, Richelieu revenise la părerea că Moldova și Țara Românească ar trebui să-și capete independența. O aflăm din mărturia lui Lauriston, ambasadorul Franței la Petersburg : „On annonce même que la Russie consent à évacuer la Moldavie et la Valachie, sous la condition qu'elles seront indépendantes. Lorsque le duc de Richelieu était ici, il parlait assez ouvertement de l'impossibilité pour la Russie de se faire céder ces deux provinces et paraissait penser que, si elle ne se relâchait en rien de ses prétentions, la guerre avec les Turcs serait interminable”³⁸. În aceste condiții, e interesant că Barclay de Tolly i-a propus țarului înlocuirea lui Kutuzov cu Richelieu la conducerea administrației Principatelor și a negocierilor de la București³⁹.

Cel numit la comanda armatei de la Dunăre a fost însă Pavel Vasiliievici Ciceagov. Lui îi aparține declarația : „il ne serait guère possible de faire plus de mal à un pays qu'il n'en a été fait à celui-ci pendant les cinq ou six années de notre séjour”⁴⁰. Un memoriu cu privire la excesele comise de trupele de ocupație îi fusese înmănat lui Ciceagov de la intrarea lui în funcție⁴¹. „Au lieu de rebuter ainsi les Moldaves et les Valaques”, remarca noul comandant al armatei ruse, „on aurait pu réveiller en eux un esprit belliqueux et rendre chez eux la guerre nationale”⁴². Se știe că activitatea lui Ciceagov, vreme de câteva luni, pînă în august, a urmărit o serie de reforme în același spirit de care va fi mai târziu călăuzit Kisselev. El a fost cel care l-a decis pe țar să acorde teritoriului anexat în 1812 statutul de autonomie (suprimat în 1828), să respecte tradițiile de guvernare locală prin ispravnici români, să-i scutească pe locuitori de serviciul militar și chiar, vremelnic, de impozite⁴³.

În preajma încheierii păcii de la București, sub amenințarea crescîndă a războiului cu Franța, controversa cu privire la oportunitatea anexării pătrunde și în corespondența unor participanți la evenimente care, fără a fi propriu-zis factori de decizie, aparțineau celei mai înalte aristocrații ruse. Întărind avertismentele lui Richelieu, contele Semion Romanovici Voronțov, ambasador la Londra, îi scria fiului său, aflat cu regimentul său de grenadieri în Țara Românească, despre condițiile tratatului cu Poarta : „J'en suis fâché parce que la Russie est déjà trop grande et ne fait que s'affaiblir en s'étendant, parce que cette nouvelle frontière n'est plus si militaire, présente un flanc à la Transilvanie, demandera plusieurs garnisons nombreuses, qui affaibliront l'armée et augmenteront nos dépenses qui déjà surpassent de beaucoup nos revenus, et ce qui est pire, cela va éloigner de nous l'Autriche, qui ne peut et ne doit regarder que comme une chose demmageable pour elle la Moldavie annexée à la Russie. Notre ancienne frontière par le Dniestr, étant d'une défense moins étendue, plus militaire et tenant nos forces concentrées, était infiniment plus facile à défendre”⁴⁴. Acestea erau deci reflecțiile unui patriot rus, care participase la toate campaniile din Moldova din anii 1769—1774 și care păstra un adevărat cult pentru acea epocă glorioasă. Ca și Ciceagov, care, dezgustat de rigorile țarismului, se va expatria în Anglia în perioada

de reacțiune a lui Nicolae I, Voronțov, al cărui frate fusese prieten cu surghiunitul Radîșcev și-l cunoscuse pe Voltaire, era de părere că sistemul parlamentar britanic este „la plus belle constitution qui a jamais existé au monde”⁴⁵. Asemenea exemple pun în lumină mediul în care, timp de un sfert de secol, Richelieu s-a simțit printre ai săi. El personal, care trăise mai mult în Rusia decât în Franța, era tot atît de străin de vremea sa, ca și de țara în care se născuse. Prin educație, partizan al despotismului luminat, era mai degrabă un contemporan al lui Iosif al II-lea și Gustav al III-lea decât al lui Metternich și Talleyrand.

Cînd se va întoarce în patrie în 1814, îl aștepta partea din cariera sa care, cu un triumf repede urmat de eșec, avea să-i aducă notorietatea europeană, inutilă pentru un Richelieu. După ce a obținut de la Aliați retragerea trupelor lor din Franța și scăderea uriașelor despăgubiri de război pe care le pretinseseră la început⁴⁶, după ce a legiferat amnistia generală și votul censitar, demisia lui, cerută de dușmănia celor două facțiuni extremiste, a venit la timp pentru a-l cruța de compromiterea în intrigi politice mărunte.

Cu un an înainte să moară, aflînd de insurecția eteristă, scria : „Ces pauvres Grecs me paraissent avoir pris pour secouer le joug le moment le plus inopportun”. Și adăuga : „C’était une entreprise bien hasardée que de faire la guerre dans les principautés, où vous savez que l’on déteste les Grecs bien plus que les Turcs”⁴⁷. Evenimentele îi aduseseră în minte experiența călătoriilor sale în Moldova. Într-o viață cu totul neobișnuită, deși asemenea, pînă la un punct, cu a altor francezi pe care Revoluția i-a împrăștiat în lume, introducerea în mediul românesc n-a rămas o aventură superficială.

NOTE

¹ Ediția din 1920—1922, în trei volume, e întregită de încă unul, cu subtitlul *Adăuse din bibliotecii franceze și de aiurea* (București, 1922). Cea următoare, „adăugită”, are patru (București, 1928—1929). Ultima, îngrijită de Adrian Angheliescu, în 1981, este incompletă, notele editorului fiind de prisos sau împrumutînd masiv din materialul volumelor — șapte apărute pînă atunci — din *Călători străini despre țările române*. Vezi și articolul nostru, *Voyageurs, éditeurs et historiens, Cahiers roumains d’études littéraires*, 4, 1980, p. 17—24.

² *Călători străini*, ed. Maria Holban, I, București, 1968, p. V—X.

³ Marquise de Montcalm, *Mon Journal*, ed. Sébastien Charléty, Paris, 1935; Emmanuel de Lévis-Mirepoix, prince de Robech, *Un salon politique sous la Restauration. Correspondance de la marquise de Montcalm, née Richelieu*, Paris, 1949.

⁴ Léonce Pingaud, *Les Français en Russie et les Russes en France*, Paris, 1886, p. 128.

⁵ *Mémoires du comte Roger de Damas*, ed. Jacques Rambaud, I, Paris, 1912, p. 150. Ducele de Fronsac din anii 1788—1791 va lua numele de Richelieu la moartea tatălui său. Charles de Ligne, colonel în armata austriacă, rănit la Ismail, era fiul lui Charles-Joseph și avea să cadă în luptă în Franța în 1792. Langeron ceruse să fie primit în armata rusă printr-o scrisoare către Potemkin, la 11 noiembrie 1790 *Записки Одесского общества истории и древностей*, IX, 1875. Vezi și A. C. Gorgan, *Un jeune Roumain chez le prince de Ligne*, „Revue des études roumaines” III—IV, 1957, p. 227—229.

⁶ Data din memoriile lui Langeron (Hurmuzaki, supl. I la vol. III, p. 97). Vezi, după informații furnizate chiar de Richelieu, Gabriel de Castellnou, *Essai sur l’histoire ancienne et moderne de la Nouvelle Russie*, II, Paris, 1827, p. 211—217.

⁷ N. Iorga, *Lucriuri noi despre Chilia și Cetatea Albă*. Acad. Rom. m.s.ist. s. III, t. V, 1925, p. 328—329; Marquis d’Aragon, *Un paladin au XVIIIe siècle d’après sa correspondance inédite de 1784 à 1789*, Paris, 1893. Acest Nassau fusese înmăiat în 1777 să domnească în Moreea sau Creta.

⁸ Lord Byron, *Don Juan* (ed. T. G. Steffan, E. Steffan și W. W. Pratt, 1973), VII, 9 și 32. Poetul citise prima ediție, din 1820, a cărții lui Castelnau.

⁹ Hurmuzaki, supl. I la vol. III, p. 97–98.

¹⁰ *Mémoires du comte Roger de Damas*, I, p. 158, adăugind : „vers le 15, je pris congé du prince et nous fîmes ensemble le voyage vers Vienne le plus gaiement et agréablement possible”.

¹¹ Raoul de Cisternes, *Le Duc de Richelieu. Son action aux Conférences d'Aix-la-Chapelle. Sa retraite du pouvoir*, Paris, 1898, p. 3 : „Nous avons retrouvé dans les papiers de M. Lainé le manuscrit du voyage en Allemagne et du siège d'Ismail. Le duc de Richelieu a écrit lui-même cette relation si intéressante qu'il légua à son ami et ancien collègue”.

¹² L. T. d'Asfeld, *Haslam-Ghérai, Sultan de Crimée, ou Voyages et Souvenirs du duc de Richelieu, président du Conseil des Ministres . . . où l'on a mêlé plusieurs fragments des Mémoires inédits de cet homme célèbre*. Paris, 1827, p. 121–133 : „La relation de ce siège fameux se trouve consignée dans les mémoires inédits du duc de Richelieu et je me propose de la transcrire ici” etc.

¹³ Сборник императорскаго Русскаго Общества, 54, 1886, p. 144–147, 195–197.

A fost omisă numai partea din relatere care se referă la cucerirea Ismailului.

¹⁴ Localitățile străbătute pînă aici sînt Halicz, Stanislaw, Sniatyn. La anexarea Bucovinei în 1774, domnea încă Maria-Tereza. Aluzia la Iosif al II-lea privește evenimentele din 1788, cînd trupele austriece au ocupat nordul Moldovei, cu complicitatea lui Al. Ipsilanti. Charles-Joseph de Ligne îi putea scrie împăratului în mai „Votre Majesté a ordonné et la Moldavie a été à Elle”, iar în iunie, la Hotin, către contele de Ségur : „nos braves housards ont soumis et balayé la Moldavie ; ils en ont pris l'Hospodar et la capitale” (Prince de Ligne, *Mémoires et mélanges historiques et littéraires*, I, Paris, 1827, p. 113, 180–181).

¹⁵ Probabil exactă pentru Cernăuți, observația e desigur exagerată pentru regiunea rurală. Toluși, mărturia interesează în legătură cu mișcarea populației românești care a căutat să evite stăpînirea străină.

¹⁶ Bătălia de la Larga a avut loc la 7 iulie 1770 Архив князя Воронуова, XVII, Moscova, 1880, p. 91).

¹⁷ Se știe că în noiembrie 1788, vorbind cu Potemkin la Iași, Charles-Joseph de Ligne îi sugerase : „rendez ces deux pays indépendants des Turcs à la paix. Faites qu'ils soient gouvernés par leurs boyards sous la protection des deux empires” (Prince de Ligne, *op. cit.*, I, p. 142–146). Răspunsul evaziv („Nous verrons”) trezește bănuiala că Potemkin însuși își rezerva acest apanaj. Vezi Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale*, Iași, 1986, p. 251–256.

¹⁸ Roger de Damas a intrat în armata prințului de Condé, făcînd campaniile din 1792 și 1794–1796. Era cunoscut ca „eroul de la Siliștra” (Paul de Pradel de Lamase, *Notes intimes d'un émigré*, Paris, 1913, p. 289).

¹⁹ E vorba de Ismail. Generalisimul rus nu luase parte la cucerirea cetății.

²⁰ Cf. descrierea prințului de Ligne, în *Coup d'oeil sur Beloeil et sur une grande partie des jardins de l'Europe* : „Les maisons moldaves qui ne sont connues nulle part méritent de se produire dans le monde. On peut les admettre dans le genre Château. Voici ce que c'est : un salon de 40 ou 50 toises de long traverse tout l'édifice, dont toutes les chambres des deux côtés ont des fenêtres qui y ont la vue. Pour la sienne, ses deux extrémités qui débordent sont toutes en vitres et arrondies, avec de grands divans et soutenues par deux rangées de six colonnes. Pour monter à ce salon qui fait le premier étage, il y a sur les deux faces opposées deux pareilles excrescences ; avec cette différence que le bas est la carcasse de l'escalier et soutient une colonnade pareille à celle dont l'ai parlé, qui soutient les deux arrondissements du salon. Ces quatre avancés fournissent deux salons ouverts au rez de chaussée et deux en haut pour prendre l'air suivant l'heure et la saison” (*Mélanges militaires, littéraires, sentimentales*, VII, Dresde, 1795, p. 100, apud Const. Gr. Mano, *Documente din sec. XVI–XIX privitoare la familia Mano*, București, 1907, p. 282). Din această descriere se inspiră și cea a lui François Recordon, *Lettres sur la Valachie, ou observations sur cette province et ses habitants*, Paris, 1821.

²¹ Cf. memoriile lui Langeron : „Les femmes moldaves s'habillent avec une robe longue et sans plis. Cette robe s'attache sous la gorge qu'elle serre et laisse une entière liberté au ventre qui s'avance chez ces dames d'une manière très désagréable. Elles portent des mouchoirs de couleur, ont les cheveux divisés en une multitude de petites tresses et un bonnet fait en forme de cône et surchargé de fleurs, de brillants, etc” (Hurmuzaki, supl. I la vol. III, p. 75).

²² „Presque tous ces boyards ont l'esprit fin et aussi agréable que les anciens Grecs . . . Beaucoup savent le français et tous très bien l'italien. Ils ont presque tous aussi été à Constantinople, dont le voyage est regardé à Jassy comme indispensable” (*ibid.*). Langeron continuă cu aceeași comparație între Paris și provincia franceză.

²³ Despre dansuri vorbește la fel și Langeron (*ibid.*, p. 76), inspirându-se, ca și Richelieu, din scrisoarea prințului de Ligne către Ségur de la 1 decembrie 1788 (*Mémoires et mélanges historiques et littéraires*, I, p. 109–218). În 1808–1809, un maestru de dans de la la Petersburg a fost adus la Iași pentru boierii moldoveni (Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, III, Acad. Rom., m.s.ist., s. II, t. XXXII, 1909, p. 93). De remarcat că judecata lui Langeron apare și în scrisoarea din Iași, 16/28 februarie 1810: „Je suis ici une espèce de vice-roi, logé dans un palais avec garde etc. Tous nos boyards, très civilisés malgré leurs barbes, leurs grands bonnets et leurs longues pipes, sont intéressants à connaître et à cultiver. Leur femmes, maintenant mises à l'euro péenne, sont aimables et belles; on se croit quelques fois à Athènes. On danse avec Roxandre, Cassandre, Hélène, Pulchérie, Aspasie, etc.” (L. Pingaud, *op. cit.*, p. 350, n. 2). Pare a fi chiar sîmburele descrierii din memorii, care au fost probabil redactate acum, pe baza unui jurnal anterior și cu intervenții suplimentare în 1828.

²⁴ Richelieu scria după moartea lui Potemkin (5 octombrie 1791) și înainte de încheierea păcii de la Iași (9 ianuarie 1792).

²⁵ L. Pingaud, *op. cit.*, p. 466.

²⁶ Сборник, 54, p. 16–20.

²⁷ Hurmuzaki, supl. I la vol. III, p. 147. Vezi Emil Vîrtosu, *Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807*, SMIM, V, 1962, p. 558.

²⁸ Général Comte de Rochechouart, *Souvenirs sur la Révolution, l'Empire et la Restauration*, Paris, 1933, p. 109. Vezi Marcel Emerit, *Le voyage en Moldavie du comte de Rochechouart (1806–1807)*, RHSEE, XI, 1934, p. 23–24. După prima ediție a acestor memorii (1892), Sever Zotta le-a semnalat în „Ican Neculce”, I, 2, 1912; au fost comentate și de N. Iorga *Istoria românilor prin călători*, III, 1929, p. 141.

²⁹ Hurmuzaki, supl. I la vol. II, p. 677. Consulul Franței la București Ledoux, scrie din auzite: „Ce colonel se nomme Durochouard, neveu de M. le Duc de Richelieu”. De fapt, era vărul ducesei.

³⁰ *Correspondance de Frédéric-César de la Harpe et Alexandre I*, ed. Jean Charles Biau-det și Françoise Nicod, II, Neuchâtel, 1979, p. 94–97.

³¹ *Mémoires of Prince Adam Czartoryski and his Correspondence with Alexander I*, ed. Adam Gielgud, II, London, 1888, p. 49–50.

³² Сборник, 54, p. 262, 22 august 1807.

³³ *Ibid.*, p. 264, 2 septembrie 1807.

³⁴ Grand-Duc Nicolas Mikhaïlowitch, *Les relations diplomatiques de la Russie et de la France d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoleon*, VI, 1, St. Pétersbourg, 1908, p. 6. Richelieu fusese trimis în 1807 să cucerească fortăreața caucaziană Anapa, pe țărmul Mării Negre.

³⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 30. Între condițiile preliminare ale tratativilor de la Giurgiu, „le Sereth servirait, à l'avenir, de limite aux deux Empires” (*Mémoires de l'amiral Paul Tchitchagof*, ed. Charles Gr. Lahovary, Paris, Bucarest, 1909, p. 374).

³⁶ Сборник, Сборник, 54, p. 320.

³⁷ *Ibid.*, p. 322, 18 septembrie 1811.

³⁸ Grand-Duc Nicolas Mikhaïlowitch, *op. cit.*, VI, 2, p. 35. Despre operațiile bancare începute în 1811 între Moldova, Țara Românească și Odessa, precum și rapoarte despre importul și exportul Principatelor, Сборник 54, p. 332–333, 366.

³⁹ E.C. *O scrisoare rusească din 1812 privitoare la fările noastre*, Drum drept, I, 1913, p. 86–87. Inițialele sînt, poate, ale lui Eugen Cocuță.

⁴⁰ Citat de T.G. Bulat în „Revista istorică”, I, 1915, p. 161–162, dintr-o scrisoare a lui Ciciagov către Alexandru I din mai 1812.

⁴¹ *Mémoires de Tchitchagof*, p. 380. Cf. Grand-Duc Nicolas Mikhaïlowitch, *op. cit.*, VI, 1, p. 85: „On dit les boyards de Valachie et de Moldavie fort mécontents du gouvernement russe et le pays fatigué par les exactions des boyards du Divan” (27 noiembrie 1809).

⁴² *Mémoires de Tchitchagof*, p. 386, Cf. R. Rosetti, *op. cit.*, II, p. 695–705.

⁴³ George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia, 1774–1828. A Study of Imperial Expansion*, Boulder, 1976, p. 70–80.

⁴⁴ Архив князя Воронцова, XVII, p. 201–202, 1/13 ianuarie 1812.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 68, 16/28 iunie 1803. Vezi corespondența lui A.N. Radișcev, de la Tobolsk, din 1791–1800, cu A.R. Vorontov, *ibid.*, V, Moscova, 1872, p. 288–389. De comparat cu punctul de vedere al lui La Harpe, în scrisoarea către țar de la 16 mai 1811: „Lorsqu'en jetant les yeux sur la carte de la Russie, dont le territoire comprend le tiers de l'Europe et de l'Asie, je pense que quarante millions d'hommes se trouvent semés inégalement sur cette surface qui en nourrirait deux cent millions, je ne comprends plus qu'on veuille s'étendre encore davantage, au prix de tant d'hommes et de trésors qu'on emploierait bien mieux ailleurs... La limite du Dniestr vaut celle du Danube... On peut fortifier la ligne du Dniestr de manière à la rendre

presque inattaquable... Quoique la Moldavie et de la Valachie soient d'excellents pays, dont la possession serait indispensable s'ils étaient situés entre le Dnièpr et le Don, elles vous seront à charge là où elles sont. Il faudra longtemps encore y entretenir à grands frais des armées nombreuses... ils exigeront une surveillance qui pourra devenir très onéreuse... La Moldavie et la Valachie fourniraient sans doute à la Russie des produits précieux en blés, vins, etc. mais, sans compter qu'elle les obtiendrait également en échange des produits de son sol et de son industrie, elle peut encourager la plantation de la vigne et d'autres cultures dans... les contrées fertiles qui sont comprises entre le Don inférieur, la mer Caspienne et la ligne du Caucase" (*Correspondance de La Harpe*, II, p. 410—411).

⁴⁶ V. A. Nigohosian, *La libération du territoire français après Waterloo, 1815—1818, 1929.*

⁴⁷ Сборник, 54, p. 627, 632, scrisori de la 18 aprilie/6 mai și 19 iulie /1 august 1821.

LES VOYAGES DU DUC DE RICHELIEU EN MOLDAVIE

Résumé

Pour Armand-Emmanuel-Joseph de Richelieu (1766—1822), la première occasion de connaître les Roumains s'est présentée en 1790. De Vienne, où il était arrivé en 1789, après les „journées d'octobre", il demande à participer aux derniers combats de la campagne engagée contre les Turcs, aux bouches du Danube. Il était présent, sous les ordres de Souvorov, à la prise d'Ismail, événement célébré par la presse du temps et par Byron lui-même. Au retour, il s'est arrêté à Jassy pendant une semaine, en janvier 1791. Cette aventure militaire a été décrite dans son *Journal de mon voyage en Allemagne*. De ce texte, publié par A. A. Polovtsov en 1886, on reproduit les pages concernant la traversée de la Moldavie, avec les réflexions sur le pays et ses habitants.

Plus tard, à l'époque de la guerre de 1806—1812, lorsque le duc de Richelieu était gouverneur d'Odessa, il est revenu à Jassy pour une brève visite, en février 1807. Il fut même question de le nommer, en remplacement de Koutouzov, commandant en chef de l'armée russe qui occupait les Principautés, à la veille de la paix de Bucarest. L'auteur cite des témoignages suggestifs, recueillis dans la correspondance des conseillers d'Alexandre I (La Harpe, Vorontsov) ou dans celle des diplomates français envoyés par Napoléon à St. Pétersbourg, afin de démontrer que les annexions cherchées par la politique personnelle du tzar n'étaient guère populaires. Richelieu se rendait compte de l'importance économique des Principautés, mais s'opposait au projet de déplacer la frontière de l'Empire jusqu'au Danube.

On en vient ainsi à reconstituer l'expérience insolite de cet émigré de la plus haute noblesse qui, avant de regagner la France, où il fut président du Conseil des Ministres sous la Restauration, a observé avec attention et sympathie les pays dont il s'était donné pour tâche de modifier le destin.

MISIUNEA SECRETĂ A UNUI COLONEL PRUSIAN LA POARTĂ ȘI DRUMURILE SALE PRIN ȚĂRILE ROMÂNE (1790—1792)

MARIA HOLBAN

La 8 aprilie 1788 părăsea Berlinul, mergînd discret la Constantinopol, sub falsa identitate a unui anodin negustor Schmidt, locotenent colonelul de artilerie Karl Ludwig von Götze, (11 ianuarie 1743—15 februarie 1806) adjutant al regelui Friedrich-Wilhelm II, trimis într-o misiune mai mult ori mai puțin diplomatică de mediere secretă a unei păci din partea Prusiei a războiului Austriei și Rusiei cu Turcia (1787—1791)¹. Scopul era de a obține pentru Austria din partea Turciei niște cîștiguri teritoriale, în schimbul cărora Prusia avea să pretindă diferite compensații. După încheierea păcii colonelul von Götze urma să studieze proiectul unei eventuale modernizări a armatei turcești. În urma îndelungătelor negocieri ce au durat — cu întreruperi și concomitent cu desfășurarea operațiilor militare — aproape trei ani, din partea Turciei s-au obținut mici rectificări de frontieră dar din a Rusiei nici o concesie, această putere neadmițînd nici un amestec în negocierile sale.

Jurnalul de drum manuscris al colonelului prusian — transcris după microfilmul originalului de regretata prof. Herta Gündisch din Sibiu — se prezintă sub două aspecte, unul de jurnal propriu zis în care fiecare zi începe cu arătarea anului și a lunii și cu un buletin meteorologic. Această formă se menține pînă la vol. II, care merge de la 4 august 1788 înainte, avînd notele numerotate de la 1 la 1 000, urmînd o altă mie, fără precizare cronologică, pînă la 9 ianuarie 1792. Nu există o legătură unitară între aceste două redări. Fapt este că pentru trecerea prin București din dec. 1791, avem două texte paralele. Este clar că redactarea sub forma de note reprezintă o fază posterioară aceleia a jurnalului propriu zis.

La 4 august 1788, după un drum prin Stiria și Veneția, von Götze a sosit la Constantinopol. Lucrînd alături de ministrul Prusiei la Poartă, Heinrich Friedrich von Dietz, fără a depinde însă, de el, emisarul regelui ia contact cu Mehmed Rașid, reis efendi (ministrul de externe) și se deplasează în tabăra marelui vizir, Iusuf pașa, apoi la seraskierul de Vidin. În 1790 colonelul prusian se află în Bulgaria. De aici trece în Banat, apoi se îndreaptă spre Viena și Berlin, de unde se întoarce, fiind întîlnit în Oltenia la 22 septembrie. În octombrie 1790 e primit la Craiova de clucerul Ioan Buzescu. Traversînd apoi Dunărea la Silistra, trece pe la Bazargic și Șumla, unde are convorbiri repetate cu marele dragoman al Forții Alexandru, fiul lui Constantin Moruzi. Rămîne iarna în Dobrogea, apoi merge la Babadag, Tulcea, Brăila și din nou la Șumla, așteptînd pe marele vizir, pe care îl însoțește la Provadia, Isaccea, Măcin și Hîrșova. La 24

iulie 1791 se încheie tratatul de la Șiștov, și colonelul von Götze poate părăsi Turcia în iarna aceluiași an, revenind în patrie prin Țara Românească și Transilvania. Impresiile sale de călătorie sînt presărate în cuprinsul jurnalului întocmit, printre notele alcătuite asupra unor hărți ale Banatului, ca acelea ale lui Griselini, Lauterer și Zaroni, pe care le verifică pe teren, sau a descrierii fortificațiilor de la Timișoara, Orșova și Giurgiu, ori a consemnării prăbușirii ultimilor mari viziri și a decapitării lui Nicolae Mavrogheni, fostul domn al Țării Românești și a năințării sale în posibilitățile militare ale turcilor, sau prin discutarea poziției țărilor române față de otomani în războiul în curs. Von Götze se oprește și asupra înfrîngerii turcilor la Buzău și a imperialilor în Banat, a grozăviilor săvîșite de unii dregători turci împotriva locuitorilor și a sancțiunilor derizorii rostite contra lor. Emisarul prusian indică numele informatorilor săi: cel mai des apare renegatul englez „Englisch Mustafa” cu știrile cele mai însemnate. Dar e citat destul de des și Alexandru Moruzi, pomenit cu o afectare de ușor dispreț. Sînt amintiți și informatori mai obscuri, ca de pildă negustorul Fornetti, sau „un evreu din Giurgiu”, ori maestrul de poștă de la Cerneți. Pentru mediul social de la Constantinopol, adică lumea pestriță a corpului diplomatic din Pera, colonelul von Götze nutrește o aversiune profundă, începînd cu propriul său superior, von Dietz, pe care nu îl poate suferi. În afară de ambasadorul Franței contele Marie Gabriel Florent de Choiseul Gouffier, și de reprezentantul Suediei, Georg Josef von Brentano, care pentru von Götze sînt de viță nobilă și de o creștere corespunzătoare, ceilalți nu strălucesc în fața lui printr-o naștere deosebită. Reprezentantul Angliei, Sir Robert Ainslie, e fiul unui negustor de vinuri de la Bordeaux, care a fost proaspăt înnobilit la numirea sa la Poartă. Reprezentantul Spaniei, Juan de Boulogny, e un negustor falit. Cel al Neapolului, contele Konstantin von Ludolf, este fiul unui profesor german și al unei levantine, fiică de măcelar. Balivul venețian, cavalierul Nicolo Foscarini, este un om neșlefuit, „ca toți italienii” (!). Propriul său șef, von Dietz este „un pîrlit de jurist, șef de cancelarie, înnobilit abia de un an!”. De toți aceștia, von Götze își bate joc. Înlocuirea lui von Dietz prin Friedrich Wilhelm Ernst von Knobelsdorff îi procură lui von Götze o efemeră satisfacție. Foarte curînd Knobelsdorff va fi caracterizat ca „muere mai degrabă decît erou”. Aceasta în legătură cu schimbul banilor turcești în ducați de circulație universală. S-ar părea că ministrul Prusiei la Poartă ar fi trebuit să se îngrijească el acolo de această problemă și nu să se spele pe miini de toată această afacere, sugerîndu-i lui von Götze să se adreseze lui Mihai vodă Suțu la București spre rezolvare. Așa reiese din exprimarea destul de eliptică a jurnalului. Dar domnul nu s-a amestecat nici el, ci l-a lăsat pe secretarul său Panaiot Kodrikas să-l pună în legătură pe von Götze cu negustorii zarafi din București. Cum fusese precedat cu cîteva zile de venirea la București a lui Ratib Effendi, care — după o mențiune aluzivă a jurnalului — ar fi reușit să schimbe o sumă apreciabilă de bani înaintea sosirii lui von Götze, creșterea pretențiilor zarafilor pare destul de explicabilă fără a fi nevoie a-l bănuși pe secretar de manevre interesate. Din jurnal rezultă că von Götze a schimbat mai întîi o sumă efectivă, probabil pentru călătorie, și apoi a vrut să trateze schimbarea banilor ce avea la Constantinopol, fiind vorba de o sumă mai mare. Încercare care nu a reușit și l-a indispus pentru tot restul drumului. Dealt-

minteri notele sale de călătorie sînt mai mult cenușii și acre la adresa însoțitorilor săi, subalterni prea comozi care nu împărtășesc cu el sută la sută din necazurile sale, drumurile care sînt o adevărată catastrofă, roțile de la trăsurile lui ce se strică pe rînd și regulat, mizeria pe care o constată fără înfiorare : femei desculțe iarna, copiii de țigani goi în fața locuinței lor, bordeie în loc de case deasupra pămîntului, hanuri mizerabile cu excepția unora puține la număr ; astfel străbate Banatul și Țara Românească devastate de război și de înțeleștarea pe pămîntul lor a imperialilor cu turcii. Vrea să viziteze cetățile de la Timișoara, Orșova nouă (= Ada kalé) și Deva ținute de austrieci, precum și Giurgiu stăpînit de turci. Dar comandantul de la Orșova Nouă se împotrivesc acestei dorințe și este tratat de „măgar” în jurnalul confidențial, iar la Giurgiu întîmpină un refuz mai nuanțat, dar categoric. Cele două treceri prin țările noastre sînt din sept. — oct. 1790 și dec. 1791. Prima sa venire la Constantinopol s-a făcut pe la Veneția, Abia în toamna 1790 trece Dunărea din Bulgaria în Banat, spre Viena. Curînd este înapoi. La 22 septembrie e în Oltenia. În octombrie vizitează Craiova, de unde ia calea Dunării, mirîndu-se de a găsi aici gospodării așezate cu țărani bucurîndu-se de o stare mai bună, avînd vite destule, ceea ce naște întrebarea dacă nu cumva era zi de tîrg. Dar explicația este mai simplă : prin satele acelea nu trecuse războiul.

Mai colorate și dramatice sînt însemnările din Bulgaria, dușmăniile dintre marele vizir Șerif-Hasan pașa și fratele său Celebi Aga cu Nicolae vodă Mavrogheni, uciderea acestuia (septembrie 1790) urmărit de ura lui Celebi, intrigile și pieirea lui Șerif-Hasan Pașa și a lui Celebi (13 februarie 1791) și încercarea de a înțelege sensul execuției fostului domn al Țării Românești.

Pentru drumurile pe la noi din 1790 și 1792 avem texte paralele, adică părți din jurnal și note oarecum independente elaborate de autor ulterior ².

Pentru a nu crea confuzii și deruta pe cititor prin repetiții și reveniri inadecvate, redăm în mod cronologic spicuri din jurnalul colonelului prusian, renunțînd la expunerea dublă și paralelă a autorului așa cum se prezintă ea în original, adică în două iar uneori chiar în trei variante, conștopindu-le într-o singură expunere unitară urmînd ca editarea riguroasă a textelor, traduse și comentate, să se facă în vol. X al colecției *Călători străini despre țările române*.

<Din Banat pînă la Giurgiu>³

<Sîmbătă> 9 oct. 1790. De la Chziătău la Lugoj duce o șosea, probabil ca drum pentru iarnă, căci este mult înălțată. În Lugoj nu este decît un han ca lumea, care aparține d-nei contese general Soro⁴...

De la Lugoj la Sacu ⁵ pămîntul este gras. De la Sacu la Caransebeș pămîntul devine mai slab.

Aș vrea mult să știu unde și-a găsit împăratul⁶ un loc de tabără la Sacu, căci acolo nu este nici un fel de loc plan și dacă s-a încumetat să se așeze acolo, ar fi putut să găsească în fața defileelor locuri mai favorabile ca să se ferească de înaintarea turcilor. Terenul este mai larg pînă la Cransebeș. Ceea ce se numește în Banat Cheia, este, începînd de la Slatina ⁷, în jurul

Teregovci, un defileu rău pe orice vreme. Dacă ești la 2000 de pași de Slatina, încep îndată munții, care încă de la Chizătău s-au tot strîns împreună tot mai mult ca să se împreuneze și amîndouă povîrnișurile masivelor sînt atît de apropiate, încît pe de o parte Timișul împinge puternic drumul spre munte și acesta se repede spre muntele din față, așa încît drumurile sînt aici atît de înguste, încît nici o trăsură nu poate face loc alteia. Munții de amîndouă părțile nu pot fi trecuți decît sus de tot. Dar mulți au mai multe culmi; unele — dar puține — sînt aproape verticale. Este o trecătoare printre toate acestea, undă <munții> par că atîrnă sus în toată legea. Și aici au lăsat austrieicii pe turci să-și croiască drum. În Chei traversezi de două ori Timișul.

<duminică> 10 Oct. Pînă foarte aproape de Slatina drumul mai rămîne drept și locul mai este pe deplin plan. Apoi cobori de pe un munte prăpăstios și bagi de seamă că ești în plin munte... Drumul de la Mehadia la Orșova nouă ⁸ este de asemenea foarte anevoios."

Descriind, într-alt loc, Porțile de Fier, von Götze atestă : „În regiunea Porții de Fier (Denis capi !) sînt foarte mulți trandafiri sălbatici de o mărime deosebită . . . Ea este regiunea Dunării unde nu poți trece decît atunci cînd apa este mare . . . Auzi de departe vuetul apei. Stîncile stau de-a curmezișul Dunării, de la un mal la altul". Aici „se prind mulți moruni. Toată Poarta (!) de Fier e plină de moruni, lungi cît un om și jumătate și lați și groși cît un cap de bou". Să ne întoarcem însă la firul călătoriei colonelului¹¹ prusian, așa cum se deapănă el în prima variantă.

luni 11 oct. Pînă la Orșova nouă. Acolo în cetate este D. general Hahn. Vezi portretul său alăturat aici ⁹, m-a încartiruit într-un coteț de ciine.

marți 12 oct. Am plecat a doua zi cu boi, deși D. măgar le-a făcut rost celorlalți în alte împrejurări, de cai pînă la Cerneți, înainte de care, la jumătate de milă mi s-a stricat roata dinapoi a căruții cu coviltir și a mai trebuit să stau afară tot timpul acesta, deși eu plecasem la 12 1/2 de la Orșova Nouă. Am ajuns la Cerneți abia pe la 11 noaptea, pentru că am întîlnit clipă de clipă căruțe de transport, în fața cărora trebuia mereu să mă opresc și carele trase de boi nu merg prea iute.

miercuri 13 oct. A trebuit să rămîn aici din cauza roții. Dimineața am fost cu gazda mea la cetatea Severin și la podul lui Adrian ¹⁰ (!)

Turnul Severin se află pe o înălțime rotundă. De jur împrejur este un povîrniș artificial, ca o groapă peste care este greu să te cațări la ucrat sau la coborît. A mai rămas doar un zid, care are hotărît o grosime de 12 picioare, o înălțime de 25 picioare și o latură de 20 (de picioare). Înconjurul acestei construcții este hotărît de vreo 200 de pași; (nu se știe) dacă a fost în întregime turn sau castel ¹¹. Nu pot să-mi fac o părere . . . Bistrița este un sat ce se află la jumătate stației de poștă de la Cerneți la „Benchovo” ¹². De la Cerneți încolo pînă la Iablanița ¹³ drumul este bun. Doar munții mai sînt încă de trecut. Nu este aproape nimic cultivat, ci numai crîng de stejari doar de înălțimea omului. De la Cerneți încolo, pe toată lungimea drumului de poștă, pînă la jumătatea de la „Chadek” ¹⁴ spre Craiova pe întreg terenul sînt multe crînguri de stejari mari, dar nu groși. Îndeosebi stejari frumoși, întocmai ca brazii, o pădure în toată legea cînd ajungi la muntele între Iablanița și Paia ¹⁵.

Cînd ajungi la jumătatea drumului de la Chadek la Craiova, cotești spre un mărăciniș, de unde vezi Craiova și îndată se termină crîngul .

Craiova se înfățișează mai bine de departe decît de aproape de cum este în realitate, căci este o așezare prelungă.

15 oct. De îndată ce ieși din pădure, vezi după felul munților că acolo trebuie să fie un curs de apă. Curînd dai de Jiu, care pe hartă se numește Zyois. El merge spre dreapta, urmînd o clipă foarte de aproape același drum. Apoi cotînd spre dreapta treci riul îutr-o luntre. Este cam ca Oder-ullla Breslau. Albia sa este din blocuri izolate de piatră și nisip. După ce ai trecut Jiul, este nisip pînă la Craiova . . .

Poți foarte bine ajunge într-o zi de la Cerneți la Craiova, căci eu am plecat din Iablanița la ora 9 și am fost după 5 ore la Craiova . . . Am fost găzduit la fostul caimacam, clucerul Buzescu ¹⁶, care m-a primit foarte bine și cu multă prietenie.

16 oct. Îndată ce ieși din Caracal vezi multe movile. Vezi îndată înălțimile care constituie malul stîng al Oltului. Toată înălțimea este destul de abruptă, deși din ea pornesc diferite drumuri.

Chiar la mal, dar pe partea cealaltă a rîului, cînd vii de la Caracal se află un sat mănăstiresc care se numește „Potedschin” ¹⁷.

La Craiova este o podea de birne de-a lungul ulițelor principale care pe mijloc lor sînt scobite și unde pe sub acele birne se întinde la mijloc un șanț. Care <fel de a podi> în București și Iași ar fi tot așa.

La jumătatea drumului de la „Schukarești” ¹⁸ la Caracal se termină crîngul și rămîne pămîntul liber pînă după Dorobanțu ¹⁹, unde începe din nou crîngul. Această regiune este mai cultivată . . . etc.

. . . Oltul este destul de iute și trebuie să se întindă mult în lățime . . . Satul care e dincolo de „Latin” <= Olt>, unde urci pe muntele abrupt, e Plăviceni ²⁰ . . . De-a lungul Oltului sînt multe sate²¹. . . etc. Götze trece prin apă ²¹ și ocolește mergînd de la Rușii de Vede la Piatra. Și continuă :

„18 oct. Cînd ieși de la Piatra ²², vezi chiar în spate un lac mare ²³, și departe în spatele său, Dunărea. Pe acest lac, localnicii îl numesc Balta, și arată ca și cum un lac foarte lat se varsă în Dunăre. Oamenii pretînd chiar că ar fi un lac separat și că ar proveni din Dunăre și se varsă iar în Dunăre. Așa că pămîntul ce se vede între lac și Dunăre, ar fi o insulă, și Balta ar fi tot o parte din Dunăre . . . Zimnicea este un locșor curățel. Este pe aici o ocnă, căci este o schelă și un depozit al negustorilor turci. Zimnicea se află chiar în fața Șiștovului”.

Götze merge apoi în 2 ore 1/2 de la Zimnicea la Petroșani. ²⁴ „Petroșani este un sat foarte mare. De la Piatra la Zimnicea este o ridicătură de pămînt însemnată, ce constituie malul Bălții. Dealurile Bulgariei sînt mult mai înalte ca cele de partea ceastălaltă a Dunării. Păcat că azi a fost o ceață atît de deasă, căci de la Zimnicea la Petroșani prive-liștea trebuia să fie minunată.

18 oct. <Se văd> o mulțime nenumărată de giște sălbatece jos pe apă. Ulii, de mărime neobișnuită, <sînt> aflați pe acele brațe și bălți pe care le formează Dunărea la dreapta.

În satele de-a lungul Dunării, de la Zimnicea pînă la Giurgiu, găsești oameni avuți și o mulțime nenumărată îndeosebi de . . . boi, bivoli, oi,

curci, giște, rațe, așa că satele erau pline de vite în ziua aceea, ca și cum ar fi fost zi de târg.

Aici, în Țara Românească au țăranii mulți ogari, care sînt albi, ce e drept corciți, dar toți de soiul „Lettfuser” (?) cu care gonesc vînatul, căci se pare că sînt mulți iepuri și ei capătă jumătate de piastru de fiecare blană”.

Von Götze arată apoi că „austriacii au asediat Giurgiul <timp de> 8 zile, așezînd baterii și făcînd tranșee. Au fost întotdeauna puține trupe înăuntru. Acolo comanda un sultan tătar. În acea vreme Celebi, aga de Rusciuk, a scris și marelui vizir, cît și la toate orașele dimprejur în care erau soldați, ca să-i trimită, și cum veneau îi trimitea Celebi încoace.” Colonelul prusian povestește după aceea, un fel de duel singular ce ar fi avut loc între austrieci și turci „după care s-au pornit și ceilalți din cetate” atacînd pe imperiali; „au capturat bateriile trupelor habsburgice, le-au pus pe fugă ²⁵ . . . Celebi aga, căruia i se atribuie această acțiune, nici nu a fost de față. După aceea, marți 19 octombrie, von Götze a trecut Dunărea, poposind la Rusciuk.

Scriind despre motivele uciderii lui Nicolae vodă Mavrogheni ²⁶, în octombrie 1790, colonelul prusian redă mai multe versiuni pe care le-a înregistrat. Conform celei dinții „Mavrogheni a abuzat de favoarea lui pe ligă Înălțimea sa ²⁷ și și-a făcut dușmani pe toți boierii, pe care i-a tratat rău. A exilat pe mulți, dintre care cu unii am vorbit la Craiova. Ei spun . . . că a făcut aceasta pentru a-și însuși avutul lor”. Boierii erau acuzați de trădare fiindcă aveau de gînd „să-și trimită banii și lucrurile de preț la austrieci. El <= Mavrogheni> a aflat aceasta, s-a făcut de îndată stăpîn peste aceste bogății și le-a păstrat pentru cheltuielile războiului”. Dar von Götze bănuie mai mult că suprimarea domnului s-a datorat conflictului cu marele vizir Hasan pașa Rusciukli. El afirmă că „pe fratele acestuia, adică pe Celebi aga, l-a tratat Mavrogheni cu dispreț, făcîndu-l « bestie ». Turcul nu este iertător. Vizirul, care și dinainte era dușmanul lui, a dat ascultare fratelui său care nu putea să-l ierte”. Von Götze constată că turcii „au procedat întotdeauna în chip necugetat. Puteau să-l mazilească, dar nu altceva, căci a condus bine războiul. Aceasta nu dă un exemplu bun sau vreo încurajare. L-au chemat la marele vizir. Cam la o depărtare de 8 ore de aici, în fața unui sat ²⁸, i-a ieșit înainte Celebi Aga, căruia îi sosise un firman împărătesc ca să trimită capul lui Mavrogheni la Constantinopol și l-a întîmpinat cu 600 de oameni. Mavrogheni avea tot atîția, dar erau numai turci. Celebi Aga a trimis la toate căpeteniile lor, ca Deli Bașa, Tufekci Bași etc. întrebîndu-i dacă vor să respecte firmanul împărătesc, pe care îl avea. În cazul acesta, ei trebuie să treacă la dînsul cu trupele lor . . . Ceea ce s-a și făcut. Mavriogheni a rămas singur și el a pus să i se taie capul ²⁹ Acest Celebi Aga este fratele mai mare al marelui vizir ³⁰. Este capugi bași și mare imbrohor al împăratului”.

În final, redăm cîteva extrase din însemnările drumului de întoarcere ale colonelului von Götze în patrie, după ce și-a încheiat misiunea la Poartă, cînd a străbătut Țara Românească, Transilvania și Banatul între 6 decembrie 1791 și 7 ianuarie 1792 ³¹.

După ce a trecut Dunărea la Giurgiu, marți 6 decembrie 1791, colonelul prusian, necăpătînd învoire de la comandantul turc, Gogem pașa, de a vizita cetatea, s-a îndreptat fără întîrziere spre București.

„7 dec. 1791. În marșul de la Giurgiu la Copăceni, unde mi-am avut cvartirul de noapte — scrie von Götze — se află lângă Glavacioc o veche capelă unde se găsește la mijloc zidită o cruce ³². Acest loc se numește Călugăreni . . .

Drumul, acolo, pe această porțiune, nu poate fi trecut, probabil, pe vreme rea. Diferitele poduri care sînt acolo, peste Glavacioc, sînt tot atît de rele ca în Polonia.

Îndată înainte de a ajunge la Copăceni, care este un sat sărăcăcios, ajungi la un bac peste Argeș.

8 dec. București este un loc foarte spațios, dar cred că nu este prea populat, căci casele stau răsfirate unele de altele despărțite prin curți mari.

În tot orașul toate ulițele sînt podite cu scînduri groase de fag.

9 dec. După ce se întâlnește cu Rattib effendi, plenipotențiarul turc care mergea și el la Viena pentru perfectarea formalităților păcii de la Siștov, von Götze continuă : „Ieri, cîteva ore după sosirea mea, după ce m-a anunțat mihamandarul, a venit secretarul domnului ³³ să mă salute în numele acestuia și să facă temenele grecești, adică să ofere totul și să nu facă nimic.

⟨Astăzi⟩ mi-a trimis domnul o trăsură cu 6 cai, o trăsură obișnuită germană, îmbrăcată pe dinăuntru cu postav albicios, din care se găsesc, într-adevăr, vreo mie la Berlin. Patru ciohodari mergeau lângă ea . . . Am fost cam pe la orele 11 la domn . . .

Întreaga Curte, treptele, totul, erau pline de oamenii domnești și puteau să fie ca la 300-400 de inși. Domnul ³⁴ mi-a ieșit înainte pînă în mijlocul camerei, s-a așezat în colțul stîng ⟨al divanului⟩, dar fără perne mai deosebite și eu lângă el. La o mică distanță de el ședeau pe scaune doi fii ³⁵ iar secretarul, care se afla în spatele meu, stătea în picioare și făcea pe talmaciul pînă la urmă, cînd am vorbit italienește.

Mi s-a oferit, ca la un turc, cafea, dulciuri, tutun și miresme.

La ieșire, ceaușii, măcar că purtau haine bune, au început să cerșească după obiceiul lor cel rău.

Și așa, după ce am stat vreo jumătate de oră, am fost din nou acasă, în afară de faptul că acuma au mers cu mine și niște ceauși și o altă droiaie de oameni”.

După ce a avut o întrevedere cu consulul imperial Michael Merkelius și a întâmpinat dificultăți la schimbatul piaștrilor turcești în ducați, fapt care l-a nemulțumit profund și l-a indispus pentru tot restul călătoriei, militarul prusian a părăsit Bucureștii în dimineața zilei de luni 12 decembrie. A trecut pe la Văleni și Brătășanca și s-a îndreptat spre Cîmpina, unde a ajuns în după amiaza zilei de miercuri 14 decembrie.

„La Cîmpina sînt de acuma munți în toată legea — scrie von Götze într-o altă variantă a jurnalului său — și aici se află oca unde se taie sare și unde răufăcătorii sînt oșîndiți la extragerea sării. Mai înainte de Cîmpina se află trei izvoare din care țîțeiul țîșnește în cantitate apreciabilă. Cîmpina este un orașel de unde poți vedea foarte bine „muntele Sinai” ³⁶, un exemplar tipic de alpi stîncoși, foarte abrupt și acoperit cu zăpadă. Mai jos de el se află o mănăstire ³⁷, dar cu totul devastată. Aici mai sînt doar puține case. Cam la 2 ore de Cîmpina începi să sui pe munte. Treci de

zece ori Prahova și cruciș și curmeziș. Acest rîu trebuie să fie foarte repede, căci deși pe atunci era mic, și am putut să trec prin el, avea totuși o albie foarte lată, de unde puteai vedea că el putea să pricinuiască mari distrugerii. Mergi de-a lungul lui pînă la <satul> Timiș. Acest drum este unul din cele mai aveauoase, mai primejdioase și mai înfricoșătoare pe care le-am urmat vreodată . . . Mai întii atît de prăpăstios, încît este o minune cum au putut caii să meargă pînă sus. Odată sus, cotește foarte scurt, merge de-a lungul Prahovei care curge pe sub un turn foarte povirnit, din care, cînd privești în jos te cutremuri”.

Călătorul ajunge în ziua de 17 decembrie la Brașov pe la orele 7 dimineața. „Brașovul are o poziție cu totul neobișnuită” scrie, conform primei variante, von Götze. „Dintr-o parte se află lipit de piciorul muntelui, înghesuit în spinarea lui și aproape de el, iar sus este o capelă. De o parte se află cu totul retras (?) un fort. Dar pare să conștie numai din zidărie și turnuri. Însă și jos se află o cetate cu ziduri puternice și șanțuri, înainte chiar de a ajunge în oraș. Cum era noapte, și a doua zi era așa multă ceață, nu am putut observa bine”. Colonelul prusian trece apoi pe la Vulcan, „la o oră de Brașov“, „sat frumos” și pe la Codlea, „la două ore de Brașov”, pe dreapta. „Vlădeni este la trei ore de Codlea. De la Codlea la Vlădeni ³⁸ drumul devine mai muntos, un drum rău, adînc și desfundat. De la Vlădeni și Șercaia sînt patru ore <de drum>, avînd de urcat un munte îngrozitor, lung, desfundat, care nu era de trecut. Începe curînd după Vlădeni și merge pînă la Perșani ³⁹, care se află la piciorul său, cam la o oră de Șercaia . . . Vlădeni este un sat frumos . . . Perșani este un sat bun românesc. Șercaia este de asemenea un sat frumușel.

22 dec. Făgărașul este un loc pasabil, cu un castel pătrat fortificat, care are bastioane plane italienești . . . Drumul pe la Șercaia trece pe aici.

23 dec. Între Avrig și Bradu⁴⁰ care stau față în față, treci Oltul pe o plută. Rîul nu este prea lat, dar pare că se revărsă mult la viitură. De la Șercaia încolo, vezi mereu valea cea mare prin care curge Oltul. La stînga de Brașov, spre Sibiu trebuie să se afle un munte puternic de soiul alpiilor. Din cauza ceței eu nu l-am putut vedea. Doar pe seară, pe drumul de la Făgăraș spre Bradu, puteai vedea jumătatea de sus a munților cînd s-a mai luminat. Erau exclusiv munți stîncoși, în felul celor tirolezi. Bradu este un sat frumos . . . Drumul de la Făgăraș la Bradu este neted, întrucît este valea pe care curge Oltul; nu dai de nici un munte . . .

24 dec. La o jumătate de oră dincoace de Sibiu ajungi la Șelimbăr, un sat asemenea unui orașel. Sibiul este un fel de cetate, cu șanț, val și bastioane și își anexează o parte din locurile <înconjurătoare> prin ziduri. Sibiu a fost odinioară capitala. Acum, Tribunalul și Dieta au fost mutate la Cluj. Este un orașel considerabil. Hanul „Casa Împăratului” este foarte bine alcătuit. Se află acolo (= în oraș) o sală cu o galerie ⁴¹ de seama căreia nu găsești o altă la Berlin.

Drumul de la Sibiu la Mag ⁴² trece peste un munte înalt și prăpăstios care aproape că nu e de trecut. Îndată mai jos de munte se află Mag, care este la o poștă de Sibiu . . . De la Mag la Miercurea este <iarăși> cale

de o poștă. Drumul este bunîșor. Miercurea se înfățișează <ca> un târgușor plăcut ...

28 dec. Apa care începe încă înaintea de Miercurea și merge la Șebeșul sășesc se numește Secaș.

Șebeșul sășesc este de asemenea un târg. Drumul de la Miercurea într-acolo mai este suportabil.

29 dec. Orăștie este un târg cu un han bun ..., casă de poștă și ... Fabrică de bere. Drumul de la Șebeș încoace este deosebit de prost.

30 dec. Am venit la Orăștie de-a dreptul de la Vinț ... mergînd mereu peste pajiști de-a lungul Mureșului, lîngă care se află foarte aproape Vințul, și astfel spre Deva. Drumul obișnuit trece peste munți și este muntos și rău.

Vezi de departe ... castelul fortificat de la Deva, intrucît muntele este năruit. Este un castelaș seniorial ... etc. A trebuit să fie foarte întărit pe vremea sa. La picioarele sale se află târgul Deva.

1792 1 ian. De la Deva la Dobra este un munte destul de înalt și abrupt, dar de care treci în scurt timp peste un teren ieșit în afară care merge de-a lungul Mureșului, pe care altminteri trebuie să-l urmezi pînă la Dobra.

2 ian. Dobra este un târg. De la Dobra, îndată, chiar în spatele stației de poștă Cosești ⁴³, ... cu puțin înainte de a părăsi Mureșul, începe un munte foarte înalt, lung, abrupt, aproape de netrecut. Pe culmea cea mai înaltă trece hotarul Banatului. Dar chiar dacă s-a menținut aproape pe tot drumul, pe munte el era fără rost.

Acest munte te aduce în teritoriul riului Recaș, îndată ce te întorci de partea aceasta a <stației> Cotești, în stînga Mureșului, teritoriu cu mult mai frumos ca în celelalte locuri ; pe lîngă aceasta eu cred, și trebuie desigur să fie așa, că întreaga această regiune de pe stînga este mai înaltă. Trăsura cea sură a ajuns abia noaptea la orele trei la Coșava, ⁴⁴ ... șat românesc cu han bun ... care se află doar la 2 poște aproximativ de Dobra.

La un sfert de oră de partea aceasta a Coșavei începe muntele să scadă, și în deosebi mult la început, și deși curg apele pînă la Făget și la cîmpie, trebuie ca regiunea în întregul ei să fie mult mai înaltă decît valea Mureșului".

Trecînd și pe la Făget „șat românesc”, von Götze ajunge miercuri 4 ianuarie la Lugoj iar a doua zi se află la Timișoara. Colonelul prusian și suita sa părăsesc apoi Banatul sîmbătă 7 ianuarie îndreptîndu-se spre orașul maghiar Szeged prin Mokrinul sîrbesc, încheindu-și astfel călătoria prin țările române.

NOTE

¹ Misiunea lui von Götze a lăsat un bogat material informativ, alcătuit din corespondența lui cu diferiții reprezentanți diplomatici de la Viena, Varșovia, Petersburg etc., precum și un Jurnal de călătorie de la 8 aprilie 1788 pînă în mai 1792 care se află păstrat în două volume la Muzeul de Staț Széchenyi din Budapesta sub titlul de *Tagebuch einer Reise von Potsdam aus, durch Sachsen, Bayern, Steyermark, Venedig nach Constantinopel, und zurück über Bukarest, Siebenbürgen und Ungarn (mit einigen Zeichnungen) vom 8 April 1788—May 1792* sub cota : fol. german 1072. La Berlin în arhiva din Merseburg, se mai păstrează un manuscris inedit

intitulat : *Volume touchant la mission du lieutenant-colonel de Götze à Constantinople* folosit de I.W. Zinkeisen în vol. VI al lucrării sale *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (Gotha 1859) și de N. Iorga în *Acte și Fragmente*, II, București, 1896. Despre trecerea sa prin București, la 14 dec. 1791, vorbește agentul austriac Michael Merkelius (Hurmuzaki, XIX¹, p. 583). Vezi un scurt istoric al călătoriei sale și în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (ed. a II-a), vol. III, București, 1928, p. 33—35, fără însă a fi identificat cu autorul jurnalului de la Budapesta. Biografia lui von Götze la Kurt von Priesdorff, *Soldatisches Führertum*, vol. II, Hamburg, 1936, sub voce; cteva date biografice asupra sa mi-au fost procurate prin amabilitatea colegului Paul Cernovodeanu.

² Trecerea lui din Occident spre Dunăre din octombrie 1790 a fost fără opriri iar cea din dec. 1791—ian. 1792 a durat exact o lună (6 decembrie—7 ianuarie), cu un popas de două săptămâni în București. Jurnalul lui von Götze este interesant și pentru împrejurări din Turcia în legătură cu Țara Românească; a cunoscut la ambasada engleză din Constantinopol și pe pictorul Luigi Mayer care a lăsat mai multe vederi din principatul muntean (în 1794) parțial editate într-un album publicat în 1801 la Londra, altele rămânând însă, inedite pînă astăzi. (Informație de la istoricul britanic Trevor J. Hope care și-a propus publicarea lor).

³ Textul corespunde următoarelor variante din jurnal : din Banat pînă la Giurgiu în vol. II, no. 83—231, între 9—18 oct. 1790; reveniri : de la Orșova ncuă la Rusciuk, în vol. I, no. 268—269 (11—18 oct. 1790) și de la Orșova la Giurgiu, *ibidem*, no. 154—161 (12—19 oct. 1790).

⁴ Generalul conte Giovanni de Soro era comandantul cetății și orașului Timișoara (1752—1791).

⁵ Sat și com., jud. Caraș-Severin.

⁶ Iosif II (1780—1790); a condus dezastruos armata austriacă în Banat.

⁷ Slatina—Timiș, foarte aproape de Teregova, sat și com., jud. Caraș-Severin.

⁸ Adakalé

⁹ Este desenat un măgar. În a treia variantă, von Götze adaugă : „Acest măgar este supărat pe mine pentru că am restituit turcilor fortăreața unde fusese atunci numit comandant. Era atît de înăcrit de acest fapt, încît și-a manifestat necazul chiar față de oamenii mei”.

¹⁰ Greșcă pentru podul lui Traian

¹¹ Este vorba de ruinele vechii așezări romane Drobeta.

¹² Sat neidentificat

¹³ Iablanița, sat, com. Pădina, jud. Mehedinți. A nu se confunda cu satul omonim din Banat, jud. Caraș-Severin.

¹⁴ În drum spre Craiova, neidentificat.

¹⁵ Sat neidentificat, poate Pădina. În varianta a doua, von Götze povestește că joi 14 oct. „după amiază pe la ora unu, am pornit în sfîrșit pînă la Iablanița. Dar trăsura a doua avea caii atît de păcătoși, încît a doua zi dimineața se mai aflau la jumătatea drumului de la Benchova la Iablanița, la al doilea urcuș înalt. Dă aceea m-am înțeles cu Schmid și Liehrs (însoțitorii lui von Götze = n.n.) și am lăsat amîndouă trásurile în urmă și am pornit spre Craiova”.

¹⁶ Ioan Buzescu a fost clucer între 1790—1804 și a murit în 1805 la Slatina. A fost urmărit în timpul domniei lui Mavrogheni pentru o sumă de 3 000 taleri, datorată unui Derviş aga.

¹⁷ „Potedschin” probabil scriere greșită în loc de Plăviceni, sat, com. Scărișoara, jud. Olt.

¹⁸ Sat neidentificat.

¹⁹ Sat, com. Cringeni, jud. Teleorman.

²⁰ „Plowidschen” De sigur același cu satul mănăstiresc de la n. 17.

²¹ În varianta a doua von Götze precizează că duminică 17 oct. „înainte de a trece riul, s-a făcut ora 9^{1/2}. M-a mai convins căpitanul de arnăuți că trebuie să urmez alt drum, așa încît azi am umblat toată ziua, iar la 1 noaptea eram mai aproape de Slatina decît fusese la stația precedentă. Am sosit abia la ora 4 din noapte la Piatra”.

²² Sat și com., jud. Teleorman

²³ Lacul Suhaia.

²⁴ Pînă a ajunge aici, von Götze arăta în varianta a doua, că la Piatra „luni 18 oct. tocmai cînd am vrut să mă sui în brișcă, a venit un om trimis de personalul meu să anunțe că pe drum, după Dorobanțu, s-a rupt din nou o roată. Aceasta este a patra roată ce se rupe la trăsura luată acum. Eu, așadar, nu mi-am folosit niciodată în întregime bagajele și am mers pînă la Pietroșani”.

²⁵ Evenimentele povestite s-au petrecut în vara ce trecuse, în iunie 1790.

²⁶ În vol. I al jurnalului lui von Götze, no. 270—274 (19 oct. 1790)

²⁷ Sultanul Selim al III-lea (8 apr. 179—29 mai 1807).

²⁸ Bela, lângă Vidin, la sud de Dunăre.

²⁹ Înainte de 2 octombrie 1790.

³⁰ Au fost uciși împreună la 13 februarie 1791 de către Iusuf pașa, care a redevenit mare vizir (27 febr. 1791—4 mai 1792).

³¹ Însemnările se prezintă din nou în câteva variante : de la Giurgiu la Szegéd, vol. I fără no. (6 dec. 1791—7 ian. 1792) ; de la Giurgiu la Mocrin, vol. II, no. 908—989 (7 dec. 1791—4 ian. 1792) ; de la Giurgiu la Sinaia, vol. II no. 889—899 (fără repere cronologice).

³² Înălțată de Șerban vodă Cantacuzino.

³³ Panaiotis Kodrikas.

³⁴ Mihai Suțu, domn al Țării Românești (mart. 1791—ian. 1793).

³⁵ Beizadelele Grigore (1771—1836) și Alexandru (c. 1781—1808), mai tirziu mare dragoman al Porții (1802—1808).

³⁶ Confuzie între numele munților Bucegi și cel al mănăstirii Sihaiia.

³⁷ Ctitorie a marelui spătar Mihai Cantacuzino, închinată Muntelui Sinai din peninsula omonimă, între Egipt și Palestina.

³⁸ Sat, com. Dîmbovița, jud. Brașov.

³⁹ Sat, com. Șinca, jud. Brașov.

⁴⁰ Sat, com. Avrig, jud. Sibiu.

⁴¹ Cunoscuta pinacotecă a baronului Samuel von Brukenthal.

⁴² Sat, com. Săliște, jud. Sibiu.

⁴³ Sat, com. Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara.

⁴⁴ Sat, com. Curtea, jud. Timiș.

LA MISSION SECRÈTE D'UN COLONEL PRUSSIEN À LA PORTE OTTOMANE ET SON VOYAGE À TRAVERS LES PAYS ROUMAINS (1790—1792)

Résumé

L'auteur du présent article présente des données biographiques sommaires sur le colonel prussien Karl Ludwig von Götze (1734—1806) aide de camp du roi Friedrich-Wilhelm II, envoyé dans une mission confidentielle à la Porte Ottomane pour médier en secret la paix entre les Ottomans et leurs adversaires coalisés austro-russes pendant la guerre de 1787—1791. Lors de cette mission, l'émissaire prussien a passé par le Banat et la Valachie en chemin vers le camp du grand vizir, Ioussouf pacha, en octobre 1790 et de nouveau par la Valachie, le Banat et la Transylvanie, lors de son voyage de retour après la conclusion de la paix de Șiștov (24 juillet 1791), à l'hiver 1791—1792 (6 décembre — 7 janvier). Ses impressions de voyage sont parsemées dans son journal — jusqu'à présent inédit et conservé aux archives de la bibliothèque Széchényi de Budapest — narrant les circonstances de sa mission dans l'Empire ottoman, à commencer par le 8 avril 1788. Les notes de voyage de K.L. von Götze, bien qu'assez intéressantes, sont assez sombres et âcres à l'adresse de ses compagnons, subalternes trop commodes qui ne partagent pas ses ennuis ; il trouve les routes mauvaises sa voiture en ayant souvent à souffrir, il relève, sans compassion, la misère qui l'entoure ; des femmes pieds — nus

en plein hiver, des chaumines au lieu de maisons, des auberges misérables à de très rares exceptions ; ainsi, il traverse le Banat et la Valachie dévastées par la guerre ; seulement en Transylvanie, dans son voyage de retour, il se plaît un peu plus.

Le voyageur prussien décrit des villes, cités, forteresses et localités qu'il a vu ; il relève les formes variées de relief et consigne avec pédanterie les phénomènes météorologiques. Il est assez peu impressionné par la cour du voïvode Michel Soutzo de Bucarest et se plaint du secrétaire princier Panaiotis Kodrikas, qui ne l'a pas aidé au change de l'argent à un cours plus favorable. Inégales comme valeur et rédigées en deux ou même trois variantes, les notes de voyage de K.L. von Götze révèlent certains aspects notamment du Banat et de Valachie au cours de la guerre austro-russo-turque de 1787—1791 et après la conclusion de la paix de Şiştov.

„MOLDOVA LA 1787” IN VIZIUNEA CONTELUI D’HAUTERIVE¹

N. MUNTEANU-BIRFATA

În decursul vremurilor unii călători, clerici și cărturari străini, care au vizitat țările române, au cercetat și consemnat aspecte din viața românilor.

Unii călători au consemnat evenimente și isprăvi ostășești luând parte la diferite lupte împotriva turcilor, tătarilor sau polonezilor și au povestit cu talent desfășurarea luptelor, laudând vitejia românilor; alții, impresionăți de frumusețea plaiurilor și munților noștri, au descris în mod pitoresc țările cu obiceiurile și datinile poporului sau au făcut aprecieri asupra viclii de la curte, a domnitorilor, a boierilor și asupra evenimentelor, furnizând date istorice și folclorice, care au servit scriitorilor noștri Alecsandri, Sadoveanu, Hașdeu ș.a.

Cercetînd cele 7 volume apărute sub îngrijirea Mariei Holban², am desprins cîteva figuri reprezentative pentru trecutul Moldovei din secolul XV—XVII, pe care le citez: Ghilbert de Lannoÿ³ trecînd prin Moldova pe la 1421, scrie *Călătorie în Moldova* analizată de N. Iorga⁴.

Iohannes Sommer⁵, cancelar al lui Despot Vodă, scrie: *Viața lui Despot Vodă* care l-a inspirat pe Alecsandri⁶. Cornelio Magni di Parma⁷ zugrăvește aspecte din viață de epoca domniei lui Duca Vodă, folosite de M. Sadoveanu în *Zodia Cancerului*⁸.

În secolul al XVII-lea găsim două figuri proeminente: arhimandritul Paul de Alep⁹ și musulmanul Evlia Celebi¹⁰, ale căror opere deosebit de interesante au făcut obiectul cercetărilor multor istorici români și străini, prezentînd o deosebită importanță istorică și documentară.

Printre străinii care au scris despre Moldova în secolul al XVIII-lea, un rol important îl are francezul Conte D’Hauterive. Maurice Blanc Lanautte, conte D’Hauterive s-a născut la Aspres-les-Carps în Dauphiné la 14 aprilie 1754, dintr-o familie nobilă. Și-a făcut studiile la Oratoriani, unde fiind apreciat, devine profesor fără a face parte din acest ordin călugăresc. În 1784 contele Choiseul — Gouffier, numit ambasador la Constantinopol de către regele Franței Ludovic al XVI-lea, îl ia pe contele D’Hauterive ca atașat de legație. În 1775, D’Hauterive e numit secretar al viitorului domn al Moldovei, Alex. Mavrocordat Firariul, cu asentimentul Porții și al regelui Franței, interesat în menținerea unei politici de prietenie cu domnul Moldovei. În februarie 1775, contele D’Hauterive, împreună cu domnul și alaiul domnesc, părăsesc Constantinopolul îndreptîndu-se spre Moldova. Călătoria de la Constantinopol la Iași, a fost consemnată de contele D’Hauterive într-un *Jurnal de călătorie*¹¹ pe care l-a publicat filoromânul A. Ubcini împreună cu o altă lucrare a lui D’Hauterive despre: *Moldova în 1785*¹².

Aceste două scrieri nu au fost traduse în românește pînă în prezent, dar sînt publicate în limba franceză în volum, împreună cu *Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, prezentat de conțel lui Alex. Vodă Ipsilante în 1877. Memoriul asupra Moldovei a fost publicat în belinque de Academia Română în 1902.

După moartea contelui D'Hauterive, aceste scrieri au rămas în manuscris nepotului său conte D'Hauterive, ofițer în armata franceză, care, apreciind importanța lor pentru români, le-a dăruit regelui Carol I. Acesta le-a prezentat Academiei spre publicare în 1900 și au apărut în volum în 1902¹³.

Memoriul asupra Moldovei a fost întocmit de contele D'Hauterive în perioada cînd a fost secretar al lui Alex. Mavrocordat, din februarie 1785 pînă în decembrie 1786, cînd Mavrocordat a fost mazilit. După fuga lui Mavrocordat, contele mai rămîne în Moldova și la sosirea noului domn, Alex. Ipsilanti, îi înmînează acest Memoriu, după care se reîntoarce în Franța.

Contele D'Hauterive îndeplinește funcții însemnate; astfel, în 1792 e numit consul la New York. Revenit în țară, sub conducerea lui Talleyrand, lucrează la Ministerul relațiilor externe ocupînd un post important. Este secretar particular al lui Napoleon I în timpul Consulatului, iar în 1807 e director al Arhivelor Naționale, continuînd a fi redactor al actelor diplomatice externe ale împăratului. Peste 200 de memorii se păstrează în arhivele franceze scrise de D'Hauterive asupra multor probleme politice și de drept internațional. De asemenea a lăsat 62 tratate politice și comerciale. Moare în 1830 după o carieră strălucită și o bogată activitate. Scrierile lui au fost cercetate de mulți oameni de știință ca : Artand de Montor, P. de Pradines, A. Ubicini, iar la noi e citat de Hurmuzachi în *Documentele sale*.

Studiile serioase făcute de D'Hauterive la Oratorian, cunoașterea limbilor : latină, italiană, spaniolă și engleză, care i-au deschis un orizont larg de cercetare, dublate de o inteligență vie și pătrunzătoare, pasiunea de cercetător, au făcut din contele D'Hauterive un erudit și un diplomat abil, dovadă opera sa și funcțiile pe care le-a îndeplinit. Contele D'Hauterive a trăit într-o epocă de nesiguranță și mari frămîntări sociale, cînd popoarele, sătule de asuprire, încearcă să-și cîștige drepturile prin luptă. În Franța, nemulțumirile au culminat cu revoluția din 1789. Austria și Rusia, erau îngrijorate de creșterea puterii turcești, care pregătea răzviul împotriva lor din 1787—1792. La noi, Horia, Cloșca și Crișan ridicau poporul la luptă. Horia și Cloșca sînt prinși și executați la Alba Iulia, tocmai cînd contele sosea în Moldova. Deci, el cunoaște Țările Române în împrejurări grele, o epocă de tristă amintire a domniilor fanariote¹⁴.

În *Jurnalul de călătorie*, D'Hauterive zugrăvește cu talent și humor peripețiile celor 28 de zile ale călătoriei de la Constantinopol la Iași. Interesat de tot ceea ce vedea, nota zilnic observațiile și reflecțiile asupra oamenilor și lucrurilor, trecîndu-le seara în jurnalul său. Plecînd de la Pera, contele crede că va călători prin Europa orientală ca în Franța, dar iluziile i se spulberă curînd. Alaiul domnesc, format din 300 persoane, 100 căruțe și 400 cai, mergea avînd în frunte tuiurile (cozile de cai) și drapelele turcești cu muzica interpretînd arii naționale, distincție acordată donito-

rilor. Contele descrie realist drumurile defundate, peisajele monotone lipsite de vegetație, satele pline de noroaie, cocioabele și sărăcia lunei din aceste ținuturi turcești. Localitățile prin care trece : Kinecli, Ciorlu, Burgas și Kirklisse erau rău construite și prost pavate, cu case mici insalubre, cu puține clădiri locuibile și bazare zgomotoase. E uimit de felul înapoiat în care se mîncea, cu degetele din aceeași farfurie, n-aveau mese, nici scaune, nici sticle, vinul înghițindu-se cu drojdia ca și cafeaua.

Ajungînd în primul sat bulgăresc e impresionat de aspectul mizerabil, casele de lut fără ferestre, cu o vatră într-un colț care lumina puțin casa. Aci locuiau oamenii împreună cu animalele lor. Satul era proprietatea primului scutier al stăpînului, care exploata fără milă populația. Cînd bieții oameni fugeau, erau urmăriți și aduși cu focuri de armă și lovituri de baston. Locuitorii satelor erau în zdrențe, murdari, plini de paraziți și bolnavi, fiind un spectacol deprimant de mizerie și viață primitivă. Călătorînd prin Bulgaria, contele remarcă frumusețea peisajelor, a cîmpiilor și dealurilor, care ar fi putut fi cultivate și valorificate de un popor liber și civilizată. Ajuși la Silistra unde trebuiau să treacă Dunărea e îngrozit de ravagiile ciumei. Silistra era înconjurată de șanțuri cu muribunzi și cimitire. Vederea Dunării, pe care contele îl socotește „cel mai frumos fluviu al Europei cu valuri care seamănă cu Dardanelele în furtună”¹⁵, îl distrage de la înfricoșătoarea priveliște silistreană. Dunărea trecută, ajung la Valahia, unde nu zărește nici un om, nici o locuință, ținutul mărginaș al Dunării fiind deșert. Populația îngrozită de dominația fanariotă se retrăsese, se ascunsese iar mulți locuitori emigraseră. Pe măsură ce se depărtau de Dunăre, Valahia devenea mai frumoasă și populată. Se vedeau : herghelii de cai ca cei de la Auvergne, cirezi de boi, oi grase, capre, pe cîmpiile mănoase. Apar căsuțe ca niște stupi asemănătoare cu cele din Sologne, care adăpostesc familii numeroase. În jurul caselor roiesc : găini, giște, rațe. Pîinea e bună, făcută în cuptor, incomparabilă cu cea din Bulgaria, ca și mămăliga, pe care contele o apreciază. Oamenii sînt bine îmbrăcați. Casele sînt încălzite de o vatră mare și au o cameră pentru oaspeți prevăzută cu rogojini pe jos, cu saltele, pleduri și perine. Dar sînt pline de purici și contele după două nopți de nesomn, pe un frig mare, ajunge la Grădiștea, pe malul Buzăului, apoi la Martinești, sat frumos, unde petrec o seară minunată la hanul unde sînt găzduiți și asistă la o nuntă valahă. Contele, sensibil la frumos, zugrăvește chipul hanțiței, cu ochi albaștri plini de dulceață, îmbrăcată simplu dar cu gust. În privința nunții, el consemnă că și cei mai săraci părinți dau zestre mireșii : 2 vaci, 2 rochii, una de lina pentru casă și alta de sîrbătoare lucrată cu mătase, 4 cămăși și o oglindă, puse în lada de zestre. Mirele îi dăruiește o batistă și o pereche de pantofi, socrul cai și căruța, iar boierul, pe moșia căruia trăiesc, le dă o bucată de pămînt s-o cultive, în schimbul uor zile de clacă pe moșia lui. Acest obicei a fost stabilit de Constantin Mavrocordat și desființat prin lege rurală din 1864.

Continuînd călătoria, ajung la Focșani, granița dintre Valahia și Moldova. Contele remarcă cu justete : „dacă ar fi vreo deosebire între locuitorii celor două provincii, aș fi observat-o, traversînd acest oraș de două ori limitrof, că în afara punctelor prin care două state se ating, se aseamănă perfect : aceleași vicisitudini, aceleași nenorociri, aceeași istorie, au adus pe valahi și moldoveni la uniformitatea fizică și morală cea mai desăvir-

șită”¹⁶. Cu spiritul său pătrunzător de observație, relevă anomalia acestei granițe care desparte același popor obidit.

Ispravnicul din Focșani, om simpatic și darnic, i-a ospătat cu piine albă și friptură de găini grase, ceea ce nu li se mai întâmplase și de care contele e surprins dar recunoscător. Ispravnicul din Tecuci însă, deși administrator a trei orașe, bogat și încrezut, i-a primit cu indiferență și nu le-a acordat atenția cuvenită, trimițându-le resturile unei cine rele.

În drumul său, admiră frumusețea peisajului, pe care îl descrie cu căldură, câmpiile mănoase, pădurile, riurile repezi, turmele de vite și oamenii inuncitori, cu căsuțe simple dar cu ferestre și își exprimă regretul că din bogăția acestui pământ excelent, sultanii și vizirii își umplu pungile, în loc să profite poporul băștinaș.

La Vaslui, e găzduit într-o căsuță curată, cu masă și scaune unde poți mânca. Acolo, lucra la război, o tinără de 18 ani de o rară frumusețe, pe care contele o asemăna cu madonele lui Correggio. Entuziasmat, el spune că nici ducesele franceze care brodau, n-aveau o mină mai frumoasă și mișcări mai nobile. La plecare, îi dăruiește o monedă, pe care fața o primește cu sfială sărutându-i mina iar contele va păstra în minte imaginea suavă a tinerei moldovence.

În drum spre Iași, poposesc la un han sărăcăcios în pădure. A doua zi, admirând arborii seculari, din care o parte timpul și vântul i-au doborât, gîndește cum i-ar fi folosit olandezii sau englezii. Dar aici sînt turcii, care exploatează și distrug fără milă. Cu aceste reflecții, sosește la Iași, luînd sfîrșit jurnalului său de călătorie.

Din analiza acestui *Jurnal de călătorie*, apare preșent talentul de povestitor al contelui D'Hauterive, zugrăvirea veridică a locuitorilor și oamenilor, pitorescul descrierilor de natură și al portretelor, atmosfera vremii, sensibilitatea și umanitatea sa, reflecțiile juste asupra situațiilor întîlnite, subtila ironie și viziunea largă asupra vieții, neîncătușată de concepții învechite. Ei subliniază diferența nivelului de viață dintre Bulgaria, care era pașalic turcesc și țările române, care erau numai tributare turcilor. Apare evidentă simpatia față de români și ura împotriva turcilor hrăpăreți.

Consider acest *Jurnal de călătorie* deosebit de important pentru cunoașterea trecutului nostru.

„*Memoriul asupra vechei și actualei stări a Moldovei*” cuprinde 6 capitole și încă 2 ca supliment. În primul capitol, intitulat¹⁷ *Încercare asupra istoriei*” contele D'Hauterive, vorbește despre menirea istoriei, care nu e făcută să desfete curiozitatea oamenilor cu povestirea unor întîmplări ci „păstrează amintirea moravurilor neamurilor și le lămurește schimbările norocite sau nenorocite pe care cursul întîmplărilor le-a produs în firea lor”.

Adresîndu-se domnitorului spune¹⁸: „Socotind, Măria-ta, istoria din acest punct de vedere, mi-am zis că, dacă aș fi din neamul peste care ai să domnești, m-aș face pentru Măria-ta, scriitorul istoriei acestui neam și m-ași sili, înainte de toate, a-l înălța în ochii Măriei-tale, pentru a răspunde încercărilor birfitoare care caută să-l înjosească, ca și cînd n-ar fi vrednic sau demn de a primi binefacerile unei cîrmuiri fericite. Aș vrea îndrăzneala să spun lumii că, dintre toate popoarele care ne înconjoară și care se laudă cu o veche istorie, eu și țara mea, România, am acei ce păstrăm în obiceiuri

și în legi mai multă asemănare cu ale întemeietorilor”. Iar mai departe spune ¹⁹ : „noi sîntem singurii a căror robire a rămas nehotărită, a căror stricăciune nu este îndeplinită ; sîntem singurii, cărora le mai rămîne nădejdea de viitor, sîntem singurii care, fără să facem parte întregitoare dintr-o împărăție mare, mai păstrăm, în schimbul unui haraci, numele nostru și așezămintele cetățenești : sîntem singurii care n-am pierdut mijloacele de a domoli puterea celor care domnesc peste noi : în sfîrșit, sîntem singurii care păstrăm legile și limba celui dintîi popor al lumii, ca titulari ale unei orînduiri ce dovedesc cea mai aleasă obîrșie, citeva din obiceiurile lor ca niște tradițiuni ale neamului și citeva dovezi scumpe și neșterse de simplitate a celor vechi români, care au stăpînit întreaga lume și a sciților, care n-au fost stăpîniți de nimeni”. Din acest citat, în care contele se identifică cu poporul român se vede prețuirea ce o acordă românilor, de viță nobilă și dragostea pentru poporul nostru.

Documentat din istoricii timpului, printre care Nicetas și Cantemir, el face o prezentare a primelor popoare care au locuit aceste ținuturi, vorbește despre sciți” ²⁰ cei mai dreپți dintre oameni și cei mai temuți, care au fost trunchiul atîtor popoare”, despre urmașii lor, vitejii daci, care locuiau în Moldova și Valahia și care au fost cucerіți de Traian (101—106) și colonizați. Evocă apoi, perioada de pustiire și de jaf datorită popoarelor migratoare. Arată cum s-a întemeiat Moldova în sec. al XIV-lea, de către Dragoș, fiul domnitorului Transilvaniei, care venind la vînătoare admiră frumusețea locuirilor și se stabilește aci. Citează pe voievozii care urmează lui Dragoș și ajungînd la Ștefan cel Mare, îi face un admirabil portret ²¹ : Ștefan vodă fu unul din oamenii cei mai mari ai veacului său și cel mai mare domn pe care l-a avut Moldova. El e singurul care, de la înființarea țării sale a știut să o țină într-o neatîrnare desăvirșită” ²². Arată că și-a lărgit hotarele, le-a întărit împotriva lăcomiei vecinilor și „a știut să domnească cu înțelepciune, el stăpîni poftele vecinilor săi și neliniștea supușilor săi : el izbuti ca țara să se bucure de dulceata unei păci îndelungate”. Admiră politica externă clarvăzătoare a voevodului, care dîndu-și seama că urmașii nû vor reuși să mențină neatîrnarea țării, îl sfătuiește pe fiul său, să închine țara turcilor. Însăși alegerea împărăției căreia să i se închine, fu o dovadă de mare înțelepciune, căci și-a ales un ocrotitor împotriva lăcomiei vecinilor . „Poporul moldovean a înțeles gîndurile lui Ștefan și îi păstrează neștirbită recunoștință pentru binefacerile sale. Ștefan este eroul istoriei acestei țări și povestirea faptelor lui face și azi farmecul păstorilor și bucuria petrecerilor și a sărbătorilor” ²³.

În ceea ce privește Cantemir, deși îl socotește „un domnitor plin de însușiri”, dezaprobă alianța lui cu Rusia care a făcut pe turci să-și piardă încrederea în toți creștinii din împărăția lor și să-i persecute, iar pe români să-i pedepsească, trimițîndu-le pe domnii fanarioți (1711—1821).

În „*La Moldavie en 1785*” ²⁴, referindu-se la fanarioți arată ce ușor poți deveni nobil la Chios și face genealogia familiilor fanariote Mavrocordat și Ghika. Fanarul era plin de ambițioși și de negustori îmbogățiți, care îi finanțau pe primii ca să cumpere tronurile țărilor române sau să devină dragomani la Poartă. Ajunși în asemenea situații, aceștia furau, exploatau, ucideau chiar ca să-și plătească datoriile și să se îmbogățească. Domnii fanarioți domneau puțin, erau schimbați des, fiind trimiși cînd în Moldova cînd în Valahia devenind o sursă de îmbogățire pentru turci.

Contele critică cu asprime domniile fanariote, goana după bani, lipsa de cinste, de scrupule, de dreptate, de omenie și exploatarea sîngeroasă a poporului.

Vorbînd despre „Popor”, în cap. al II-lea, contele spune că nu este o amestecătură de neamuri, el e unitar. „Limba italienească, cea spaniolă nu sînt mai latinești decît graiul moldovenilor. Recunoaștem încă la dinsul înălțimea și constituția robustă a soldaților romani și cine a văzut chipurile învingătorilor dacilor sculptate pe Columna lui Traian, nu fără plăcere le regălesc în Moldova în fizionomia urmașilor lor”.

Autorul arată că orînduirea feudală s-a impus de la început, lipsind poporul de pămînt. Moldovenii plătesc cu munca lor folosirea pămîntului boierilor, nu se plîng de acesta, dar se revoltă cînd li se cere în plus, nesocotindu-le legea stabilită. Cînd se simt nedreptățiți, au curajul să înfrunte pe boieri și chiar să-i pîrască lui Vodă.

Autorul admiră firea moldovenilor, curajul, înțelepciunea și dragostea față de libertatea, moștenită de la romani și mărturisește că i-a plăcut să constate aceasta la o așa mare depărtare de Roma. Continuă a face portretul moldovenilor, care nu sînt nici leneși, nici șireți cum îi acuză unii, dar sînt abrutizați de robie și sărăcie. Au o răbdare fără margini la suferință și sînt veseli în sărăcia lor. Sînt cuviincioși, îndatoritori și foarte ospitalieri. Cînd intervin neînțelegeri între sate nu apelează la judecători și cu înțelepciune se înțeleg între ei. Cu ocazia sărbătorilor petrec și joacă frumoase dansuri, păstrînd cu sfințenie tradițiile strămoșilor lor. Remarcînd împușinarea locuitorilor Moldoveni, contele consideră că aceasta se datorează :

a) Măririi birurilor asupra unui popor sărac, silit să muncească peste puterile lui.

b) Bunătatea unor domnitori, care promovînd la curte boieri hrăpăreți, au încurajat o mai mare exploatare.

c) Alți domnitori au schimbat prea des dregătorii, care știind că nu stau mult în aceste slujbe, erau grăbiți să se îmbogățească.

d) Nestatornicia legilor, căci fiecare domn, cărmuia după bunul său plac. Astfel, satele s-au populat ori depopulat în raport cu variația favorurilor date de domn.

Căutînd să evite situațiile expuse, îl atenționează pe Vodă că ar putea să preîntîmpine depopularea țării. Pentru apărarea granițelor, contele sugerează domnului să facă ostași din țărani fugiți la hotare, care sînt falnici și vitezi și nici de cum să desființeze miliția cum se făcuse în Valahia. Vorbește despre țiganii robi, care erau goi, flămînzi și rătăcitori. Decăderea, înjosirea robiei și sărăcia au făcut pe unii să devină hoți și ucigași. Cu vederile sale înaintate, contele propune lui vodă dezrobirea țiganilor, care însă să nu se facă deodată, ci după ce aceștia au fost pregătiți pentru a primi și a aprecia o astfel de lege : propunere justă și înțeleaptă.

Dosebit de interesant e capit. III „Despre neguțători”, care dovedește o profundă gîndire de cercetător, prin analiza comerțului și industriei și prin propunerile pe care le face domnului pentru dezvoltarea lor. Contele spune : „Orice țară, care năzuiește să-și mărească consumul, fără să-și fi pregătit dinainte mijloacele de a-și mări producție în aceeași măsură, sporește mereu pagubele sale și merge repede spre decădere”²⁸.

Deci, orice cîrmuire înțeleaptă trebuie să fie încredințată că produsele țării depășesc consumul și să aibă grijă să mărească aceste produse dacă vrea să dezvolte comerțul. Contele afirmă că bogăția țării e pămîntul, admirabil pentru agricultură și creșterea vitelor, care sînt din abundență. Codrii adăpostesc cerbi, căprioare, vulpi, ale căror piei prelucrate ar fi bune pentru export. Străinii negustori vin și se îmbogățesc prelucrînd materiile prime. De aceea, el spune că i-ar plăcea ca un olandez să-i învețe pe moldoveni cum se lucrează postavurile, un saxon cum să țese pinze subțiri din in, un venețian cum să albească ceara iar un milanez cum să pregătească brînză, care ar fi tot așa de bună ca cea din Italia. De asemeni, lemnul variat din codrii întinși, prelucrat și comercializat, ar aduce mari beneficii țării. Vorbește apoi despre minerale și metale : sare, silistră, cărbuni, fier etc., care ar constitui o mare bogăție dacă n-ar fi exploatare de străini. Contele constată lipsa de interes a cîrmuitorilor, care lasă asemenea bogății neexploatare sau pe mîna străinilor. Ideea valorificării materiilor prime printr-o bună prelucrare este uimitoare pentru acea epocă, ea fiind valabilă și azi. Pentru binele țării, el sugerează lui vodă că momentul e potrivit pentru facerea unor legi care să oprească cheltuielile și luxul boierilor, încurajînd producția internă și exportul, care ar îmbogăți poporul. El încheie, spunînd că boierii ar fi bine să șadă în divan pe snopi de grîu, avînd în față stema țării cu bourul, după cum membrii parlamentului englez stau pe balotul de lînă, ca să le amintească mereu cîrmuitorilor care e bogăția țării și a comerțului lor.

În capit. al IV-lea „*Despre preoțime*” el arată : „Preoții din Moldova nu sînt nici leneși, nici bogați, nici semeți. Ei nu trăiesc din slujba bisericească și trebuie să recunoaștem că au toată vrednicia și toată smerenia sărăciei”²⁷. Ei fac slujbele bisericești cu osîrdie și fără gînd de cîștig, îngrijesc ca biserica lor să aibă toate cele necesare slujbei. Plătesc o dare episcopului în parohia în care își îndeplinesc slujba și ca cetățeni sînt întotdeauna un exemplu de răbdare și muncă. „Sînt cei mai buni părinți, cei mai buni soți, cei mai buni săteni ai țînutului, nu supără pe ispravnici cu pîrile sau cu nemulțumirile lor”²⁸. Ei sînt iubiți și respectați de popor. Contele socotește însă că numărul preoților în Moldova e prea mare în raport cu populația. Aceasta datorîndu-se faptului că nu li se cere prea multă carte. Ceea ce îl revoltă pe conte este situația minăstirilor închinare : „Călugării străini din aceste minăstiri, obișnuiți cu șerbia din alte țări, au adus în Moldova despotismul”²⁹. Ei socotesc minăstirea ca o cucerire, asupresc pe cei pe care îi cîrmuiesc, înșeală pe epitropi și strîng averi pe care le duc în afară, păgubind țara. Aceștia nu folosesc țării nici prin munca lor, nici prin virtute. Unii preoți greci, lipsiți de scrupule, sînt gata oricînd să ațîțe vrajba în popor și chiar puterile străine. Au pretenții la episcopat și odată ajunși, strîng averi considerabile. Contele îi consideră periculoși și un exemplu rău pentru ceilalți preoți. De aceea, el propune lui vodă înlocuirea egumenilor străini cu egumeni moldoveni, măsură dreaptă și înțeleaptă, că măcar din biserică să fie alungați străinii hrăpăreți și să rămînă preoții băștinași, iubitori de țară și de credință lor.

În ultimele capitole, al V-a și al VI-lea vorbind despre cîrmuire, domn și boier. Contele cu spiritul său iluminist, analizează piramida socială a Moldovei. Ei observă că în feudalitatea moldovenească, din cele două pături constitutive, boierii stăpînesc pămîntul supușilor iar domnul dis-

pune de persoana lor. Fiecare din aceste puteri năzuiește să-și sporească influența și amenință drepturile poporului. Boierii de la curte, ispravnicii și lingușitorii tronului, folosesc toate mijloacele pentru mărirea dărilor necesare întreținerii curții, plata datorilor țării și a domnului, lefurile slujbașilor și pentru haraciul Porții : și toate acestea spune contele cu durere : „sînt făcute din mijloacele unei țări bintuite șase veacuri de războaie, de cotropire, de barbarie, de tirani.”³⁰ El consideră că misiunea unui domn în Moldova e grea, de aceea domnul trebuie să aibă un caracter ferm, să nu se lasă influențat nici de boieri, nici de lingușitorii avizi de ranguri, nici de amestecul din afară și să cîrmuiască cu înțelepciune și spirit de dreptate, să respecte legile țării, iubind poporul său.

În privința boierilor găsește că boierii moldoveni sînt mai bogați decît cei din Valahia, cu un caracter solid, țin la vechile obiceiuri, păstrează vituțile strămoșilor și nu acceptă civilizația și luxul europeanesc. Boierilor moldoveni le place viața tihnită de la țară și traiul îmbelsugat, scutirea de dări și faptul că sînt stăpîni absoluți pe moșiile lor de unde își scot bogăția. Unii boieri însă, atrași de viața și luxul străinilor de la curte, părăsesc provincia și vin la Iași unde-și cumpără slujbele, acest fapt devenind un negoț al domnitorilor slabi. Pentru cumpărarea slujbelor și cheltuielilor mari necesare luxului de la curtea fanarioților, aceștia storc mai mult de la țărani de pe moșiile lor, care exasperați fug în alte părți sau chiar peste graniță, lăsîndu-se pămîntul nelucrat.

Contele critică atitudinea aceasta și speră ca unii dintre boieri, își vor da seama de greșala ce fac și se vor întoarce la țară, alături de țărani muncitori, din truda cărora trăiesc. El sfătuiește pe vodă să se sprijine pe boierii bătrîni, care nu știu grecește și n-au fost atrași de noile obiceiuri, dar care cunosc bine tradițiile, sînt o cheazăsie prin dragostea lor de țară și care vor putea să-i dea sfaturi înțelepte pentru cîrmuirea țării.

Cît despre boierii greci, contele vorbește cu dispreț, găsindu-i : proști, îngînfați, falși, intriganți, avizi de avere și de parvenire. Ei umblau în trăsuri elegant îmbrăcați, iar boierii de rangul doi călări. Erau în stare să lovească cu biciul poporul de pe stradă dacă nu se prosterna la trecerea lor. Ceea ce făcea pe bieții oameni timorați îndată ce zăreau o trăsuiă sau un călăuș, să-și întoarcă căruța sau boii de la car și chiar să-i arunce în șanț pentru a le face loc de trecere, atît de mare era asuprirea și disprețul față de popor³¹.

Prezentînd acest „Memoriu” lui Alexandru Ipsilanti, contele D’Hauterive mărturiseste că acesta este rodul observațiilor făcute timp de doi ani asupra „oamenilor ce-i sînt dragi și pe care îi cinstește”³², afirmă că i-a plăcut întotdeauna adevărul și a avut curajul să-l spună, dorind să lucreze pentru fericirea oamenilor. Speră ca vodă nu va interpreta greșit această îndrăzneală, în clipa cînd el a încetat să mai dețină o funcție importantă la curte și va ține cont de bunele intenții și sfaturi spre fericirea unui popor care merită toată bunăvoința și atenția.

Acest „Memoriu” mai conține un supliment compus din două capitole : în primul, contele prezintă avantajele și dezavantajele pe care le-ar avea o putere străină în cazul că ar cuceri Moldova. Cu această ocazie, constatăm concepția sa progresistă, că statele multinaționale nu pot avea durabilitate ; căci popoarele subjgate și asuprite se vor ridica cu timpul

și-și vor câștiga independența prin luptă, așa cum s-a întâmplat cu imperiile din antichitate.

Capitolul al II-lea socot că este cel mai important deoarece autorul face un studiu documentat asupra limbii moldovene, capitol pe care l-a publicat De la Raquette ³³. Autorul constată : „Moldovenii au păstrat doveziile descendenței lor și trăsăturile cele mai de preț, care fără îndoială, sînt acelea ce se găsesc în simplitatea obiceiurilor lor, în îmbrăcămintea lor, în fizionomia lor, dar numai în sinul poporului trebuie căutate aceste rămășițe, care se șterg mereu în clasele ridicale, cu atît mai mult, cu cît legăturile cu străinătatea se înmulțesc” ³⁴.

Contele critică influența nefastă a străinilor și arată că în vremea închinării către Iași, boierii se îmbrăceau ca leșii, acum supuși puterii turcești, folosesc îmbrăcămintea acestora, care dacă e potrivită cu viața de lux și climatul Turciei, pentru moldoveni e dăunătoare, îi face inactivi și devin leneși și comozi, alterîndu-le chiar caracterul ³⁵. Influența străină a înrîurit și obiceiurile și frumoasele tradiții, de aceea contele este îngrijorat și arată cauzele care duc la desnaționalizarea unui popor. Acestea sînt : schimbarea părerilor, a obiceiurilor, a limbii, a moravurilor și a legilor.

Contele socotește că Moldova a ajuns la sfîrșitul celei de a doua trepte de decădere și în ceea ce privește limba, el spune : „limba moldovenească e amenințată de o schimbare care o va face să rămînă numai a poporului și de pe acum cei mari o disprețuiesc atît de mult, încît se prefac că nu știu a vorbi” ³⁶. Iar mai departe spune : „ar fi păcat să piară limba moldovenească, fiind că ea este cea din urmă rămășiță a statorniciei caracterului roman. Ea s-a îmbogățit cu cuvinte din toate limbile de la miazăzi și de la miazănoapte fără a-și schimba nici vechile cuvinte, nici structura primară. Este tot limbă romană, dar nu a lui Cicero și a veacului lui August. Este cu mult mai veche ; limba moldovenească e limba ostașilor lui Romul” ³⁷. El face o netă distincție între limba latină literară a poezilor și oratorilor și limba poporului și a ostașilor „care au cucerit Dacia și au întemeiat acolo o limbă care nu era limba lui Tit — Liviu și a lui Cezar” ³⁸. El arată, că limba latină literară (clasică) s-a format tot din limba poporului, care dezvoltîndu-se și progresînd, limba s-a transformat, s-a șlefuit în vorbirea oratorilor, poezilor și senatorilor.

În privința celorlalte limbi romane, contele afirmă cu justete că deosebirile dintre ele se datorează popoarelor cucerite adică a elementului autohton și a elimei care influențează sunetele unei limbi, toate însă derivînd din latina vulgară ca și limba moldovenească.

Pentru a demonstra cele afirmate mai sus întocmește trei tabele de cuvinte. În primul tabel ³⁹, arată că cele patru limbi romane : franceza, italiana, spaniola și moldoveneasca seamănă mai mult între ele decît fiecare în parte cu limba latină clasică, Dau cîteva exemple din fiecare tabel :

Primul tabel

latina	franceza	italiana	spaniola	moldovena
vinum	vin	vino	vino	vin
annum	an	anno	ano	an
dies	jour	giorno	dia	zioa
frons	front	fronte	frente	frunte

În al doilea tabel, demonstrează că cele patru limbi romanice nu derivă din latina clasică, cum se credea pînă la el, deoarece o serie de cuvinte romane se găsesc în toate aceste limbi neolatine, dar lipsesc din latina clasică. Exemplu :

latina	franceza	iatliana	spaniola	moldoveana
ignis	feu	fuoco	fuega	fuoc
percutere	battre	battere	battir	a bate
eques	cavalier	cavaliere	cavaliere	călăraș
interula	chemise	camioncia	camisa	cămășe

În ultimul tabel, susține că limba moldoveană nu derivă din limbile romanice moderne căci o serie de cuvinte sînt comune latinei și românei, dar lipsesc din celelalte limbi romanice. Exemplu :

latină	moldoveană
quo mergis	unde să mergi
ovis	oaie
ambulare	a umbla
vae mihi	vai de mine

Contelui D'Hauterive ca filolog îi revine meritul de a fi constatat și probat pentru prima oară că limba română ca și celelalte limbi romanice derivă din latina vulgară și aceasta într-o perioadă cînd unii străini ca Sülzer și Engel, contestau latinitatea limbii noastre. De asemenea, el arată vechimea limbii noastre și păstrarea structurii latine nealterate de influențele străine. Pentru aceasta, mai întocmește 3 tabele în care arată păstrarea formelor verbale, la verbele ajutătoare : a fi, a avea și la verbul activ a lăuda.

Petru Maior ⁴⁰, la noi, e primul care susține că limba română derivă din latina vulgară, dar o spune cu 25 de ani mai tîrziu iar Fr. Diez, în 1826, prin studiile sale pune bazele filologiei romanice și stabilește în mod științific că limbile romanice s-au dezvoltat din latina vulgară.

I. Bianu ⁴¹ spune : „Contele D'Hauterive are dreptul la un loc de onoare printre precursorii filologiei romanice. Acest loc nu i s-a dat pînă acum, pentru că scrierile lui, au scăpat din vederea filologilor. Filologii noștri ca : Ovid Densusșeanu, Sextil Pușcariu, G. Giuglea Al. Rosetti, Al. Graur ș.a. în studiile lor asupra limbii au susținut aceeași idee, a derivării ei din latina vulgară. Astăzi, latinitatea limbii noastre este unanim recunoscută de toți filologii străini. Se mai scriu însă studii și articole care aduc dovezi în sprijinul acestui adevăr ⁴².

Tot în legătură cu limba, D'Hauterive socotea o mare greșeală că se folosea alfabetul slavon atît de complicat, care nu se potrivea absolut deloc cu structura limbii noastre. Admiră pe polonezi, care, deși slavi, au adoptat alfabetul latin, care le-a dat posibilitatea să-și dezvolte limba și literatura și sfătuiește pe români să adopte și ei alfabetul latin după cum le este și originea limbii lor.

Scrierile contelui D'Hauterive despre Moldova, prin profunzimea observațiilor asupra vieții sociale și a evenimentelor, prin critica severă a exploataților poporului, a turcilor, a fanarioților, a boierilor greci și

români, care s-au lăsat influențați de străini nesocotind poporul, prin concepțiile sale progresiste. sociale, economice și politice cît și prin noutatea afirmațiilor bazate pe studii filologice în legătură cu latinitatea noastră, prezintă o mare valoare pentru noi. Întreaga sa operă e străbătută ca de un fir roșu de dragostea pentru poporul nostru, prețuirea originii lui nobile și dorința de a-l ajuta, prin reformele bine chibzuite pe care le propune domnitorului, pentru îmbunătățirea stării materiale a poporului secătuit de exploatare. Opera acestui erudit, mare prieten al poporului nostru s-ar cuveni să fie tradusă în întregime și republicată, pentru a fi studiat ca om de știință care s-a ocupat de țara noastră.

NOTE

¹ Conte D'Hauterive, „Memoire sur L'état ancien et actuel de la Moldavie en 1785”, publicat în 1902, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”.

² *Călători străini despre țările române*, Edit. științifică, București, 1968.

³ *Ibidem* vol. I.

⁴ *Istoria românilor prin călători*, Ed. II, București, 1928.

⁵ *Călători străini*, vol. II

⁶ Alexandru Papadopol Calimahi *Drame istorice* de V. Alecsandri.

⁷ *Călători străini*, vol. V.

⁸ Ion Miclea, *Iașii marilor iubiri*, Edit. Meridiane, București 1971.

⁹ *Călători străini*, vol. VI.

¹⁰ *Ibidem*, vol. VI.

¹¹ Conte D'Hauterive, *Jurnal inédit d'un voyage de Constantinople à Iassi, capitale de la Moldavie dans l'hiver de 1785*, publ. în 1877 în „Revue de géographie”, t. II, p. 120—131 și 274—187, Paris, de A. Ubcini.

¹² *Ibidem*, *La Moldavie en 1785, faisant suite au „Journal d'un voyage de Constantinople a Iassi*, publ. în „Revue de geographie in 1879 t. II, p. 356—376 și în 1880 t I, p. 45—58, Paris.

¹³ București, 1902, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”.

¹⁴ Const. Rezachevici *Doi cărturari francezi despre români*, „Magazin istoric”, Anul X, nr. 11, noiembrie 1976.

¹⁵ Conte D'Hauterive, „Journal inedit d'un voyage” p. 315.

¹⁶ *Jurnal inedit d'un voyage* p. 322—323

¹⁷ *Memoriul asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, p. 16

¹⁸ *Memoriul asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, p. 20

¹⁹ *Memoriu asupra Moldovei*, p. 22

²⁰ *Ibidem*, p. 28

²¹ *Memoriu asupra Moldavei*, p. 62

²² Vol. „Memoriu”, p. 62

²³ *Ibidem*, p. 66—68 ... 72

²⁴ A. Ubcini „Revue de géographié, publ. în 1879 t. II p. 331—34—39 Paris

²⁵ *Memoriu asupra Moldovei*, p. 78

²⁶ *Ibidem* p. 116

²⁷ *Ibidem* p. 146—148

²⁸ *Ibidem* p. 154—156

²⁹ *Memoriu asupra Moldovei*, p. 154—156

³⁰ *Ibidem* p. 168

³¹ *La moldavie en 1785*. Cap. „Jassi et ses habitants”, p. 352—354

³² Vol. *Memoriu asupra Moldovei*, p. 204

³³ *Tableau historique, géographique et politic de la Moldavie et. de la Valachie* Paris,, 1824, p. 238—279.

³⁴ *Memoriu asupra Moldovei*, p. 240

³⁵ *Memoria asupra Moldovei*, p. 244

³⁶ *Ibidem*, p. 250—252

³⁷ *Ibidem*, p. 252

³⁸ *Ibidem*, p. 254

³⁹ Vol. *Memoriu, a supra Moldovei*, p. 277—278 279

⁴⁰ *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, Tipograf, Univers. 1814; *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*, Buda, Tipograf, Univers, 1819.

⁴¹ Vol. *Memoriu asupra Moldovei*, p. 394 396

⁴² Ilic Dan, *Romanitatea limbii române*. Rev Mitropolia Moldovei și Sucevei nr. 3—5/V /1980; Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, 1977.

„LA MOLDAVIE EN 1787” DANS LA VISION DU COMTE D’HAUTERIVE

Résumé

Le comte D’Hauterive, attaché à l’ambassade de France à Constantinople, est nommé secrétaire d’Alexandre Mavrocordato, envoyé par la Porte Ottomane et tant que prince de Moldavie en 1785. Il accompagne le prince dans son voyage plein de péripéties jusqu’à Jassy. Dans son „journal de voyage”, le comte dépeint avec talent et humour le région balkaniques, la misère et la vie primitive des contrées turques et bulgares en des images déprimantes. En passant le Danube, en Valachie, les tableaux sombres changent, il découvre des localités agréables dont les habitants mènent une existence confortable, fruit de l’activité laborieuse propre aux Roumains. Arrivant à Focșani, la frontière séparant la Valachie et la Moldavie le surprend de manière désagréable et il relève l’anomalie de cette frontière qui sépare le même peuple ayant une physionomie, une origine et une langue communes. A Jassy, le comte demeure deux ans, pendant lesquels il étudie la géographie de la Moldavie, l’histoire, la vie sociale et politique, l’organisation administrative, le classe des boyards, la paysannerie et le Prince, les consignant avec compétence dans l’ouvrage qui nous préoccupe. Chercheur passionné, érudit, fin connaisseur des langues romanes et de l’anglais, D’Hauterive apprend aussi la langue des Moldaves découvrant son origine latine. Les écrits du comte d’Hauterive concernant la Moldavie, par la profondeur des observations touchant la vie sociale, les événements, par la sévère critique des exploiters du peuple, des Turcs et des phanariotes rapaces, par les conceptions progressistes, par l’appréciation de notre origine latine, par les sentiments d’affection manifestés envers le peuple, par le désir de l’aider au moyen des justes réformes qu’il propose au prince lors de la remise de ce „Mémoire” demeure un grand ami du peuple roumain.

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

PROGRAMUL CELUI DE-AL XVII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE — MADRID, 1990

I. Mari teme

1. Descoperirea Americii de către europeni și consecințele ei.
2. Megalopolis în istorie : aspecte economice, social-culturale și politice.
3. Revoluție și reforme : influența lor asupra istoriei societății.

II. Metodologie

1. Concepțiile europeană și asiatică asupra timpului în istoriografie.
2. Antropologie, istorie socială, istorie culturală.
3. Biografia istorică.

III. Secția cronologică

Antichitate

1. Migrațiile de populație în America precolumbiană.
2. Miturile și simbolurile ca izvor al istoriei lumii mediteraniene.

Evul mediu

1. Sistemele feudale în Asia.
2. Lumea rurală și mișcarea comunală.

Perioada modernă

1. Cerealele în istoria mondială.
2. Modernizarea lumii arabe.
2. Declinul Imperiului otoman.

Perioada contemporană

1. Formația și școlile tehnice în societatea modernă.
2. Evoluția profesională a femeii și statutul ei social începând de la revoluția industrială.
3. Progresul în timp de pace, regresul în timp de război : un model de interpretare a secolului al XX-lea.
4. Noi cercetări asupra tratatelor în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial.
5. Politica socială în secolele XIX și XX.
6. Conștiință națională, unitate și mișcări populare în Asia și în Africa.

Antichitate în Ev Mediu

Nașterea și difuzarea științei : mișcări și schimburi intelectuale.

Ev mediu și perioada modernă

1. Organizarea muncii.
2. Relații între evrei, creștini și musulmani.
3. State și imperii în Africa neagră.

Ev Mediu, perioada modernă și perioada contemporană

1. Strategii pentru menținerea puterii.
2. Centre și periferii — metropole și colonii.
3. Maladie și societate.

Pe structura acestor teme generale este în curs a fi stabilit un program de detaliu — de către Comitetul Internațional de Științe Istorice — cu rapoarte, corapoarte și comunicări .

ȘEDINȚE DE COMUNICĂRI LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA” — COLECTIVUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

În ședința din luna februarie a anului curent, sectorul de Istorie Universală a programat o suită de patru interesante comunicări, ce au îmbrățișat o paletă largă de probleme de istorie modernă, oferind atât o imagine a realității românești privite de ochii călătorilor străini, mai mult sau mai puțin obiectivi, cît și aspecte legate de politica Franței, în timpul celui de al doilea Imperiu, față de Italia, ca și problemele „Crizei bosniace”, din 1908—1909.

Cercetător doctor, Georgeta Penela, în comunicarea *Călători francezi despre realitățile Țărilor Române la începutul secolului al XIX-lea* și-a propus să prezinte imaginea vehiculată în epocă despre români de către călătorii francezi. Rezidenții vreme mai îndelungată în Principate sau simplii călători, observatorii francezi constată aproape toți contrastul între bogăția pămîntului și sărăcia gospodăriilor țărănești, între luxul boierimii, cupiditatea slujbașilor și condiția umilă a celor exploatați. Unii dintre ei sugerează și remedii: ieșirea Țărilor Române de sub dependență străină; instituirea unui regim liberal; participarea lor la marea undă comercială ce străbătea S.—E. Europei.

În continuare a fost audiată comunicarea prezentată de cercetător doctor, Paul Cernovodcanu, *Ofițerii englezi din perioada războaielor napoleoniene despre Țările Române, 1801—1813* care se publică în acest număr.

Cercetător Lucia Taftă a adus în discuție problemele unificării Italiei, în comunicarea *H. Taine despre unificarea Italiei*. În acest context au fost supuse atenției observațiile și opiniile unuia dintre cei mai cunoscuți oameni de știință și publiciști ai vremii. Din modul în care vede și apreciază H. Taine realitatea politică italiană și lupta pentru unitate, transpare net poziția Franței, al cărei purtător de cuvînt este. Studiul a luat în considerație și paralelismul și similitudinile procesului de unificare din Italia cu fenomenele asemănătoare din centrul și sud-estul Europei, fenomene în care Franța era implicată în diverse moduri.

Ultima comunicare prezentată de cercetător doctor, Beatrice Marinescu, a avut drept temă *Poziția opiniei publice din România față de evenimentele din Balcani 1908—1909*. Autoarea și-a propus să analizeze larg atitudinea factorilor de răspundere de la București ca și a opiniei publice față de „criza orientală” — din anii 1908—1909 — cu toate implicațiile ei pe plan internațional și zonal (revoluția „junilor turci”, din vara anului 1908, consecințele anexării Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria și proclamarea independenței Bulgariei). În continuare s-a subliniat politica consecventă de neutralitate și de prietenie dusă de România cu toate statele din Balcani, urmărindu-se totodată păstrarea unui echilibru de forțe în sud-estul Europei.

La discuții au participat o bună parte dintre membrii sectorului de Istorie Universală, fapt ce a demonstrat interesul suscitat de comunicările prezentate, importanța lor în domeniul cercetării istoriei moderne universale și a României. Cercetător Marian Stroia a relevat importanța acordată de presa rusă lucrării lui Recordon, anunțată în 1821 în „Vestnik Evroplj”. Același interes a fost manifestat și pentru alte relatări de călătorie în Țările Române, publicate la pragul dintre secolele XVIII—XIX, fie de personalități ale lumii occidentale, fie ale lumii ruse.

Importanța relatărilor de călătorie ca surse de informații a fost subliniată și de cercetător doctor Ion Stanciu, care în continuare a ridicat câteva obiectii cu privire la lucrarea prezentată de Lucia Taftă, mai ales în legătură cu lipsa de obiectivitate a observațiilor lui H. Taine, observații subiective, impregnate de atitudinea politică a Franței față de unificarea Italiei. „Criza bosniacă” este apreciată, de același vorbitor, ca o repetiție generală a războaielor balcanice din 1912—1913, conflicte ce au lichidat solidaritatea țărilor din Peninsula.

Cercetător doctor, Șerban Papacostea, a adus în discuție importanța generală a comunicărilor prezentate și a făcut câteva observații cu privire la poziția politică și economică reală a Italiei, din preajma unificării, poziție pe care H. Taine nu o sesiza din diverse motive, mai mult sau mai puțin subiective. A fost relevată poziția papalității față de unificarea Italiei, ca și antagonismul dintre nordul — industrializat și Sudul — agrar, închistat în vechile structuri sociale tradiționale.

Aceleași observații, legate de subiectivismul afirmațiilor lui H. Taine, ce vedea drept principal centru revoluționar și focar al luptei pentru unire Sudul Italiei, le-a făcut și istoric Ileana Căzan-Neagu. În ceea ce privește imaginea oferită de relatările călătorilor străini despre societatea româncască aflată la cumpăna de veac, Ileana Căzan-Neagu arată că din aspectele aparent contradictorii pe care le înregistrează unul sau altul dintre înaltele personaje, aflate în trecere prin Principate, se poate reconstitui imaginea întregului, a realităților sociale, economice și politice ale epocii.

Cercetător doctor, Paul Cernovodeanu, adaugă câteva informații importante la relatările făcute de călătorii francezi. Raportul lui Reinhard conține date copioase din raportul consulului francez la Iași, Parant, relatare destinată lui Talayrand. Așa fiind lucrurile memoriilor lui Reinhard apare ca o compilație de cabinet după Raicevich, Sulzer, Parant. În legătură cu studiul *H. Taine despre unificarea Italiei*, vorbitorul subliniază politica echivocă dusă de Napoleon al III-lea, sprijinind deopotrivă atât statul papal, cât și Regatul celor două Sicilii. În același timp este pusă în discuție și atitudinea față de unirea Țărilor Române, Napoleon ducând tratative suspecte cu Austria pentru cedarea regiunii lombardo-venete în schimbul Principatelor. Este reliefată, în continuare, anchiloză, bigotismul și conservatorismul politic ale statului papal, frînă puternică în calea unificării Italiei, până în 1870.

Ileana Căzan-Neagu

NOTĂ DESPRE ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ, VOL. V—VI, EDIȚIA I. VLĂDESCU

În cursul anului 1987, am pregătit pentru tipar vol. III din ediția a IV-a a sintezei lui A. D. Xenopol, care include vol. V și VI din ediția a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, și care urmează să apară la Editura Științifică și Enciclopedică.

Până la volumul V, există un mijloc sigur de control: ediția supravegheată de autorul însuși, care, îmbolnăvind-se în împrejurări dramatice, n-a mai putut-o încheia. Rugat să preia delicata sarcină. N. Iorga intră în legătură cu Editura Sfetea, în timp ce volumul VI se afla în lucru. Angajarea țării în război a făcut însă ca ediția respectivă să nu mai poată continua. După încheierea păcii, când Editura Cartea Românească și-a propus să reactualizeze proiectul, ea s-a văzut în situația de a relua totul de la capăt, adresându-se pentru aceasta tînărului istoric Ion Vlădescu, pe atunci asistent la Facultatea de litere din București, iar acesta a publicat în cițiva ani întreaga sinteză. Pentru primele volume el a făcut apel, cum era și jiresc, la ediția a doua. Începînd cu volumul VI, el s-a aflat însă în fața unui manuscris *sui generis*, alcătuit dintr-un exemplar din ediția I, în care Xenopol a intercalat file albe cu adaosuri, modificări și note bibliografice susceptibile de a fi incorporate în noua ediție. Exemplarul — un volum masiv, în care sînt legate împreună vol. V și VI ale ediției I-a — se află în Biblioteca Județeană din Arad — căreia i-a fost dăruit de familia Xenopol — și care a avut amabilitatea să ni-l pună la dispoziție pentru studiu.

Cercetînd cu atenție acest volum, pregătit pentru tipar de Xenopol spre sfîrșitul vieții sale, am fost nevoiți să-i dăm dreptate lui I. Vlădescu care afirma că „descifrarea, de multe ori, este foarte anevoioasă” și, am adăuga noi, uneori chiar imposibilă.

Această situație nu poate constitui încă decît o scuză parțială pentru modul destul de neglijent, în care, din păcate, a fost alcătuită ediția Vlădescu. (Este curios că situația este aceeași atât la vol. V, cât și la vol. VI, deși editorul declara că doar de la vol. VI a avut probleme cu descifrarea textului manuscris).

Iată câteva din carențele și omisiunile constatate prin confruntarea ed. Vlădescu cu exemplarul de la Arad, revăzut și completat de Xenopol:

I. *Editorul a omis numeroase pasaje* (uneori pagini întregi!) adăugate de Xenopol la ediția I-a, omisiuni care totalizează cca. 30 de pagini la volumele V și VI!

Trebuie să remarcăm faptul că unele din textele omise de ed. Vlădescu prezintă o deosebită importanță. Am cita în această privință textele adăugate de noi după Xenopol la p. 175 și 218 ale ed. a III-a; primul se referă la posibilitatea alungării turcilor din Europa prin acțiunea condusă de Mihai Viteazul: „Dacă și bulgarii se uneau cu creștinii de la nordul Dunării, dacă se aprindea focul în însăși casa turcilor, în asemenea critice momente când pierduseră o mare expediție în Muntenia și o mare cetate în Ungaria, atunci trebuia să se sfîrșească veacul stăpînirii lor și ceea ce Europa de atîtea ori cercase în zadar s-ar fi putut face acum sub geniala conducere a domnului român care arătase cum se pot răpune armatele otomane”.

Cel de-al doilea explică motivul expediției lui Mihai în Moldova: „După ce Andrei Báthory puseze mina pe Transilvania și Ieremia Movilă pe Moldova, polonii, care deveniseră prin aceste domnii stăpînii acestor două țări, își pun în minte să-l scoată și pe Mihai din Muntenia, ceea ce întărește și mai mult în Mihai gîndul unei cuceriri <alipiri> a Moldovei”.

Au mai fost omise numeroase alte pasaje la vol. V: la p. 179, despre tratativele de pace ale lui Mihai cu turcii din 1597; la p. 181, despre puternica impresie produsă asupra turcilor de expediția lui Mihai în Moldova; la p. 337, despre calitățile de comandant militar ale

lui Mihai Viteazul, etc. La vol. VI. la p. 128, cazurile de echivalare a situației rumânilor cu robii (cu 5 note !); la finalul volumului lipsesc circa două pagini cu privire la arhitectura medievală, etc.

Am introdus toate aceste pasaje și pagini în ediția noastră, care devine astfel mult mai completă decât ediția precedentă.

II. Foarte multe pasaje existente în textul original al lui Xenopol au fost modificate în ediția Vlădescu, unde adeseori aceste pasaje capătă cu totul alt sens decât acela din textul pregătit de autor. Unele deosebiri provin dintr-o lectură superficială a textului de bază (uneori, într-adevăr, greu de descifrat). Alteori, însă — și aceasta este mai grav — deosebirile provin din modificările efectuate în mod deliberat de editor, care — din dorința de a „colabora” cît mai substanțial la volumele editate, deși nu aceasta este misiunea unui editor — adaugă sau reduce chiar textul lui Xenopol.

a). Cazuri de lecturi evident greșite:

Ed. Vlădescu, vol. V :

1. La 1554 turcii ard Bucureștii „și trec pe mulți locuitori români în Grecia” (p.15).
2. Ioan Vodă luă măsura de a trimite „familiiile ... la Hotin” (p. 99).
3. „strămutarea lui Mihai cu soție și copil în Ardeal” (p. 228, n. 134).
4. „O descripție stabilește” (p. 252).
5. „Vezi și adunare de îmbunătățiri ale lui Mihai Viteazul” (p. 336, n. 214)

vol. VI :

6. „Au prădat țara polonii pînă la Țuțora și s-au făcut mai mulți oameni răi, tilhari, care au tălhuit mănăstirea Nicorița de a rămas numai piatra” (p. 82)
7. „hergheliile d-sale care mănîncă tot ce sădesc ... primăvara, vara și toamna” (p. 125)
8. scutire de oaste „nici măcar a lupla” (p. 162)
9. „ce oameni fuse de ispravă” (p. 168) etc

b). Modificări deliberate ale textului lui Xenopol:

vol. V

1. „Iată la ce măsuri îngrozitoare se credea că se poate recurge pe atunci” (p. 14).
2. „Acestea toate le spunea Lăpușeanu în însușirea lui de slugă credincioasă a turcilor și a leșilor” (p. 60).
3. „Să-și primenească regii după placul lor” (p. 130).
4. (Mihai) „era în toată puterea lui cînd urca treptele tronului nuntean, în vîrstă de 35 de ani, cînd știm că la moartea lui, în 1601, era de 42—43 de ani” (p. 135).
5. „Mihai, care ajunsese și el prin bani la domnia Țării Românești, sporise încă numărul lor (al creditorilor — N.S.). Cînd el veni întovărașit de dîșii în Tirgoviștea, el găsi pe toți cei ce rămăseseră în țară de la domnia dinaintea lui” (p. 144).
6. „apoi iese din castelul Făgărașului, mergînd la Brașov” (p. 291).

Text Xenopol :

Turcii ard Bucureștii „și taie pe mulți din boierii lui (Mircea Ciobanu), români și greci”
Idem „femeia (sa) ... la Hotin”

„strămutarea soției și a copilului lui Mihai”.

„O dispoziție stabilește”.

„Vezi mai multe subsemnături ale lui Mihai Viteazul” (este vorba de semnăturile voievodului, reproduse de N. Iorga).

„au prădat țara tătarii pînă la Țuțora și s-au făcut oameni răi mulți, tilhari și furi, care au tălhuit mănăstirea Sucevița de au rămas cu piatra”.

Idem „mănîncă tot și sād pe moșie ... , primăvara, vara și toamna”.

Idem, „nici măcar a leafă”.

„ca oameni fără de ispravă” etc.

„Iată ce moravuri îngrozitoare se credeau firești și îndreptățite pe acele vremuri”.

„Aceste toate le spunea Lăpușeanu ca exponent al puterii turcești și slugă credincioasă a leșilor. Transilvăneni, neținînd, după cum se vede, socoteala de sfatul lui ...”

“să-și primească regii din mîinile lor”.

Idem „în vîrstă cel puțin 35 de ani, dacă ne amintim că tatăl său, Pătrașcu, murise în 1558”.

„Mihai, ajuns el însuși prin bani, venise — cum spunea Walther — cu turcii ce-l împrumutaseră pe dînsul și găsi în București pe alți turci care dăduseră [împrumut] înaintașilor săi”.

Idem, „mergînd spre munții de la hotar și trecînd de Brașov”.

7. „Mihai a realizat unirea fiindcă a întocmit cadrul în care ea trebuia să se desfășoare, fie într-un timp îndepărtat” (!) (p. 311).

vol. VI :

8. „Despre gândul său dușmănesc contra partizanilor destul de rari ai lui Mihai Viteazul face dovadă uciderea a doi boieri ce păstrau credință fostului domn : Udrea banul Băleanu și Negrea clucerul” (p. 8).

9. Turcii „se bizuiau prea mult pe puterea sabiei lor pentru a le învăța limbile. Fiindcă ei tot aveau nevoie de a trata uneori cu puterile Europei întrebări comerciale și chiar politice pentru care aveau nevoie de mutuală înțelegere și erau siliți a recurge la tilmaci pentru schimbul lor de idei ca trimiși acreditati pe lângă Poartă, fie vremelnice, fie mai stătător” (p. 32).

10. „Era deci firese lucru ca grecii să combată pe Matei” (p. 49).

11. „Pînă la ce grad de înjosire căzuse Moldova sub poloni se vede din purtarea cea cu totul necuvincioasă a starostelui de Camenița față de Ieremia cînd vine să ceară steagurile luate de acesta de la Răzvan. Ieremia este nevoit să se jeluiească lui Zamoyski pentru necuviința subalternului său” (p. 53—54)

12. Grațiani „să trăga din o familie fugită ... de la Munții Dalmatini spre hotar, unde locuiau vlahi ... , încît în felul lui era român de viață dar cu totul înstrăinat. Era deci pentru Moldova cel puțin tot atît de străin ca și feciorii de domn turciți și grecizați ce trecuseră pe tronul ei” (p. 70).

13. „Sînt sute de alte documente în care această întrebare nu este cuprinsă și lucrul era aproape de prisos, căci cum ar fi putut lupta răzășii, săraci cu punga unui boier bogat, care era în starc, cum spune *Sobornicescul Hrisov*, să dea mai mult de cum face pămîntul” ...” (p. 122).

14. „Cine, dădea mai ales prilej de rotunjirea moștilor boierești era elementul femieciesc văduvele sau fetele rămase fără bărbați apărători și pentru care viața era o veșnică ispită” (!?) (p. 126).

e). Cazuri în care Vlădescu simplifică textul lui Xenopol :

vol. V :

1. „Alexandru moare în vîrstă destul de tînără, în iulie 1577” (p. 24).

2. „În sfîrșit, apare și Laski, care cerea și el a se introduce în domnia Moldovei” (p. 110)

„Mihai a realizat unirea fiindcă a întocmit substratul pe credea trebuia să se întemeieze”

„Simion își pune în lucrare gîndul dușmănesc contra rămășitelor partizanilor lui Mihai Viteazul și potrivnicii polonilor, tîind pe doi boieri : Udrea banul Băleanu și Negrea clucerul”.

Turcii „se bizuiau prea mult pe puterea : abicii lor pentru a fi înduplecați a trata neînțelegerile lor cu statele Europei pe calca pașnică a diplomației și a-și da deci ostentala de a învăța limbile străine. Pentru a se înțelege deci cu ambasadorii care, la rîndul lor, nu știau limba turcească, aveau nevoie de tilmaci”.

„Cheltuiala lui Matei trebuia să fie cu atîta mai însemnată cu cît grecii îl combatău”.

„Pînă la ce grad de înjosire căzuse Moldova sub poloni se vede din următoarea împrejurare. În respingerea lui Răzvan, Ieremia luase steaguri pe care vroia să le trimită regelui. Starostele de Camenița veni însă să le ceară cu atîta obraznicie, în fapt și în vorbă, că Ieremia fu nevoit a le da, tînguindu-se despre această necuvincioasă purtare lui Zamoyski”.

Idem „din o familie fugită ... de la hotarul Munților Dalmatini, locuit de vlahi ... , încît într-un fel era și el român, dar atît de îndepărtat încît era pentru Moldova un străin în toată puterea cuvîntului”.

„Însă cu acest document care pomenește dreptul de protimisii sînt mii care tac asupra lui ; și cum ar fi îndrăznit răzeșii să se pună în calea unui boier mare și să lupte cu punga lui ? Apoi boierii iscodiseră un mijloc pentru a zădărnici acest drept” (*Urmează un text din Sobornicescul Hrisov*, lipsă în ed. Vlădescu).

„văduvele sau fetele rămase pe urma bărbaților și a părinților lor, pentru care viața era mai grea decît pentru bărbați mai străbătători, de aceea și nenumăratele zapise de vînzare ...”.

„Alexandru moare în vîrstă destul de tînără și s-a putut bănui moartea lui de silnică datorită boierilor care vedeau că nu era chip de a scăpa altfel de un uricios tiran”.

„În sfîrșit, și Laski — acela care ajutase lui Despot la suirea în scaun și apoi vroise să ajungă domn pe timpul lui Henric III —, cearcă a se introduce în domnia Moldovei”

3. La 1598 Mihai „i-ar fi răpezit iarăși, con-
duși de fulgerătoarea lui spadă, în contra
urgiilor păgâne” (p. 197).

4. „moldovenii slujeau ca mercenari în armata
lui Mihai” (p. 223, n. 122).

vol. VI :

5. „Radu Șerban trece din Polonia la Viena”
(p. 19).

6. „Această familie era cunoscută Porții ca
plecată către dînsa și ei numesc deci pe Moisi
în scaunul Moldovei. Numirea lui Movilă . . .
(p. 83).

7. „Un alt document din 1669 de la Dabija
vodă” (p. 124).

8. „Spitalul Sf. Spiridon din Iași s-a înființat
la 1741 de Mihail Racoviță” (?!) (p. 177).

Idem „contra ordiilor păgâne și cine știe
poate că lui i-ar fi fost dat de a elibera Europa
de barbaria musulmană”.

„Încă dinainte, mai mulți moldoveni fuseseră
atrași la curtea lui Mihai în Alba Iulia. Vezi
cum descriu comisarii înfîmpinarea lor cînd
ajung la Alba Iulia, unde îi primește și o trupă
de moldoveni”.

„De aceea Radu Șerban, după a doua alun-
gare din scaun, caută adăpostire în regatul
Poloniei, trecînd apoi de aici la Viena”.

„Deși această familie era cunoscută Porții ca
devotată a polonilor, deși turcii avuseseră
de susținut atîtea lupte înfricoșate cu cazacii
și cu polonii din cauza ei, totuși vedem că ei
numesc pe Moise în scaunul Moldovei. Explica-
rea acestei purtări a turcilor, potrivit că
înșiși intereselor lor, se explică îndată ce
aflăm că numirea lui Movilă . . .” (Cu totul
altceva !).

„Un alt document de siluire personală împo-
triva unui răzăș este cu atît mai grav cu cît
pleacă de la stîlpul justiției aceluia timp,
însuși domnitorul. În 1665 Dabija vodă . . .”.

„Spitalul Sf. Spiridon din Iași vine al treilea
la rînd și a fost înființat în mănăstirea cu
același nume din Iași, clădită de Constantin
Racoviță în a doua lui domnie, după cum
arată cronicarul Canta”.

III. *Uneori editorul a mers și mai departe, înlocuind unele texte ale lui Xenopol cu propriile
sale texte*, lucru nepermis unui editor. Deosebit de grav este faptul că unele din aceste texte
contrazic chiar afirmațiile lui Xenopol. Iată cîteva exemple din numeroasele ce pot fi citate :

vol. V :

1. „Că se întîlnesc uneori excepții, acestea nu
fac, cum spune adagiul, decât să întărească
regula ” (p. 25).

2. Turcii urmăreau „să ademenească unele
elemente, mai ales din straturile de sus, a
trece la religia lor, cum se întîmplase lucrul
în Bulgaria și Albania” (p. 48).

3. Sultanul dorea să prefacă țările române în
pașalfeuri, „cînd însuși Constantinopolea era
în așa primejdie” (p. 152).

4. Împăratul, „ca omul greu lovit și care nu
poate să-și culeagă mințile” (?!) (p. 199).

5. „E mult mai de crezut, după numărul
izvoarelor, că *țărani români*, în dorința lor
de a sluji domnului lor, uciseră pe cardinal
(p. 213, n. 85) (contrazice textul lui Xenopol !)

6. Relațiile dintre români și unguri trebuie
să le judece „conștiința omenească” (p. 253).

7. „În momentul cînd era să intre în focul ce
putea să-i surpe și ultima scîndură de scăpare
domnul muntean revine asupra nedreptății
înfăptuite față de un om pe care-l recunoscuse
de nevinovat și spune că :” (p. 328).

„A trebuit ca țara să se apropie de mormînt
pentru ca, uitîndu-și un moment dezbinările,
să se trezească în sufletul lor (al boicrilor —
N.S.) o scînteie de patriotism”.

Turcii urmăreau „să-i schimbe chiar pe încetul
religia și caracterul național” (al poporului
român).

Idem „cînd timpul nu era departe ca însuși
Constantinopole să fie prefăcut într-un pașal-
lic românesc !” (mult mai spiritual !).

Împăratul, „știind cît de mult atrna soarta
Munteniei de aceea a Transilvaniei”.

„E greu de a ști cu siguranță între aceste
două arături (despreuciderea lui A. Báthory
— N.S.). În cazul cînd românii ar fi fost
omoritorii lui Andrei, s-ar dovedi și mai mult
simpatiile poporului român din Ardeal pen-
tru domnitorul său”.

Idem „măiastra pană a istoriei” (cu totul
altceva !).

„iar acum, după căderea de la Mirăslău și
cînd în lupta cea nouă ce are a o da polonilor
își punea în cumpănă toată poziția lui, revine
asupra poruncii lui, pe care o recunoaște de
nedreaptă, și spune Mihai” :

vol. VI :

8. „Tot din această cauză, se mai îndălinează obiceiul ca șerbul fugit nu mai putea fi urmărit după trecerea unui răstimp. Acest termen era, după felul lucrurilor de atunci, neprecis și lăsat la apăsarea domnitorului sau a judecătorului ce-l înlocuia” (p. 132).

9. „Boierismul.(?) era însă astfel organizat încât să invoiască reînnoirea și înlăuntrul lui din elemente venite din straturile de jos ale societății” (p. 155).

„Că vecinătatea sau rumânia era o fărâdelege se vede de pe aceea că șerbul fugit nu mai putea fi urmărit după trecerea unui răstimp oarecare. Acest termen nu era hotărât în țările române, ci lăsat la apăsarea ocirnuirii, care se înțelege că se schimba după împrejurări”.

„În afară de boieri și de țărani, era și o clasă intermediară, un soi de clienți ai boierimii, care se putea alimenta din toate straturile mai de jos”. (Vlădescu schimbă și textul documentului).

Se înțelege că, în toate aceste cazuri și în multe altele asemănătoare, am preferat în mod firesc textul lui Xenopol, renunțând la inadvertențele editorului. Întrucît nu vedem nici un motiv pentru care cititorii ar utiliza paralel și comparat textele ediției Vlădescu și al prezentei, nu am considerat necesar să semnalăm toate deosebirile dintre ele, aceasta cu atât mai mult cu cît nu a stat în intenția noastră de a alcătui un studiu comparativ al edițiilor III și IV.

IV. Dacă editorul și-a îngăduit să înlocuiască sau să modifice numeroase pasaje din textul lui Xenopol, nu trebuie să ne mai surprindă faptul că *el a adăugat numeroase alte texte, de mai mică sau mai mare întindere, dar în general de importanță minoră*, care nu se găsesc nici în ediția I-a, nici în adausurile manuscrise ale lui Xenopol, pe care le-am citit cu toată atenția.

Întrucît noi nu alcătuiem o ediție Xenopol-Vlădescu, cele mai multe din aceste adausuri au fost eliminate, fără pierdere prea mare pentru ediția noastră. Am păstrat doar cîteva dintre ele, în care editorul a adus unele completări la textul original. Spre exemplificare iată două din aceste pasaje adause la vol. V, p. 257 și 313 ale ed. Vlădescu; 1) „Așa însă hotărîseră puterile istorice înaintea cărora trebuie să se plece voințele omeniești cum se pleacă spicele de griu sub suflarea vîntului. De aceea asemenea cugetare de păreri de rău sub pana istoricului nu slujesc la altceva decît la arătarea mai deplină a puterii fatalității”. 2) „Dar aceste cugetări sînt mai mult niște întorsături stilistice, căci este tot atît de zadarnic de a critica felul de a fi al unei personalități, cum e nepotrivit a o face față de desfășurarea fatală a evenimentelor”.

Pentru a fi recunoscute, adausurile lui I. Vlădescu au fost închise în paranteze unghiu-lare duble <> (cele simple sînt utilizate pentru diversele îndreptări făcute de noi în text)

V. *Ingrijitorul ediției precedente și-a mai permis și libertatea de a muta numeroase texte ale lui Xenopol în alte locuri*: fie la altă pagină, fie din note în text, sau invers. Printre altele, un citat din Miron Costin a fost mutat, total neinspirat, la finalul capitolului III al domniei lui Mihai Viteazul, căruia îi schimba astfel sensul.

Toate aceste pasaje au fost trecute la locul unde se află în textul lui Xenopol, operație deosebit de migăloasă, care a necesitat în unele cazuri renumerotarea notelor din ediția precedentă.

VI. Din lectura atentă a textului lui Xenopol, rezultă că *editorul precedent a transcris greșit numeroase nume proprii*: la vol. V: p. 18, Siliștea Dadului, în loc de Dădești; la p. 45, Frățești în loc de Fratoștița, Izerului în loc de Iscrului, etc. La vol. VI: p. 24, Chalko-kondylas în loc de Caracandela; p. 162, Balacinești în loc de Balasinești, Bostinești în loc de Borhinești; la p. 186, Neagu în loc de Neacșu (este vorba de celebrul Neacșu din Cîmpulung), etc.

Toate aceste numeroase erori au fost corectate după textul lui Xenopol. (Cele existente în acest din urmă text au fost amendate ca și la vol. II).

Din această prezentare rezultă, pe de o parte, *numeroasele lipsuri și erori ale ediției Vlădescu* (care nu reprezintă cu fidelitate absolută textul original), iar pe de alta, *dificultățile deosebite care au trebuit învinse pentru restabilirea unui text cit mai fidel aceleia pregătit și revăzut de Xenopol.*

Trebuie să mărturisim, însă, că — cu toate eforturile depuse de noi — au rămas totuși câteva pasaje sau cuvinte pe care nu le-am putut descifra, întrucât textul este pe alocuri șters sau ilizibil, iar unele pagini tipărite sînt lipsă din exemplarul de la Arad.

Cu toate acestea, putem afirma că *ediția de față este mult mai apropiată de textul lui Xenopol*, astfel încît ea va scoate din uz ediția Vlădescu, ale cărei deficiențe sînt mult prea serioase pentru a mai putea fi utilizată cu încredere, mai ales de specialiști. Am considerat necesare aceste precizări înainte de apariția vol. III din ediția a IV-a a sintezei xenopoliene pentru ca cititorii acestuia să cunoască deosebirile dintre cele două ediții. La aceste deosebiri se adaugă notele bogate adăugate de semnatul acestor rînduri.

Nicolae Stoicescu

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

RĂZVAN THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol. I—II, Edit. Meridiane, București, 1987, 276 p. + 228 p.

De la apariția, acum mai bine de un deceniu, a celor două lucrări ale sale *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974 și *Un mileniu de arță la Dunărea de Jos (400—1400)*, București, 1976, Răzvan Theodorescu s-a impus în istoriografia noastră de artă ca un specialist erudit, sagace, imaginativ și înzestrat literar. Între analiza morfologică a fenomenului artistic și cea ideologică — căutînd, prea adesea, după opinia noastră, sensuri și mesaje la care oamenii evului-mediu nu credem că s-au gîndit — Răzvan Theodorescu a adus un echilibru salutar, preocuparea sa de căpctenie fiind de a integra permanent fenomenul artistic în contextul socio-istoric, care l-a generat și în care s-a manifestat.

Noua lui lucrare — și ne grăbim să o caracterizăm de la început/drept — fundamentală s-a născut, după propria-i mărturie, din dorința de a urmări în continuarea celor două lucrări amintite mai sus, dedicate intrării românilor „în istoria culturală a unei Europe pe cale de a se naște ca însăși” un alt început, aceluși al „modernității civilizației noastre, la întîlnirea unor aceleași vaste sfere ale Orientului și Occidentului ce ne-au modelat, fără a-i răpi cu nimic din originalitate, locul în istorie”. Problemă capitală a istoricilor noștri, se va recunoaște îndată, care evocată și abordată în repetate rânduri, rămîne încă obiect de investigație.

Ceea ce a dorit autorul să cerceteze este arătat în subtitlul cărții: Orizontul imaginii (1550—1800), și pentru a-l reconstitui el și-a fixat un program explicitat astfel: „am vrut (...) să urmăresc modul în care au fost interpretate în spațiul nostru unele din înnoirile spirituale și morfologice ale Occidentului și mai ales ale Europei centrale în plină Renaștere și Reformă, cum au fost posibile și cum s-au exprimat unele racordări stilistice ale fenomenului artistic românesc la cel — atît de complex sub veștmîntul formelor și ideologiilor — al barocului; cum s-au conturat de timpuriu unele aspecte regionale și provinciale diferite pe hartă, de altminteri unitară, a artei românești, dînd măsura viabilității, a bogăției, a luxurianței acesteia; cum, în sfîrșit, s-au pregătit la palierele decisive ale creației românești — la cel aulic și la cel popular, deopotrivă — înțelegerea, asimilarea și mai apoi exprimarea formelor într-un limbaj esențialmente modern”.

O anchetă vastă, așadar, axată pe o problemă de cel mai mare interes nu numai pentru istoricii de artă, ci și pentru istoricii societății românești, pentru că, repetăm, Răzvan Theodorescu este interesat de fenomenul artistic ca expresie a unei realități istorice. Că aceasta este perspectiva din care pornește demersul său se vede de la primele pagini ale lucrării sale care debutează cu o problemă de periodizare; cînd începe trecerea de la medieval la modern în istoria culturii noastre. Răspunsul autorului este foarte răspicat formulat: „epoca din jurul lui 1550 exprimă cu adevărat în peisajul vechii culturi românești o piatră de hotar”. Așa cum remarcă autorul ideea se întîlnește la Nicolae Iorga. Pe lîngă citatul reprodus de autor din *Istoria românilor* vol. V, p. 20) — „secol de istoric modernă față de evul mediu ce fusese pînă atunci” caracterizare privind secolul al XVI-lea — ar fi de luat în considerație opinia lui N. Iorga despre „revoluția” din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o revoluție „fără decrete și proclamații, care avu loc spre sfîrșitul secolului al XVI-lea (și care) schimbă complet situația unei mari părți a țărănimii și pregăti aceeași soartă celorlalți rămași încă stăpîni pe pămînturile și persoana lor. Ea se datora unei transformări complete a relațiilor economice”, ca urmare a instaurării dominației otomane (v. N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie. Une contribution*, Iași, 1917, p. 18). Este vorba aici, desigur, de mutații în structurile agrare (deposedarea masivă a țărănimii libere de pămînt ca urmare a ofensivei boierimii) și nu de „modernitatea” epocii. Cum însă consecința acestei redistribuiri a fondului funciar a fost consolidarea boierimii, angajată de atunci în efortul de a impune reșimul nobiliar (cf. tratatul de la 20 mai 1595 de la Alba-Iulia), o formulă ce depășea fărîmișarea instituțională tipică societății feudale, putem admite că și pe acest plan se constată o ieșire din cadrele evului-mediu (vezi și considerațiile lui Daniel Chirot despre statul seniorial plasat de el între 1500—1600 în lucrarea sa *Social Change in a Peripheral Society*, New York, Londra, 1976, p. 37 și urm.) Cel care a afirmat cel mai răspicat, ni se pare, tranzi-

ția spre modern începută la sfârșitul secolului al XVI-lea de societatea românească a fost Victor Papacostea. Făcînd o paralelă între Mihai Viteazul și regele Franței, Henric al IV-lea el scrie: „Oameni noi”, Henric al IV-lea în Occident, iar Mihai Viteazul în Orient au contribuit prin cariera lor politică și militară — într-o imensă măsură — la lichidarea constituției și așezămintelor medievale și au vestit, înaintea lui Cromwell, lumea cea nouă” (*Mihai Viteazul în Civilizația românească și civilizația balcanică*, București, 1983, p. 240). Fapte, observații și opinii ce converg, prin urmare, spre încheierea că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea societatea românească pășește pe drumul spre modern.

Fecundă este, credem, și tratarea dată de autor gusturilor și atitudinilor baroce perceptibile la români înainte de 1700. Se întilnește în paginile dedicate acestei probleme, o convingătoare aplicare a vederilor lui Edgar Papu despre baroc, ca tip de existență. Aderarea noastră la vederile cunoscutului literat este deplină, și Răzvan Theodorescu și-a „mobilizat” toată finețea caracteristică anchetei sale pentru a identifica manifestarea mentalităților și sensibilităților baroce în artă; concluziile sale despre „barocul de după Bizanț” vor constitui un excelent punct de pornire pentru orice viitoare cercetare.

Un interes deosebit prezintă și observațiile autorului despre arta epocii brincovenesti atât de fericit plasată între inovația cantacuzină și istorismul basarabesc, despre arta secolului fanariot, cu variantele ei regionale, munteană și moldoveană, în sfârșit, despre „oamenii noi” din secolul al XVIII-lea și gusturile lor artistice.

Lucrarea lui Răzvan Theodorescu este rodul unor îndelungate cercetări și reflecții, a unor lecturi bogate române și străine, astfel că ea apare ca o excelentă sinteză cercetării fenomenului artistic între 1550 și 1800. Să spunem, încă o dată, că autorul se înfățișează ca un *Janus bifrons* cu cele două ipostaze ale sale: istorie și istorie de artă. Vor profita, așadar din lectura acestei incitante cărți istoricii și istoricii de artă; va profita însă — și aici stă marea merit al cărții — cunoașterea societății românești într-o perioadă de răscruce a dezvoltării ei.

Florin Constantiniu

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *Relații româno-engleze (1914—1933)*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1986, 184 p.

Lucrărilor istoricilor români dedicate istoriei relațiilor româno-engleze din epoca modernă și contemporană li s-a adăugat, în anul 1986, o nouă carte, datorată cercetătorului Valeriu Florin Dobrinescu, de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Lucrarea a apărut ca supliment la Anuarul Institutului sus-citat și a fost realizată în cadrul colectivului de istorie a celui de-al doilea război mondial. Ea are o introducere, 3 capitole, o încheiere, anexe, un rezumat în limba engleză și un indice de nume.

În *Introducere* (p. 3—10), autorul, menționînd că istoria relațiilor României cu Anglia între anii 1914—1933 n-a mai fost tratată într-o lucrare cu caracter monografic, citează o serie de studii și articole ale istoricilor români care analizează câteva probleme internaționale ale României interbelice, tangențiale cu subiectul tratat de el, citează lucrări monografice românești consacrate activității unor personalități care s-au remarcat în lupta pentru apărarea intereselor naționale ale României și, de asemenea, unele studii și lucrări românești dedicate recunoașterii pe plan internațional a Marii Uniri în 1919, activității diplomatice a României la Societatea Națiunilor, sistemului de alianțe ale României în perioada interbelică, altor aspecte ale politicii externe a României în aceeași perioadă. În continuare, autorul prezintă, pe scurt, studiile referitoare la relațiile anglo-române în sec. XX, publicate înainte de 1939 de Nicolae Iorga, George Moroianu, Marcu Beza, Titus Cristureanu și Petre Constantinescu. El menționează, apoi, lucrările și studiile istoricilor români și englezi, de după 1944, închinete unor aspecte ale relațiilor româno-engleze din epoca modernă și contemporană, și, în sfârșit, lucrările unor istorici străini care conțin referiri la relațiile româno-engleze din perioada interbelică și din anii celui de-al doilea război mondial.

În legătură cu lucrările citate de autor în introducere, ar fi de făcut observația că unele dintre ele ar fi putut fi omise, deoarece nu se referă la perioada abordată de el în lucrare. În schimb, autorul ar fi putut să citeze unele lucrări ale unor istorici străini dedicate politicii externe a Angliei în perioada interbelică mai ales, lucrări care, chiar dacă nu abordează problematica relațiilor româno-engleze, conțin totuși o serie de aprecieri și informații utile celui ce analizează aceste relații; ne referim, în special, la lucrările unor istorici englezi ca E. H. Carr¹, M. R. D. Foot², G. P. Gooch³, W. N. Medlicott⁴, C. L. Mowat⁵, A. J. P. Taylor⁶, americani, ca A. H. Furnia⁷, francezi, ca A. Fabre-Luce⁸ și sovietici, ca

V. G. Truhanovschi⁸, I. M. Lemîn¹⁰, F. D. Volkov, V. I. Popov¹², S. V. Nikonova¹³, A. N. Krasîlnikov¹⁴, L. Ivanov¹⁵.

Valeriu Florin Dobrinescu arată că și-a bazat lucrarea pe numeroase documente provenind din arhivele românești și străine. El nu folosește, însă, decât într-o mică măsură, în lucrarea sa, o categorie importantă de izvoare care, chiar dacă nu sînt tot atît de importante ca documentele, sînt totuși necesare pentru o prezentare detaliată, cuprinzătoare, aprofundată a relațiilor româno-engleze. Ne referim la presa românească și la presa engleză din perioada analizată, care conțin o serie de informații importante și interesante cu privire la evoluția relațiilor dintre România și Anglia în timpul primului război mondial și în perioada interbelică.

Autorul precizează, de asemenea, că nu abordează în lucrarea sa decât aspectele politico-diplomatice și economice ale relațiilor româno-engleze, cele culturale neintrînd, deci, în sfera preocupărilor sale, deocamdată cel puțin. În fine, el aduce unele argumente în sprijinul opțiunii sale pentru istoria relațiilor româno-engleze în perioada 1914—1933.

În cap. 1, intitulat *Raporturi politico-diplomatice în anii primului război mondial* (p. 11—38), autorul, după ce arată că la începutul primului război mondial relațiile româno-engleze au intrat într-o nouă fază a evoluției lor, prezintă contactele stabilite și tratativele purtate în anul 1914 între diplomații români și diplomații britanici, doritori să atragă România în război de partea Antantei. În anul 1915, guvernul român a contractat la Londra un împrumut pentru înarmare, care — apreciază autorul — a apropiat și mai mult România de Antantă. În discuțiile și tratativele purtate la București și la Londra de reprezentanții diplomației ai celor două țări, problema principală a fost aceea a desăvîrșirii unității naționale a României prin eliberarea și unirea cu România a Bucovinei și Transilvaniei. Autorul apreciază că în anul 1915 Anglia a privit cu bunăvoință revendicările naționale ale României. Londra a primit cu satisfacție decizia României de a intra în război, în august 1916. La începutul anului 1917, Anglia a acordat României un credit de 40 milioane lire sterline. Victoriile obținute de armatele române în vara anului 1917 au fost apreciate în mod deosebit de opinia publică, de oamenii politici și de ofițerii britanici. V. F. Dobrinescu menționează o serie de lucrări ale unor autori englezi (Leeper, R.W. Seton-Watson, Wickham Steed), apărute în anii 1916—1917, în care erau susținute revendicările naționale ale românilor. Ministrul N. Mișu și membrii Legației române la Londra au făcut intervenții pe lângă cercurile politice engleze pentru a le informa exact asupra cauzelor încheierii păcii de la București, din 1918. Cu toate acestea, după semnarea păcii de la București, se observă o răceală în relațiile Angliei cu România, răceală care se va menține și în timpul conferinței de pace de la Paris.

V. F. Dobrinescu conchide că în timpul primului război mondial, ministrul Angliei la București, sir George Barclay, și atașatul militar, col. Thomson, au informat corect cabinetul de război de la Londra asupra politicii guvernului I. I. C. Brătianu, dar informațiile lor au avut puțin credit la Foreign Office.

În cap. II, intitulat *Marea Britanie și România la conferința păcii de la Paris (1919—1920)* (p. 39—82), sînt prezentate revendicările delegației românești la Conferință și atitudinea delegației britanice față de ele. Autorul apreciază că la Conferința de pace delegația britanică a sprijinit revendicările naționale ale României, dar numai cu anumite condiții, care afectau independența și suveranitatea națională a României, ca, de exemplu, cele privind petrolul și recunoașterea clauzei minorităților în tratatul cu Austria. Această poziție, pe care s-a situat în primul rînd David Lloyd George, s-a datorat, apreciază autorul, cunoașterii incomplete de către englezi a situației României și unor principii abstracte promovate de Anglia în relațiile internaționale. În timpul lucrărilor Conferinței, delegații României au respins categoric încercările delegațiilor engleze de a nesocoti independența și suveranitatea națională a României. Autorul consideră că atitudinea intransigentă adoptată de I. I. C. Brătianu la Conferința păcii în ceea ce privea neadmiterea unor prevederi ale tratatelor de pace care lezau independența și suveranitatea națională a țării a fost justificată, deși chiar și unii oameni politici români din acea vreme au dezaprobat-o. El apreciază, de asemenea, ca pe un fapt pozitiv, recunoașterea de către Anglia, la Conferința de pace, a principalelor drepturi istorice ale țării noastre asupra Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, înscrise în tratatele de pace. V. F. Dobrinescu susține că la Conferința de pace de la Paris, din anii 1919—1920, au avut loc între oficialii Angliei și României cele mai multe contacte de importanță majoră din întreaga perioadă interbelică.

Deși nu se încadrează în titlul capitolului, autorul abordează în acest capitol și problema relațiilor dintre Rusia Sovietică și România în anii 1919—1920 și, în legătură cu aceasta, atitudinea Angliei față de evoluția acestor relații, subliniind faptul că deși cercurile conducătoare engleze au făcut presiuni asupra României ca să sprijine forțele contrarevoluționare din Rusia Sovietică, totuși România a refuzat să intervină în războiul civil din țara

vecină; de asemenea, tendințele Angliei de dominație asupra Dunării, care au avut repercusiuni negative asupra relațiilor anglo-române, și, în fine unele aspecte ale relațiilor economico-financiare româno-engleze din perioada 1913—1920, între care împrunăturile contractate de țara noastră pe piața engleză, petrolul, cerealele, schimbulurile comerciale dintre cele două țări în acea perioadă.

În cap. III, intitulat *Relațiile româno-engleze între anii 1921 și 1932. Retrospective și orientări* (p. 83—149), pornind de la aprecierea că strădaniile diplomației românești de a organiza și consolida pacea în sud-estul Europei, în perioada 1921—1932, nu s-au bucurat de concursul total al Foreign Office-ului, deși diplomația britanică a dorit și ea, în acea perioadă, pacea, autorul discută, mai întâi, planul confederației dunărene, susținut de Marea Britanie și Franța, dar respins de România și de alte state dunărene, și, apoi, arată că Anglia nu a fost împotriva realizării planului de creare a Micii Înțelegeri, despre care Take Ionescu îi informase, în octombrie 1920, pe primul ministru și pe ministrul de externe englez, dar a exprimat unele rezerve față de acest plan.

Autorul subliniază rolul important pe care l-a jucat în amplificarea relațiilor româno-engleze, în perioada 1921—1932, Nicolae Titulescu, care a fost numit ministru al României la Londra în decembrie 1921 și și-a prezentat scrisorile de acreditare în martie 1922, acționând, de la început, pentru stringerea relațiilor economice, politice și culturale dintre cele două țări.

Un moment deosebit în istoria relațiilor româno-engleze, apreciază autorul, l-a constituit vizita din mai 1924 a regelui Ferdinand, însoțit de I. G. Duca, ministrul de externe, la Londra, vizită încheiată cu un desăvârșit succes. Dacă această vizită a fost, într-adevăr, foarte importantă pentru evoluția relațiilor româno-engleze, atunci autorul ar fi trebuit s-o prezinte mai pe larg, în lucrare ei rezervându-i-se numai câteva rânduri, în care se arată că oficialitățile britanice au reafirmat sprijinul lor pentru integritatea teritorială a României și au discutat în special relațiile comerciale și financiare dintre cele două țări.

Referindu-se la acordurile de la Locarno, autorul arată că ele au fost privite cu neliniște și dezaprobară de guvernul român și, îndeosebi, de Titulescu, care a făcut cunoscută această poziție a României guvernului englez. În lucrare sînt prezentate, de asemenea, pozițiile României și Angliei față de pactul Briand-Kellog și față de planul Tardieu. După părerea noastră autorul ar fi putut și ar fi trebuit să facă o analiză mai detaliată, mai aprofundată a atitudinilor celor două țări față de planul Tardieu, avînd în vedere faptul că aceste atitudini, deși asemănătoare, n-au fost totuși identice, căci, în ceea ce privește aspectul politic al planului, Anglia s-a temut că realizarea lui va consolida tratatele de pace, în timp ce România, dimpotrivă, s-a temut ca nu cumva acest plan să fie folosit de marile puteri în scopul revizuirii tratatelor de pace. De asemenea, autorul ar fi trebuit să analizeze și atitudinile celor două țări față de alte două planuri de uniune economică propuse în anii 1929—1931: *planul Briand de uniune federală europeană* (sprijinit de România, dar respins de Anglia), despre care se amintește doar în treacăt, precizîndu-se numai atitudinea României față de el, și *planul de uniune vamală austro-germană* (acceptat, în principiu, de Anglia, dar respins de România, deoarece realizarea lui ar fi adus o gravă atingere tratatelor de pace, prin modificarea statu-quo-ului stabilit de ele în Europa), despre care nu se amintește deloc în lucrarea pe care o prezentăm.

În continuare, sînt analizate, succint, pozițiile celor două țări în problema dezarmării, în perioada 1921—1932. În ceea ce privește anul 1932, autorul ar fi trebuit să prezinte mai pe larg pozițiile Angliei și României la conferința de dezarmare și, îndeosebi, atitudinile lor față de cererea Germaniei de a i se acorda egalitate în materie de înarmări. Referindu-se la discuțiile care au avut loc, în anul 1930, la Londra, între atașatul militar român și amiralul Henderson, în legătură cu construirea portului Tașaul la Marea Neagră, ca bază navală, autorul apreciază că aceste discuții au avut un rol important în evoluția relațiilor româno-engleze, în perioada interbelică, deși propunerea guvernului român a fost privită defavorabil de Foreign Office și de Ministerul Comerțului Exterior de la Londra și, de aceea, proiectul a fost amînat și, apoi, abandonat.

Un aspect important al raporturilor româno-engleze din perioada 1921—1932 a fost și acela al participării Angliei și României la activitatea Ligii Națiunilor. În lucrare sînt prezentate diferite acțiuni ale celor două țări în cadrul forumului genevez. În anii 1929—1932, una din problemele viu dezbătute la Liga Națiunilor a fost problema minorităților, care a interesat în mod deosebit atât România, cit și Anglia, determinînd, în consecință, luări de atitudine din partea lor față de această problemă. De aceea, considerăm că s-ar fi impus o prezentare, cel puțin succintă, în lucrarea recenzată, a pozițiilor adoptate de Anglia și România, la Liga Națiunilor, în problema minorităților. Or, și această problemă este menționată numai în treacăt, în câteva rânduri.

Este prezentată, dar mult prea succint, și poziția Angliei față de problema revizuirii tratatului de la Trianon, respectiv față de propaganda revizionistă a Ungariei horthyste în Anglia.

Apreciem că acest aspect al relațiilor româno-engleze este prezentat prea succint, deoarece problema revizuirii tratatului de la Trianon a ocupat un loc destul de important în ansamblul relațiilor anglo-române, mai ales din perioada 1929—1933, când propaganda revizionistilor horthyști a primit un sprijin fălș, din ce în ce mai consistent, din partea unor ziare și parlamentari englezi și, de asemenea, unul ascuns, din partea guvernului britanic.

Un alt aspect abordat în lucrare este acela al atitudinii Angliei față de problema Dunării.

De asemenea, se urmărește evoluția raporturilor româno-sovietice în această perioadă și atitudinea Angliei față de ea. Constatăm, însă, că, în anumite momente, aceste relații sunt analizate ca o problemă în sine, fără să fie corelate în suficientă măsură cu poziția Angliei față de ele, astfel încât ai uneori impresia că autorul prezintă, de fapt, evoluția relațiilor româno-sovietice, nu aceea a relațiilor anglo-române. Această observație este valabilă și pentru perioada 1919—1920.

Chestiunea petrolului și rolul ei, îndeosebi al legii minelor, în evoluția relațiilor româno-engleze sunt prezentate și ele, succint, în lucrare. Alte probleme analizate în lucrare sînt: problema datoriilor contractate de România în Anglia în anii primului război mondial, care, subliniază autorul, a avut ample implicații pentru unul din mers al raporturilor româno-engleze; problema reparațiilor de război (în măsura în care ea a interesat relațiile româno-engleze); problema tarifelor vamale, care a preocupat constant diplomația română și cea britanică. În legătură cu prezentarea acestor probleme, am avea de făcut observația că această prezentare este, pe alocuri, cam confuză, cam neclară, cam nesistematică, în orice caz, mai greu de urmărit și de înțeles, cel puțin de către un nespecialist.

În fine, este analizată, pe scurt, evoluția relațiilor comerciale dintre România și Anglia în perioada 1923—1933, arătîndu-se că în anii 1924—1928 ele au evoluat satisfăcător, lucru datorat și unui anume dezinteres manifestat de cercurile economice și financiare britanice față de țara noastră. Aceasta este, evident, o apreciere greșită, datorată, probabil, unei greșeli de tipar; autorul a vrut, desigur, să spună că relațiile comerciale anglo—române au evoluat *nesatisfăcător* în perioada 1924—1928. Se menționează, între altele, încheierea tratatului comercial româno-englez din august 1930. Dar despre negocierea (care a durat aproape un an de zile), încheierea și aplicarea acestui tratat s-ar fi putut scrie mult mai mult decît a făcut-o V.F. Dobrinescu, mai ales că în Arhiva M.A.E. există numeroase documente referitoare la acest moment important în evoluția relațiilor economice dintre Marea Britanie și România în perioada 1929—1933 (fără a mai aminti de presa română și cea engleză care conțin, de asemenea, o serie de informații și aprecieri interesante și importante despre tratat). Tot în legătură cu evoluția relațiilor economice româno-engleze în perioada 1929—1933, considerăm că ar fi trebuit prezentată pe larg vizita efectuată în Anglia, în octombrie 1929, de către Virgil Madgearu, ministrul român al industriei și comerțului, vizită care a constituit un alt moment de seamă în cronica acestor relații, cu consecințe favorabile pentru evoluția lor (și despre care există, de asemenea, informații numeroase în Arhiva M.A.E. și în ziarele engleze și române).

În concluziile la acest capitol, autorul apreciază că diplomația românească a acordat o atenție deosebită relațiilor cu Anglia în perioada 1921—1932, fapt dovedit de acreditarea lui Nicolae Titulescu la Londra și de vizita suveranilor români la Londra, în 1924. De asemenea, V.F. Dobrinescu apreciază că diplomații români și englezi au colaborat fructuos la conferințele de la Geneva și Lausanne și în cadrul Ligii Națiunilor, Titulescu găsind sprijin la delegații britanici în timpul discutării planului Young și al încheierii acordurilor de la Haga.

În *Încheiere* (p. 150—153) sînt reluate, în general, concluziile de la sfîrșitul capitolelor lucrării.

Anexele (p. 154—171) conțin 14 documente, în limba engleză, depistate de autor în arhiva Foreign Office-ului, care se referă la momente mai importante din istoria relațiilor româno-engleze între anii 1914—1933.

Observațiile pe care le-am făcut în această recenzie, în legătură cu prezentarea unor aspecte ale relațiilor româno-engleze din perioada 1914—1933 în cartea lui Valeriu Florin Dobrinescu, nu ne împiedică să apreciem, în încheiere, că această carte constituie, îndeosebi prin valorificarea unui bogat și valoros material arhivistic, un bun început în cercetarea acestui subiect, umplînd astfel un gol demult resimțit în istoriografia noastră și deschizînd calea unor noi cercetări care vor aprofunda, fără îndoială, problemele relațiilor româno-engleze mai puțin sau deloc analizate de istoricul ieșean în lucrarea sa.

Gheorghe Pașcalău

NOTE

- ¹ *British Foreign Policy from 1918 to 1939*, London, 1940.
- ² *British Foreign Policy since 1898*, London, 1956.
- ³ *British Foreign Policy 1919-1939*, London, 1946.
- ⁴ *British Foreign Policy since Versailles 1919-1963*, London, 1968.
- ⁵ *Britain between the Wars, 1918-1940*, London, 1955.
- ⁶ *English history 1914-1945*, Oxford, 1965.
- ⁷ *Diplomacy of Appeasement: Anglo-French Relations and the Prelude to World War II 1931-1938*, Washington, 1960.
- ⁸ *La crise des alliances. Essai sur les relations franco-britanniques depuis la signature de la Paix (1919-1922)*, Paris, 1922.
- ⁹ *Vnešniaia politia Anglii na pervom etape obščego crizis kapitalizma (1918-1939 gg)*, Moskva, 1962.
- ¹⁰ *Vnešniaia politia Velicobritanii ot Versalia do Locerno 1919-1925*, Moskva, 1947.
- ¹¹ *Crah angliisoci politiki intervenții i diplomatičesoci izoliații sovetščego gosudarstva*, Moskva, 1954; *Anglo-sovetkie otnošenii (1924-1929 gg)*, Moskva, 1958; *S.S.S.R. — Angliia 1929-1945 gg. Anglo-sovetkie otnošenii nacamune i v period vtoroi mirovoi voini*, Moskva, 1964.
- ¹² *Anglo-sovetkie otnošenii (1927-1929)*, Moskva, 1958; *Diplomatičeskie otnošenii među S.S.S.R. i Anglii (1929-1939 gg)*, Moskva, 1965.
- ¹³ *Antisovetskaia vnešniaia politia angliisokh konservatorov 1924-1927*, Moskva, 1924 *Ghermanii: i Angliia ot Locarno do Lozani*, Moskva, 1966.
- ¹⁴ *Politia Anglii v otnoșenii S.S.S.R. 1929-1932 gg*, Moskva 1959.
- ¹⁵ *Anglo-franțuzoe sopernicestvo v 1918-1927 godah*, Moskva, 1968.

V. I. ROUTENBURG, *Italianski gorod ot rannego svednevekovia do vozrođenii. Ocerki*, Izdatelstvo „Nauka”, Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1987, 176 p.

Cunoscutul medievist leningrădean al istoriei Italiei, Viktor Ivanovici Routenburg a publicat recent o sinteză a istoriei orașelor italiene din secolul al VIII-lea și pînă în veacul al XVI-lea inclusiv. Ea urmează după o serie de monografii și studii elaborate de autor și editate în ultimele patru decenii, prin care el s-a impus în istoriografia europeană. Valoarea cărții recente constă în aceea că ea sintetizează experiența de o viață a unuia dintre cei mai remarcabili specialiști al istoriei orașului italian începînd din perioada feudalismului timpuriu și încheind cu epoca Renașterii.

Caracterul de sinteză al lucrării la care ne referim se vedește chiar din introducere, în care autorul încearcă să definească particularitățile dezvoltării orașelor italiene. El subliniază faptul că viața economică, politică și culturală urbană a constituit în epoca studiată trăsătura specifică a istoriei Italiei. Perioada comunelor urbane, a orașelor libere a fost pe bună dreptate considerată de K. Marx ca fiind perioada de apogeu a întregului ev mediu, etapă în care au apărut primele vîlștate ale producției capitaliste și se plasează în timp în secolele al XIV-lea și al XV-lea. A urmat apoi perioada Renașterii, cînd orașele italiene s-au afirmat ca centre ale marii transformări culturale.

Autorul remarcă faptul că statutul de oraș (citta) a fost dobîndit de centrele episcopale, pe cînd celelalte așezări se numeau tîrguri (borgo), cetăți (castello) sau țări (terra). În Italia medievală au existat peste 300 de orașe foste reședințe episcopale (126 în Italia de nord și 198 în centrul și sudul Italiei), ceea ce justifică denumirea ei ca o țară a orașelor.

Una din problemele fundamentale ale studierii istoriei orașelor italiene o constituie cea a corelației dintre centrul urban antic roman și cel medieval. Analizînd diferitele păreri exprimate de specialiștii, Viktor Ivanovici Routenburg, deși subliniază că teoria continuității directe în evoluția urbană este antiistorică; legătura dintre orașul antic și cel medieval nu poate fi negată. Ea apare mai întîi în topografia orașului, aproape în toate orașele italiene existente în antichitate se poate constata cu ușurință planul orașului roman. Evul mediu modifică acest plan doar în măsura în care arterele largi și drepte se completează cu străzi înguste și întortocheate, intrări și piețe mici medievale. Prin aceasta însă se crează în cadrul urbei microorașe (micro-citta), structura ei topografică schimbîndu-se radical.

În drumul său ascendent orașul italian a avut o puternică înfrîntare asupra raporturilor feudale, clasa feudală se inurbanizează, iar în lupta împotriva stăpînului ecleziastic, episcopul este nevoit să transfere prerogativele sale asupra comunei orașenești. Orașele italiene au devenit

În secolele XIV—XV suficient de puternice pentru a se angaja în confruntarea cu papa și împăratul. În cadrul însuși al orașelor italiene are loc o puternică luptă pentru putere între diferitele facțiuni și orientări, dar și una cu un caracter social-politic deosebit de pronunțat. „În ciuda luptei desfășurate pe mai multe planuri, orașul-comună nu dispărec, ci se consolidează și se transformă în oraș-staț, capabil să se opună armatelor feudale întregi” — subliniază Routenburg.

În mod obișnuit în istoriografie domină ideea că centralismul a reprezentat progresul față de fărâmițarea feudală. În Italia — arată autorul — cu această formulă nu se poate opera, căci aici lipsa de centralizare pe scara întregii țări nu se poate identifica cu fărâmițarea feudală. Trăsătura specifică a Italiei constă în pluricentralismul orașelor, care în secolul al XIV-lea au atins gradul cel mai ridicat al dezvoltării economice din toată Europa. Această realitate de fapt a asigurat orașelor-state din Italia condiții deosebit de prielnice pentru înflorire în cursul a mai multor veacuri. Se evidențiază în chip deosebit avântul cultural — artistic, literar și al gândirii social-politice și filozofice. Importanța general-europeană a Renașterii, influența ei asupra dezvoltării culturale a continentului, influența resimțită în statele centralizate dovedesc în chipul cel mai convingător caracterul progresist al policentrismului.

Viktor Ivanovici Routenburg subliniază faptul că literatura de specialitate referitoare la orașele italiene din perioada feudală este deosebit de bogată, existând toate condițiile pentru o regândire și revizuire a multor puncte de vedere tradiționale, care se dovedesc a fi depășite. Autorul își concentrează atenția asupra specificului dezvoltării orașelor italiene. Sinteza subordonată acestei încercări este realizată de el într-o manieră deosebit. În cadrul unor studii Routenburg schițează istoria unor orașe care reflectă cel mai pregnant specificul dezvoltării urbane în Italia. Primul dintre ele este închinat *Turinului antic și medieval*. Acest centru antic al turinilor a fost distrus de armata lui Hanibal în anul 218 î.e.n. dar orașul a fost refăcut, înconjurat de ziduri înalte cu o lungime de 2 875 metri și cu un perimetru interior de circa 45 de hectare. Orașenii se ocupau cu agricultura, în special cu creșterea animalelor, cu grădinaritul și chiar cu producerea de cereale, deși în oraș exista un număr apreciabil de meșteșugari. Magistratul orașenesc era ales din rândurile păturii sociale celei mai importante, ce se numea *ordo splendidissimus*. Pe lângă magistratul orașenesc funcționau și magistratice în toate cele patru cartiere ale urbei. Spre sfârșitul secolului al IV-lea orașul a devenit reședință episcopală.

La prima vedere — arată Routenburg — Turinul antic trădează o asemănare cu orașul medieval, dar asemănarea este doar exterioară, căci orașele italiene capătă în evul mediu un nou conținut, devenind centre socio-economice ale producției meșteșugărești și ale comerțului. Pentru a ilustra această realitate autorul se oprește asupra orașului Sancto Geminiano, întemeiat la începutul secolului al X-lea pe colinele ce se ridicau pe lângă drumul ce duce de la Florența la Siena. Acest drum comercial, frecventat des de târgoveți și pelcrini, oferea condiții favorabile dezvoltării orașului. Pe lângă inițiala cetate episcopală în jurul sa s-a format o întreagă așezare cu un târg în plină ascensiune, înconjurat spre sfârșitul secolului al X-lea cu ziduri. Locuitorii orașului formați în cea mai mare parte din târgoveți și meșteșugari în secolul al XII-lea au reprezentanți în consiliul episcopal, care se transformă în consiliu al urbei. Ei reușesc să supună autorității lor pe căpitanii regiunilor din jur, se dezvoltă legăturile comerciale ale orașului cu Pisa, Siena și alte centre. Șofranul produs aici a devenit nu numai principalul produs de export, dar și un colorant foarte căutat în toată Italia și chiar în Franța și alte țări europene. Cei din Sancto Geminiano produceau un vin excelent, exportau cereale, ulei de măsline, vite și carne. Breslele de meșteșugari se formează aici în prima jumătate a secolului al XIII-lea, numărul lor ridicându-se în secolul al XIV-lea la 11.

Aceasta a fost calca apariției și dezvoltării orașului italian, așa s-a format viața ei economică și socială în evul mediu de la cetate la târg și plină în centrul urban meșteșugăresc și comercial. Orașul cu opt mii de locuitori obținea statutul de oraș-comună liberă în care rolul principal îl dețin nobilii înurbanizați.

Routenburg, după o schiță a istoriei acestui oraș, pune întrebarea dacă exemplul orașului Santo Geminiano reprezintă sau nu calca clasică pentru evoluția urbană a Italiei? Putem oare accepta ideea că orașul medieval a apărut fără antecedente antice? Evoluția a fost însă în Italia mai complexă — arată autorul. Într-adevăr unele orașe antice au dispărut, dar majoritatea lor a renăscut în evul mediu pe același loc unde se afla orașul antic, zidurile noi așezări urbane urmează pe cele ale vechiului oraș. Exemplele enumerate de Routenburg sînt multe și concludente.

Începînd cu secolul al XII-lea se observă în Italia fenomenul renașterii fostelor orașe antice, la fel ca și apariția noilor centre urbane fără antecedente antice. Procesul socio-economic al formării centrelor noi de comerț și producție meșteșugărească a urmat calea sa proprie, deși influența orașului antic a constituit un factor concret în apariția orașului medieval italian. Pentru ilustrarea acestei realități Routenburg înfățișează istoria orașului Florența, populația căruia a atins cifra de 100 000 de locuitori. Florența în secolul al XI-lea a devenit oraș liber, iar exem-

plul ei a fost urmat de alte centre urbane care obțin și ele privilegiile de libertate. Apariția instituției de colegiu al consulilor din oraș marchează începutul transformării acestor așezări în orașe — comune libere.

Studiul următor din cartea-sinteză pe care o prezentăm se intitulază *Crema eroică*, și înfățișează pe exemplul acestui oraș lupta pentru independență a orașelor italiene.

În țările germane cînd la mijlocul secolului al XII-lea se ducea o luptă ascuțită pentru putere între două fracțiuni puternice : Hohenstaufenii cu centrul la cetatea Weibling (sub forma latino-italiană Gibellum) și guelfii. Pe rîrîmul istoriei italiene partida ghibelinilor sprijinea pe împărat, iar cea a guelfilor pe papa. Împăratul Frederic I zis Barbarossa a încercat la mijlocul secolului al XII-lea să supună orașele italiene puterii sale. În jurul orașului Milano o parte din orașe au format nucleul grupării guelfe care s-a opus, pe cînd Pavia și alte 30 de orașe au trecut de partea împăratului. Frederic I a nimicît pur și simplu orașul Tortona, care, sprijinit de Milano-a încercat să reziste. A început războiul de aproape două decenii al orașelor-comune italiene, război purtat împotriva împăratului, pentru păstrarea statutului de libertate și independență, Cînd, spre sfîrșitul deceniului al șaselea, Frederic Barbarossa credea că puterea lui s-a consolidat suficient pentru a trece la o nouă ofensivă, lichidînd libertățile orașelor supuse, în 1159 aceștia din urmă din nou s-au ridicat la luptă. Primul dintre orașele italiene care a recurs la împotrîvire armată a fost orașul Crema, care a rezistat eroic timp de opt luni oștirilor germane ale împăratului. Pînă la urmă, Crema ocupată, a fost și ea nimicită, dar s-a ridicat orașul Milano care, timp de doi ani a luptat cu deosebită dîrzenie, însă în 1162 a căzut și el, locuitorii orașului fiind risipiți, locul de odinioară al urbei trebuia să fie arat. Măsurile luate de împărat au afectat în mod grav interesele economice ale orașelor italiene, care spre sfîrșitul deceniului al șaptelea au început să organizeze diferite alianțe între ele, reușînd pînă la urmă, să înfrîngă în mai 1176 armata lui Frederic Barbarossa, după care orașele italiene prin înțelegerea de la Konstanz au reușit să restabilească libertățile lor.

Florența popolană este titlul studiului ce urmează în volum, în care autorul schițează de fapt evoluția economică, socială și politică a orașelor italiene de la sfîrșitul secolului al XII-lea și pînă în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, schimbările care au avut loc în raportul de forță dintre diferitele pături orășenești. Florența a fost aleasă de autor ca exemplu pentru că ea reflectă cel mai pregnant specificul italian în istoria orașului medieval. Organizarea și exercitarea puterii, transformările în structurile ei formează miezul acestei schițe.

Pe exemplul orașului Milano, Routenburg analizează într-un studiu următor organizarea internă și locul breslelor de meșteșugari în viața economico-socială și politică a orașelor italiene. Acest oraș, care în secolul al XII-lea avea deja 90 000 de locuitori, iar la mijlocul secolului al XIII-lea circa 160 000 de locuitori, era cunoscut prin calitatea a două grupuri de mărfuri : armele și catifeaua. Routenburg, după o analiză a principalelor trăsături ale breslelor, ajunge la concluzia că în orașele italiene au existat în evul mediu cinci tipuri de bresle, ale căror caracteristici sînt înfățișate pe scurt de autor.

Genova bancherilor este titlul unui alt studiu în care Routenburg ne dezvăluie o altă fațetă a activității economice urbane din Italia epocii medievale, aceea a activității financiar bancare puse în slujba dezvoltării comerțului.

Un studiu-capitol amplu intitulat *Siena răscolită* este consacrat de autor aspectelor de frămîntări sociale interne în orașele italiene, prezentîndu-ni-se pe larg răscoala din 1371 din orașul Siena și cea din vara anului 1378 din Florența, o ridicare a lucrătorilor de la manufacturile textile cunoscuți sub numele de ciompi.

Routenburg subliniază că orașul a reprezentat factorul principal al istoriei italiene, că perioada medievală, cu toate acestea, nici însăși dezvoltarea orașelor, nu se poate înțelege fără o analiză atentă a structurii agrare din Italia. Tocmai de aceea sub titlul *Padova agrară* autorul prezintă principalele caracteristici ale structurilor agrare italiene, formate în contextul raporturilor dintre orașe și sate. Padova și împrejurimile ei oferă autorului un exemplu concludent în această privință.

Încă din secolul al XIII-lea Italia s-a afirmat și prin organizarea învățămîntului superior, iar orașul Bologna, unul din centrele universitare cele mai vestite în întreaga Europă. Organizarea învățămîntului universitar și locul universităților în dezvoltarea orașelor italiene formează conținutul capitolului din carte intitulat *Bologna universitară*. În sfîrșit capitolul *Florența renașcentistă* este consacrat de V.I. Routenburg prezentării ceva mai ample a Renașterii italiene, ca produs al dezvoltării urbane.

Nu putem încheia prezentarea acestei sinteze fără a aminti faptul că în anexă la carte autorul ne oferă date extrem de interesante despre fondurile de arhivă referitoare la istoria orașelor italiene în secolele VIII—XVIII, fonduri păstrate în U.R.S.S.

Viktor Ivanovici Routenburg www.dacoromanica.ro este, cu o cunoaștere și analiză a literaturii de specialitate demnă de invidiat, cu spiritul critic de observație ce-l caracterizează

a realizat o monografie-sinteză de excepție, care merită din plin să cunoască și o ediție românească.

Ludovic Demény

JACQUES LE GOFF, *Les intellectuels au Moyen Âge*, IIe édition, Éditions du Seuil, Paris, 1985, 231 p.

Investigația pe care o întreprinde cunoscutul istoric Jacques Le Goff de-a lungul acestei interesante lucrări are în vedere, în primul rând, introducerea într-o posibilă sociologie istorică a intelectualului occidental în diferite etape ale evoluției sale. Chiar din *Introducere* (pp. 1—6), autorul arată că s-a oprit asupra noțiunii de intelectual deoarece aceasta desemnează o categorie cu contururi bine definite, aceea a profesorilor de școală din mediul urban și că ceea ce este decisiv pentru prototipul intelectualului medieval este tocmai legătura sa cu orașul. El arată că termenul desemnează pe toți cei care au meseria de a gândi, dar, în același timp, îi învață și pe alții ceea ce gândesc ei și de aceea va exclude din preocupările sale pe mistici, poeți și cronicari.

Structura lucrării este alcătuită din trei părți și anume: *Secolul al XII-lea. Nașterea intelectualilor* (pp. 7—69), *Secolul al XIII-lea. Maturitatea și problemele ei* (pp. 71—133) și *De la universitar la umanist* (pp. 135—188). La acestea se adaugă anexele finale, o bibliografie (pp. 191—209), un indice geografic și de nume de persoane (pp. 213—219) și câteva repere cronologice (pp. 223—225).

În prima parte J. Le Goff subliniază, chiar de la început, faptul că intelectualul evului mediu — în Occident — se naște odată cu orașele. El apare odată cu dezvoltarea acestora, dezvoltare legată de funcțiile lor comerciale și meșteșugărești, ca unul din acei oameni de diverse meserii care se așează acolo unde se impune diviziunea socială a muncii. După ce arată că renașterea carolingiană, pe care totuși nu o neagă, a avut un caracter restrâns, de teaurizare și nu de răspândire a cunoștințelor, a fost o „renaștere zgârcită”, autorul consideră că intelectualii secolului al XII-lea, făcând apel la valorile antichității, readuc în discuție progresul culturii și al istoriei, repun în mișcare mașina istoriei pe care biserica, odată cu victoria ei căutase s-o oprească definitiv.

În continuare sînt analizate patru aspecte esențiale ale dezvoltării culturii și intelectualității în Europa apuseană a secolului al XII-lea și anume: contribuția traducătorilor, fenomenul vagabondajului intelectual, al așa-numiților goliardi, aportul lui Pierre Abélard și spiritul școlii de la Chartres.

În ceea ce-i privește pe traducători aceștia au permis reintegrarea valorilor antichității grecești, de foarte multe ori prin intermediul manuscriselor arabe, în cultura europeană (Euclid, Ptolemeu, Hippocrate, Aristotel etc.). Activitatea lor s-a desfășurat în primul rând în Spania și Italia, aflate în contact direct cu lumea arabă, dar centrele care au încorporat această cultură în cea occidentală s-au aflat mai ales în Franța: Chartres, Paris, Lyon, Reims, Orléans.

În privința fenomenului vagabondajului intelectual, reprezentat de așa-numiții goliardi, autorul, analizând în primul rând creația lor poetică, arată că aceștia atacă — cu mult înainte ca lucrul să devină ceva obișnuit pentru literatura burgheză — societatea evului mediu timpuriu în ansamblul ei. Fără îndoială că ei au lansat teme care vor fi reluate în viitor, au reprezentat poate cel mai bine o categorie socială dornică de a se elibera, au transmis secolului următor multe idei de morală naturală, de libertinaj al moravurilor și al spiritului, de critică a societății religioase care se vor regăsi la mulți exponenți ai vieții universitare. Dar cu toate acestea secolul al XIII-lea i-a văzut dispărînd. Ei au fost loviți de persecuții și condamnări, iar propriile lor tendințe către o critică pur destructivă nu le-au permis să-și găsească locul în cadrul vieții universitare pe care o abandonau pentru a rătăci din loc în loc, fiind adversarii fixării vieții intelectuale în centre bine organizate.

Pierre Abélard (1079—1142) a fost, după opinia lui J. Le Goff, pe care o împărtășim, prima mare figură de intelectual modern — în limitele modernității secolului al XII-lea — primul profesor cu adevărat. El a fost un mare logician și filosof, un exponent de frunte al dialecticii, a arătat necesitatea unei științe a limbajului și a reclamat cu insistență alianța dintre rațiune și credință. Umanismul său încerca să se desăvîrșască în forme de toleranță și să caute întotdeauna ceea ce-i unește pe oameni și nu ceea ce îi poate despărți.

În sfârșit, relativ la școala de la Chartres, una dintre cele mai renumite din Occidentul medieval, se arată că spiritul ei a fost prin excelență raționalist, umanist. Ea a făcut apel la cultura antică nu numai pentru a-și construi doctrina, ci mai ales pentru a-l plasa pe om în centrul științei sale, a filosofiei și aproape al teologiei. Aici a fost susținută ideea că omul a fost obiectul și centrul creației și pentru el a fost tot restul lumii. Omul este o ființă rațională și în el se realizează unitatea activă dintre rațiune și credință. Ultima expresie a acestui umanism este, fără

Îndoială, aceea că omul, care este natura însăși, care poate să înțeleagă natura prin rațiune, poate de asemenea să o transforme prin acțiunea sa.

Concluzia la care ajunge autorul la sfârșitul primei părți a lucrării este aceea că în secolul al XII-lea intelectualii urbani devin posesorii unei adevărate meserii, aceea de cerceta, de a gândi și de a expune rezultatele obținute pe această cale și altora. Acestor artizani ai spiritului antrenati în dezvoltarea urbană din secolul al XII-lea le rămânea însă sarcina de a se organiza în sînul marii mișcări corporatiste încoronată de mișcarea comunală, iar corporațiile de profesori și studenți ce vor apare vor fi, în sensul strict al cuvîntului, universitățile secolului al XIII-lea.

Partea a doua a lucrării se ocupă de secolul al XIII-lea, care este, în mediul urban, secolul corporațiilor, deci și al universităților. Este o epocă de avînt urban instituțional deosebit care materializează în comune libertățile politice cucerite și în corporații pozițiile cucerite în economie. Autorul arată că universitățile au reușit să-și asigure autonomia printr-o luptă permanentă și tenace desfășurată împotriva clerului local, a puterii centrale și a burgheziei orășenești. Ele au reușit să-și asigure, pe de o parte, câteva privilegii esențiale, cum ar fi autonomia juridică — în cadrul bisericii, cu anumite restricții locale, și cu dreptul de a apela la papă —, dreptul de grevă și de secesiune, monopolul acordării gradelor universitare, iar pe de altă parte atît autoritățile civile cît și cele ecleziastice, găseau prea multe avantaje în prezența universităților, care reprezentau o clientelă economică deloc de neglijată, o pepinieră unică de consilieri și funcționari, o sursă de prestigiu, pentru a accepta dispariția lor. În același timp universitățile au primit un sprijin important din partea papalității, ceea ce le-a asigurat puterea de rezistență față de autoritățile locale, dar, în schimb, o mare parte din ele au devenit agenți ai politicii pontificale. Această evoluție a fost favorizată și de subordonarea financiară care s-a stabilit între papalitate și universități, prima, prin declararea gratuității învățămîntului, recușind să lege pe mulți intelectuali de ea prin intermediul beneficiilor pe care le acorda și frînînd, pe această cale, puternica tendință spre laicitate manifestată în mediile universitare.

În continuare J. Le Goff analizează structura internă a universităților, luînd ca model pe cea din Paris, instrumentele de lucru folosite în cadrul lor, dintre care cel mai important este, indiscutabil, cartea, aceasta devenind mai mică, mai ieftină și căutată din ce în ce mai mult, precum și principala metodă de învățămînt, adică scolastica. Despre aceasta se afirmă că ea acorda o mare importanță limbajului, dialecticii, autorității textelor, dar și rațiunii. Ea a marcat în mod decisiv gîndirea occidentală și nu trebuie confundată cu scolastica de la sfârșitul evului mediu care a provocat dezgustul lui Erasim și Luther.

Tot în secolul al XIII-lea adepții aristotelismului elaborează idealul cel mai riguros al intelectualului medieval. El are la bază entuziasmul pentru misiunea umană, încrederea în capacitățile umane care sînt singurele în stare să asigure reușita destinului uman. Este vorba deci, de o spiritualitate tipic laică, făcută pentru oameni care rămîn angajați în lume și îl caută pe Dumnezeu, dar nu imediat, precum spiritualitatea monastică, ci prin intermediul omului și a lumii ce-l înconjoară. Cu toate acestea, intelectualul medieval, care și-a cucerit locul în oraș, s-a dovedit incapabil, în fața opțiunilor ce i s-au oferit, de a alege soluțiile cele mai bune pentru viitor, ceea ce explică și criza în care a intrat odată cu criza generală a epocii pe care o reprezenta.

Această criză finală, ca și procesul de trecere de la intelectualul universitar medieval la intelectualul umanist, exponent al perioadei de tranziție la epoca modernă, constituie subiectul celei de-a treia și ultimei părți a lucrării.

Aici autorul evidențiază principalele momente care marchează transformarea atît a universităților cît și a intelectualului medieval legat de ele. În ceea ce-l privește pe al doilea, el nu ezită ca între apartenența la lumea muncii și integrarea în cadrul grupurilor privilegiate să aleagă cea de a doua cale. Pe de o parte intelectualii universitari încep să se ocupe tot mai mult de afaceri, în special de cămătărie și de comerțul cu cărți, introduc treptat, dar sigur, principiul nobiliar, al eredității, în privința ocupării catedrelor, încep să ducă o viață ascămătoare cu cea a nobilimii și tind să stabilească o echivalență între aristocrație și știință, între titlul de doctor și cel de cavalier, deci are loc un fenomen de aristocratizare a mediului universitar care, pe de altă parte, face să scadă numărul studenților de condiție modestă care au fost adevăratul ferment al facultăților. De acum înainte studenții nu vor fi decît aceia care vor avea un protector sau cei care se vor mulțumi cu o existență de boem în care ambițiile intelectuale au un caracter secundar.

În ceea ce privește universitățile ca atare, acestea cunosc în secolele XIV și XV o importantă creștere cantitativă, dar își pierd caracterul internațional și devin tot mai mult naționale și chiar regionale, multe din ele avînd însă o existență efemeră. Unele din ele devin și puteri politice, încep să joace un rol activ, uneori chiar de prim plan, în luptele dintre state. În același timp scolastica cunoaște un proces de sclerozare, de profundă decadentă, este de fapt înlocuită cu o adevărată revenire la „sînta ignoranță”, știința rațională dispare treptat în fața unci credințe afective. Aceste evoluții determină universitățile, mai ales în Italia, să se deschidă spre

umanism, spre valorile antichității, dar, cu toate acestea, există o opoziție profundă între intelectualul medieval și umanistul renașcentist.

Disputa principală între aceste două tipuri este, după părerea autorului, aceea dintre fond și formă, ultima fiind totul pentru umaniști, ale căror preocupări de frunte, se legau de literatură, filologie și retorică. Umaniștii au abandonat însă una din sarcinile principale ale intelectualului, contactul cu masle, legătura dintre știință și învățămînt. În acest sens J. Le Goff crede că Renașterea deși a impulsionat incontestabil istoria, a reprezentat la începuturile ei un recul, o repliere, o retragere din lume a omului de cultură. Contrastul dintre intelectualul medieval și umanistul renașcentist este evident: primul este profesor înconjurat de elevi, celălalt este un savant solitar, sînd liniștit în cabinetul său.

Părerea noastră este totuși că cel de-al doilea, deși solitar, a contribuit cu mult mai mult la progresul întregii umanități deoarece dacă intelectualul medieval ideal continua să-l caute, este adevărat că prin intermediul omului și al lumii înconjurătoare, pe Dumnezeu (p. 129), umanistul și-a propus întotdeauna să-l caute pe om și numai prin intermediul omului. Numai apariția umanismului a făcut cu adevărat ca omul să se afle pus în centrul universului, să devină obiectul principal al activității intelectuale.

În concluzie, considerăm că lucrarea istoricului francez este interesantă, chiar pasionantă, prin bogatul conținut de idei pe care-l cuprinde, prin modalitățile și maniera nouă în care sînt puse problemele, prin studiul mentalităților pe care-l întreprinde asupra unui sector foarte important al lumii medievale occidentale.

Eugen Denize

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestările științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisurile nepublicate nu se restituie.

Coroșpondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

SERIA ARTĂ PLASTICĂ

SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE DE D'HISTOIRE DE L'ART

SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice.

Învățământul preuniversitar în Evul mediu.

Tratatul din 7 martie 1395 : semnificația sa politică și cronologică.

Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499—1503.

Nicolae Iorga și Revoluția franceză.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Grigore Tocilescu și slavistica cehă din cursul secolului al XIX-lea.

Concepții privind industrializarea țării în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Un sprijinitor al cauzei unității naționale românești în S.U.A. : Theodore Roosevelt.

Legislația electorală în România după Marea Unire.

Acțiuni comune ale românilor, cehilor și slovacilor în lupta pentru recunoașterea lor internațională 1916—1920.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

RM ISSO 567 — 630

I. P. Informația c. 2357

43 356

www.dacoromanica.ro

Lei 15